

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav dějin umění

Marek K r e j č í

Moderní dějiny a památková péče

ve středo-východní Evropě

Modern History and Heritage Preservation

in Central-East Europe

Disertační práce

Studijní obor: Dějiny výtvarného umění
Studijní program: Obecná teorie a dějiny umění a kultury
vedoucí práce - prof. PhDr. Lubomír Konečný

2013

Úvod

Předkládaná práce vznikla na podkladě studií věnovaných myšlenkovému odkazu jednoho z představitelů vídeňské umělecko-historické školy, českému historiku umění Maxi Dvořákovi, a dějinám památkové péče v českých zemích. Postupem času pak bylo téma rozšířeno o komparativní perspektivu zohledňující vývoj v sousedních státech regionu (Polsku, Slovensku). Předmětem výkladu bude ochrana památek jako dějinná idea, která si v procesu evoluce vytvořila vlastní metodologii a teorii. Ta prošla v posledních desetiletích podstatnými proměnami, charakterizovanými přechodem od nacionálního pojetí památky ke globálnímu pohledu, který překračuje tradiční hranice poznání a dnes stírá diference mezi evropskými a mimoevropskými civilizacemi. Souběžně s tímto znovupromyšlením globálního geografického rámce se v humanitních vědách vynořuje jiná tendence v interdisciplinárním a nadnárodním sdružování badatelů, jež si kladou za cíl postihnout fenomén určitých historicko-geografických celků, kde se v průběhu dějinného vývoje střetávaly a prolínaly různé kulturní vlivy.

Jedním z nich je i prostor střední Evropy, který prošel během posledního století řadou proměn podmíněných dobovým politickým rámcem, od habsburského mnohonárodnostního státu, přes proněmeckou Mitteleuropu až k současné spolupráci zemí Visegrádské čtyřky. V tuzemské tradici je latentní představa o Praze jako duchovního centra střední Evropy, které je jakoby předurčeno sehrávat čestnou roli mostu mezi Západem a Východem. V předkládané práci však pojem „střední Evropa“ nahrazujeme v českém diskurzu méně obvyklým pojmem „středo-východní“ Evropy (*Central-East Europe, Ostmitteleurope*), který v evropském diskurzu označuje prostor mezi Baltským a Jadranským mořem, a zdůrazňuje postavení na pomezí mezi dvěma velmocemi:

Německem a Ruskem.¹ Do značné míry odpovídá území bývalé habsburské monarchie, nástupnických států vzniklých při jejím rozpadu po první světové válce, které pak prošly novým procesem dezintegrace v rámci společenských změn koncem dvacátého století (Česká republika, Chorvatsko, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko). Jde o pestrou mozaiku malých národů, jejichž vzájemnou interakcí vznikají společné, propojené dějiny (*entangled histories*).² V jejich rámci lze sledovat i dějiny jednotlivých fenoménů, mezi něž patří ochrana památek (památková péče) nebo dějiny umění. Polský historik umění Adam S. Labuda v roce 1997 konstatoval, že pohled na ně se stále ještě neosvobodil ze stereotypu nacionálních paradigmat.³ Od té doby se již leccos změnilo a komparativní metody při výzkumu památkové péče byly uplatněny v řadě publikací. Většinou byly koncipované na adičním principu monografických statí pojednávajících o památkové péči v jednotlivých státech, kdy ústředním tématem byla buď praktická péče o památky nebo institucionální rámec památkové péče.

Také předložená práce chce začlenit historická fakta do společného referenčního rámce. Pohled na paralelní situace, podobnosti i rozdíly by měl zpětně pomoci vyjasnit pochopení toho, co se odehrávalo (či odehrává) v českých dějinách umění a památkové péči

---

¹ Frank Hadler (ed.), *Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas in vergleichender Absicht*, Leipzig 1998. H. Roth (ed.), *Geschichte Ostmittel- und Südosteuropas*, Köln 1999. Andrew C. Janos, *East Central Europe in the Modern World: The Politics of the Borderlands From Pre- to Postcommunism*, Stanford 2000. Ján Bákoš, *Idea východnej strednej Európy ako umeleckého regionu*, In: *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*, Bratislava 2002, s. 10-18.

² *Das Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung*, organizace založená v roce 1950 v Marburgu používá jiného vymezení zájmového území, které vedle Československa, Maďarska a Polska zahrnuje i pobaltské republiky, kde před druhou světovou válkou žila početná menšina pobaltských Němců).

³ Adam S. Labuda, *Kunst und Kunsthistoriographie im deutschpolnischen Spannungsverhältnis – eine vernachlässigte Forschungsaufgabe*, in: Hans-Jürgen Karp (ed.), *Deutsche Geschichte und Kultur im heutigen Polen. Fragen der Gegenstandsbestimmung und Methodologie* (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung, Bd. 2, Marburg 1997, s. 119-135

1. Zrození památkové péče

Bádání o umění bylo v novověku úzce spojeno s zájmem o starožitnosti, jehož jednotliví protagonisté nebyli většinou školenými historiky, ale v dobrém slova smyslu nadšenými dilety, kteří vlastním studiem prohlubovali své znalosti. Jejich činnost charakterizovalo široké spektrum zájmů od archeologie po muzejnictví, od inventarizace památek po popularizaci umění, patrné i z dobových publikovaných prací, které mnohdy byly prvními pokusy o monografické zpracování tématu.

K této generaci patřili např. Joseph von Hormayr zu Hortenburg, Jernej Kopitar, Joseph Chmel nebo Józef Maksymilian Ossoliński, kteří našli možnost uplatnění svých zájmů v službách rakouské imperiální kulturní politiky.

I polský vlastenec Ossoliński přijal z rukou císaře Františka I. krátce po vytvoření rakouského císařství nominaci na prefekta vídeňské *Hofbibliothek*. Za své služby habsburskému dvoru si pak vymohl souhlas s vytvořením nadace Ossolineum, která spravovala jeho rozsáhlé umělecké sbírky, převezené z Vídně do hlavního města Haliče, Lvova. Bohatství těchto sbírek přivedlo do Lvova i historika umění Eduarda Mellyho, který zpracoval několiksvazkový katalog sbírky mincí. Tento poslanec do frankfurtského parlamentu v revolučním roce 1849 se po znovunastolení absolutismu v memorandu vídeňské vládě zamýšlel nad možností využití zachování a výzkumu historických památek pro kulturní identitu státu.

Joseph Chmel stál u zrodu rakouské akademie věd *Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, která dala tomuto úsilí institucionální rámec. Koncept vlasteneckých dějin (*vaterländische Geschichte*) velmi úzce spojoval pojmy dějin a vlasti s imperiální myšlenkou a dynastií, která plnila úlohu jednotícího prvku pro poněkud nesourodý rámec korunních zemí. V roce 1853 byl dán souhlas s ustavením sdružení *Altertumsverein zu Wien*, které sdružuje zájemce o památky v nejširším slova smyslu a zároveň navazuje na starší iniciativu přátel vlastenecké historie (*Freunde der vaterländischen Geschichte*).

Státní tajemník v rakouském ministerstvu kultu, pražský rodák Joseph Alexander Helfert je zase spojen s vznikem Ústavu pro rakouská historická bádání (*Institut für Österreichische Geschichtsforschung*) a Ústřední komise k udržování památek historických a uměleckých (*Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, vzhledem k proměnám názvu dále uváděno zkráceně jako Ústřední komise), jíž po odchodu z činné politiky stane do čela. Helfert nahradí ve funkci jiného rodáka

z Čech, Karla Czoerniga, který reprezentoval typ státního manažera s právnickým vzděláním, který spravoval statistický úřad a podílel se na zřízení paroplavby na Dunaji či budování prvních rakouských železnic.

V 19. století procházela ochrana památek svým formačním obdobím v jehož průběhu bylo shromážděno a popsáno značné množství umělecko-historického materiálu, pro jehož zpracování byla konsenzuálně přijata základní obecná klasifikační a systematizační kritéria. Vedle starší filologicko-historické metody se začaly prosazovat prvky formální umělecko-historické komparistiky založené na určujícím pojmu stylu.

Rakouská ochrana památek představuje specifickou kombinaci byrokratického aparátu, vyjádřenou virilní účastí delegovaných zástupců ústředních orgánů státní správy v Ústřední komisi, a dobrovolných pracovníků v terénu (konzervátorů a korespondentů Ústřední komise), kteří se v každodenní praxi odvolávali na úřední autoritu. Může se zdát paradoxním, že absolutistická monarchie nepovažovala za nutné nadat novou instituci zákonnými pravomocemi, ale koncipovala Ústřední komisi spíše jako organizaci státní památkové péče než jako výkonný státní orgán. V instrukci konzervátorům Ústřední komise jim v červnu 1853 doporučuje působit na vlastníky kulturních památek především přesvědčováním a poskytovat jim potřebnou odbornou metodickou pomoc pro nakládání s památkami. V personáliích konzervátorů a korespondentů Ústřední komise se lze setkat s představiteli místní inteligence: duchovními, právníky, šlechtici, učiteli a úředníky, kteří pěstují dějiny umění ponejvíce na lokální úrovni a ve svém okolí představují uznávané autority.

Krátce po porážce revolučního hnutí roku 1848 Joseph Alexander Helfert v spise o současném stavu péče o národní dějiny analyzuje rizika, kdy formující se liberální politické elity jednotlivých národů mocnářství využívají konstrukt kolektivní národní identity jako nástroje boje o politickou moc, a na stejné úrovni negativně reflektuje *Deutschtümler*, *Čechomanen* i *Magyaronen*. Helfert navrhoval čelit těmto jevům budováním vize společné rakouské vlasti, kde spatřoval prostor pro rodící se státní památkovou péči. Na mikroúrovni jednotlivých korunních zemí však nakonec převládly odlišné nacionální koncepce interpretující památky v první řadě jako symbolické vyjádření národní minulosti, spoluvytvářející a stvrzující národní identitu a legitimizující politické cíle tamních liberálních politických elit. Málo známou kapitolou je neúspěch rakouské kulturní politiky (včetně památkové péče) na území Lombardie a Benátska, záhy odstoupených sjednocující se Itálii. Právě příklad ztracených držav v Itálii prokázal

destruktivní přitažlivost myšlenky italského *risorgimento*, která v iredentistickém směru latentně působila na obyvatelstvo Terstu, Tridentska, rakouského Přímoří a Dalmácie.

Obdobně teprve nedávno byla zpracována činnost Ústřední komise v Uhrách.⁴ Na podkladě státoprávního aktu vyrovnání s uherskou reprezentací se pak na celém zalitavském území (včetně Slovenska a velké části dnešního Chorvatska) prosazuje uherská koncepce dějin, a v jejím rámci i vlastní památková komise, opírající se od roku 1881 o první památkový zákon v regionu (*Műemlékek Országos Bizottságát*).

Vyrovnání s Uhry nebylo krokem k mnohými očekávané federalizaci mnohonárodnostního monarchie, ale nejzazším ústupkem panující habsburské dynastie. V ostatních korunních zemích byl až do konce první světové války složité hledán funkční model vzájemné koexistence, jednak v poloze vztahů mezi ústředními a zemskými orgány, jednak v poloze vztahů mezi úředním německým jazykem a jazyky jednotlivých národů. Permanentní politické boje se promítaly i do oblasti ochrany památek.

Paralelně se strukturou Ústřední komise vznikají v některých zemích autonomní orgány, kterým komise výslovně nebo mlčky přenechává část své působnosti. V roce 1888 vznikly v dvou haličských metropolích *Grono konserwatorów Galicji Wschodniej* a *Grono konserwatorów Galicji Zachodniej* a o pět let později v roce 1893 byla ustavena *Archeologická komise České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, která převzala soupisnou práci v Království Českém. Tyto organizace usilovaly o reformu rakouské státní památkové péče v tom smyslu, že by konzervátoři v regionech byli přežati do státní služby a stali se zemskými úředníky vybavenými vrchnostenskou pravomocí. Polské organizace měly výhodu, že se mohly opírat o prostředí historiků umění, zformované dříve než v Čechách, a konexe vysoké polské aristokracie na vídeňském dvoře (v Čechách panoval trvalý nesoulad mezi liberály a zemskou konzervativní šlechtou).⁵

Při důrazu na historicitu památek se v druhé polovině 19. století prosazují myšlenky historicismu v památkové praxi projevující se zejména navracením domnělého středověkého stavu odstraňováním pozdějších změn a doplňků. Výrazný byl vliv prací francouzského architekta Eugena Viollet-le-Duca stejně jako vídeňského profesora

---

⁴ Alice Mezey-Debreczeni- Edit Szerkeszi, Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853-1860), in: István Bardoly -Andrea Haris (ed.), *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Budapest 1996, s. 47-67.

⁵ Už roce 1882 získal profesuru dějin umění na krakovské univerzitě Marjan Sokolowski a o desítku let později ve Lvově Jan Boloz Antoniewicz.

architektury Friedricha von Schmidta. Své zkušenosti stavitele dómu svatého Štěpána ve Vídni Schmidt uplatnil i v Čechách při obnově hradu Karlštejna a dostavbě pražské katedrály svatého Víta.⁶ Schmidtovo působení zasahovalo i do zalitavské části monarchie projekty rekonstrukce katedrál v Ďakovu a v Pécsi a prostřednictvím jeho žáků zasahovalo prakticky celé území habsburské monarchie. Koncept stylové jednoty (*Stylgerechtigkeit*) se na lokální úrovni nejsilněji projevil regotizacemi vnějšku i interiérů mnoha středověkých kostelů a odstraňováním jejich barokních mobiliářů. Stoupenci těchto záměrů byli i architekti, kteří plnili funkce konservátorů nebo korespondentů Ústřední komise.

Jejich vliv byl překonán až zvýšeným angažmá historiků umění v činnosti Ústřední komise. Vídeňský profesor dějin umění Moritz Thausing veřejně vystoupil ve vlivném liberálním deníku *Neue Freie Presse* proti Schmidtovým plánům restaurace vídeňské katedrály svatého Štěpána a dostavby její severní věže. V sedmdesátých letech byly rakouské vinice silně postiženy révokazem, který zničil velkou část úrody. Thausing použil tehdy hojně používané latinské jméno škůdce mšičky (*Phylloxera vastatrix*), aby Schmidtovy plány pojmenoval jménem imaginárního škůdce *Phylloxera renovatrix*, který tentokrát nenapadá rakouské vinice, ale pustoší rakouské památky.⁷ Generální konzervátor Josef Neuwirth, bývalý profesor dějin umění na pražské německé univerzitě, v této souvislosti později mluvil dokonce o fanatismu stylové jednoty (*Stileinheitfanatismus*).

Výrazněji se v Ústřední komisi uplatňoval Thausingův následovník Alois Riegl.⁸ V kritické reflexi předcházejících let napsal, že Ústřední komise v posledních desetiletích plnila funkci jakési rady pro vkus se vztahem k památkám, která se lehce mohla změnit v jakousi „policii vkusu“. Riegl se pokusil vytvořit konzistentní teorii moderní památkové péče. Souběžně s historickým vývojem ochrany památek v sémantickém exkurzu sledoval vývoj klíčového pojmu „památká“, který podle něj prvotně označoval výtvar lidských rukou zhotovený záměrně pro budoucnost, aby udržel ve vědomí následujících generací jednotlivé historické události nebo osobnosti. Teprve v novověku je pak

---

⁶ Pavel Zahradník, Na okraj působení Josefa Mockera na svatovítské katedrále. (Ke vzájemným vztahům Josefa Mockera a Friedricha von Schmidta), in: *Zprávy památkové péče* 61, 2001, č. 2, s. 24-27.

⁷ *Neue Freie Presse*, 26.4. 1882, přetištěno Moritz Thausing, *Wiener Kunstbriefe*, Wien 1884.

⁸ Alois Riegl, *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung. Einleitung zum Denkmalschutzgesetz*, Wien 1903. Moderní edice: Ernst Bacher (ed.), *Kunstwerk oder Denkmal?*, Alois Riegls Schriften zur Denkmalpflege, Wien 1995. Česká edice: Ivo Hlobil (ed.), Riegl, Alois: *Moderní památková péče*, Praha 2003.

památky reinterpretovala jako lidský výtvarný souhrn v sobě spojující historickou a uměleckou hodnotu. Historickou hodnotu v širším smyslu Riegl odvodil od svého genetického pojetí dějin, kdy bez výjimky každá umělecká památka obsahuje historickou hodnotu, protože sama o sobě reprezentuje nezastupitelný článek vývoje výtvarných umění, a *vice versa*, každá historická památka je zároveň památkou uměleckou. Protože historická hodnota je podle Riegla vlastní uměleckým dílům, kvalitativní diverzifikace může nastoupit až v důsledku zhodnocení umělecké hodnoty. Tuto hodnotu Riegl nepovažuje za pro vždy danou absolutní kategorii, ale dovozuje, že se v pohybu po časové ose proměňuje podle toho jak odpovídá požadavkům *Kunstwollen* té které doby.

Riegl si byl vědom relativizace hodnotových soudů a zdůrazňoval objektivní hodnotu všech částí uměleckého odkazu, který podléhá v dlouhodobém časovém horizontu novým a novým reinterpretacím. Stejně tak v situaci, kdy badatel disponuje bohatým srovnávacím materiálem, zaměřuje své studium na klíčová díla naplněná uměleckým bohatstvím epochy, zatímco pomíjí ty menší, jejichž nezastupitelný význam by vynikl teprve v případě, kdyby najednou zůstaly jediným zachovaným svědectvím o umění své doby.

Klíčové pojmy Rieglovy teorie jsou hodnota stáří (*Alterswert*) a pamětní hodnota (*Errinerungswert*). První projevuje obecnou lidskou reflexi vzniku a zániku nad nemoderním a nedokonalým vzhledem památky se stopami stáří, která nezávisí na úrovni pozorovatele vzdělání, ale je subjektivní náladou vyvolanou dojmem památky. Nerozpoznání hodnoty stáří vede podle Riegla v posavadním vývoji k přeceňování historických hodnot, a v památkové praxi k pokusům o obnovu památek v jejich hypotetickém historickém stavu, kterému musí ustupovat cenné prvky, nositelé hodnoty stáří, nesprávně interpretované jako projevy rozkladu stylové čistoty stavby. Rieglův koncept hodnoty stáří teoreticky zdůvodnil nepřipustnost dosavadních radikálních zásahů do přirozeného procesu stárnutí, které měla nahradit citlivá konzervace se zvýšeným důrazem na autenticitu památek podle maximy *konservieren, nicht restaurieren!*

Riegl své názory na památkovou péči rozvedl v recenzi projevu štrasburského univerzitního profesora Georga Dehia o vývoji a potřebách ochrany památek. Dehiův přístup spočívající v konzervaci památek byl Rieglovi blízký; menší pochopení již měl pro jeho politizující nacionalistickou koncepci. Dehio tvrdil, že v době, kdy se hospodářsky silná anglosaská rasa zmocňuje pro své sbírky kulturního bohatství jiných národů, musí obnovená Německá říše vzít pod ochranu památky národní existence příslušnými právními prostředky. Riegl svému kolegovi vytýkal, že mylně podsouvá účelu

památkové péče nacionální hlediska ve zřejmém protikladu k universalizmu kulturního odkazu i k existenci přírodních památek, které nejsou výtvorem lidského, a tudíž ani národního společenství.

Rieglova teorie památkové péče vyjadřuje aspirace společenství historiků umění na vůdčí úlohu při ochraně památek, jako promyšlenou reakci na tvůrčí přístupy architektů, kteří měli být odkázáni do patřičných mezí. V recenzi knihy architekta Bodo Ebhardta publikované ve zprávách Ústřední komise Riegl poukazuje na vnitřní rozpory a slabiny myšlenkových východisek, jimiž se pokouší tvůrčí architekt svou metodu prezentovat před odbornou veřejností.⁹ Architekt se stylizuje do role demiurga, tvůrčího diktátora, rozhodujícího o osudu památky, zatímco podle Riegla by měl být odkázán do role spolupracovníka, jenž by své technické znalosti dal do služeb provádění programu pietní konzervace stanoveného na základě aktuálního stavu vědeckého poznání historikem umění.

In margines Riegl v článku publikoval i některé své názory, jež s recenzovanými pracemi na první pohled nesouvisí. Jako příklad zvolil úvahu o budovách v Weisskirchen, které objektivně charakterizuje jako nijak výrazné stavby s nerovnoměrnými proporcemi, vnitřními točitými schody, bez vztahu k místním historickým tradicím, pro něž by bylo možné z umělecko-historického hlediska najít celou řadu hodnotnějších protikladů. Z řad ochranných korporací se proti demolicím vyvolaným stavbou dráhy ozvaly hlasy zdůrazňující krásu domů a jejich památkovou hodnotu spočívající v barokních a renesančních architektonických detailech. Krásu budovy považuje Riegl za argument vyplývající namnoze ze sebeklamu pozorovatele, protože, kdyby byl reflektován s příslušnou vážností, vztahoval by pouze na občany s rozvinutým estetickým cítěním. Podle Riegla památka má na průměrného občana vliv poněkud jiný; vyvolává obtížně definovatelný pocit, kdy vidí, že dům je „starý“. Ale moderní vzdělanci si podle Riegla nechtějí přiznat, že nedokáží vyjádřit jasně své pocity a namlouvají si, že se jim památka líbí, protože je pěkná nebo historicky cenná. Při tom stačí přiznat hodnotu stáří. Skutečnost, že domy mají svůj určitý vlastní charakter vytvořený v minulých staletích, jim dává plné právo, aby tam, kde je to možné, mohly dožít svůj čas. Do této úvahy Riegl vsunul vlastní drobnou vzpomínku ze svého života, jakoby student při svém pobytu v Římě vyhledával pronájem místo v moderních čtvrtích ve starých domcích čtvrti za Tiberou, kde intuitivně shledával kouzlo římského baroka, ačkoliv jinak

---

⁹ Alois Riegl, *Neue Strömungen in der Denkmalpflege, Mitteilungen der k. k. Zentralkommission*, F.III, Bd. IV, s.85 -104. Český překlad *Nové směry v památkové péči*, in: Ivo Hlobil (ed.), *Riegl, Alois: Moderní památková péče*, Praha 2003, s. 76-100.

racionálně věřil názoru svého profesora Thaussinga, že baroko je největším omylem lidského ducha.

Riegl byl skeptický vůči efektivnosti právních instrumentů ochrany památek, pokud tato nebude obecně akceptována veřejným míněním. Na druhou stranu si byl vědom, jak by přijetí právní normy pozvedlo prestiž Ústřední komise, jejíž postavení (a tudíž i váha jí zastávaných názorů) založené na pouhém statutu bylo v případě konfliktů zpochybňováno. Ze spisového materiálu se mohl dostatečně poučit o legislativních snahách svých předchůdců. Ministerstvo kultu a vyučování již v průběhu devadesátých let shromáždilo bohatý komparační materiál zahraničních právních norem. Anketa znalců dospěla k závěru, že ochrana památek nebude svěřena do pravomoci jednotlivých zemských sněmů, ale zůstane vyhrazena v zájmu jednotnosti říšskému zákonodárství; na jejím základě ministerstvo kultu a vyučování zpracovalo návrh osnovy památkového zákona. Průtahy s jejím projednáváním vedly presidenta Ústřední komise Josepha Alexandra Helferta k netypickému kroku, když využil svého postavení člena panské sněmovny a v roce 1898 podal vlastní návrh památkového zákona, který z formálně-procesních příčin v roce 1899 a 1901 opakoval.

V porovnání s ministerským návrhem byla věcná působnost Helfertových návrhů silně redukována, neboť autor chtěl zajistit jejich politickou průchodnost respektováním soukromovlastnických práv. Právní norma se totiž neměla vztahovat na památky v soukromém vlastnictví, pokud by jejich majitelé s aplikací zákona neprojevíli dobrovolně souhlas. Helfertův návrh přečkal fyzickou smrt svého původce, když jej na pořad jednání panské sněmovny předložil svobodný pán von Prandau. Panská sněmovna se kromě tohoto návrhu zabývala i souběžně podanou předlohou hraběte Leona Pininského vyjadřující autonomistické snahy haličských konzervátorských kruhů.

V letech 1903–1905 zpracoval Alois Riegl svůj návrh zákona o ochraně památek. Podstatnou novinkou bylo především jasné vymezení předmětu ochrany legální definicí památky, kterou mělo být dílo lidských rukou od jehož vzniku uplynulo nejméně šedesát let. U památek byl oceňován nejen jejich historický význam, estetická hodnota, ale také *Stimmungswert*, s čímž souviselo rozšíření ochrany i na přírodní útvary, které působí na náladovou hodnotu památek jako její příslušenství. Návrh připouštěl vyvlastnění památky v zájmu jejího zachování, ale celkově se ustanovení spíše snažila vlastníkům památek kompenzovat újmu vzniklou z omezení jejich soukromovlastnických práv prostřednictvím práva na přiměřené odškodnění. Vzhledem k nedostatku finančních prostředků k tomuto účelu ve státním rozpočtu se předpokládala rekompensace formou

daňových úlev, zejména snížením domovní činžovní daně. Riegl akceptoval Helfertovy námitky při vymezení věcné působnosti zákona, když ji po jeho vzoru omezil na památky ve veřejném majetku.

Zhodnocení Rieglovy činnosti jako ochránce památek provedl jeho nástupce Max Dvořák.¹⁰ Rieglova práce mu byla vyjádřením moderní vědecké metody zahrocené proti starším přístupům Burckhardta, Sempera a Schnaaseho. Semperovu kombinaci společenského a politického idealismu s pragmatickými dějinami umění přirovnává ke stroji bez transmisního pásu. Podle Dvořáka právě Riegl překonal kulturně dogmatický směr výzkumů, když nepřistupoval k ochraně památek ani z byrokratického, ani z uměleckého hlediska, ale jako vědec při studiu teoretických otázek pojal moderní kult památek (*Denkmalkultus*) v jeho univerzálně historické povaze.

Byrokratické aspekty práce Ústřední komise oba historiky umění, kteří přišli ze zcela odlišného akademického prostředí, nepřilíš uspokojovaly. Dvořák v soukromé korespondenci v době, kdy převzal práci v Ústřední komisi, si přátelům stýskal, že mu pošta přináší na stůl k vyřízení spisy v podružných záležitostech, kterými se chtěl nechtě muset zabývat a které ho zbytečně odvádí od vlastní vědecké práce. Samu Ústřední komisi označil v dopise předáku českých poslanců Karlu Kramářovi za parodii státního ústavu pro zachování uměleckých památek a stěžuje si na šlendrián a dilentantismus v úřední činnosti.¹¹ Latentní vnitřní nespokojenost s prací v Ústřední komisi se projevuje i na dalších místech v jeho korespondenci, kde si opakovaně pohrává s myšlenkou věnovat se místo práce v Ústřední komisi plně své akademické a vědecké dráze.

Během své úřední kariéry měl Dvořák možnost sledovat všechny nuance zákonodárského procesu, zákulisní obstrukce i obojaký postoj vedoucích představitelů ministerstva kultu a vyučování, které v něm jen posílily silnou skepsi ohledně možnosti přijetí stále odkládaného památkového zákona. V jedné své stati Dvořák napsal, že ačkoliv většina kulturní veřejnosti akceptuje nutnost zákona na ochranu památek, v politických kruzích má ochrana památek tolik nepřátel, že spíše prosadí zákon o ničení

---

¹⁰ "Er war der erste, der die Bedeutung des modernen Denkmalkultus in seinem universal historischen Charakter erfasst und daraus die notwendigen Konsequenzen gezogen hat. Man musste ihn, selbst wenn das die einzige Tat seines Lebens wäre, zu den führenden Geisten unserer Zeit rechnen." Max Dvořák: Alois Riegl. Nachruf. in: *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission*, F III., Bd.4, 1905, s. 255 -262.

¹¹ Dopis Maxe Dvořáka Karlu Kramářovi z 16.12.1904. Přetištěno Marek Krejčí, Max Dvořák: intelektuál a památky, *Zprávy památkové péče*, 2004, 64, s. 557-560.

památek.¹² Památkový zákon při tom nebyl Dvořákovi konečným, samospasitelným cílem, ale jen prostředkem nutným na dané etapě. Dvořák v dlouhodobém výhledu snil o době, která učiní památkový zákon zcela zbytečným, protože místo státního donucování systémem příkazů a zákazů budou vzdělaní lidé budoucnosti chránit památky dobrovolně jako vytoužený podíl na plnocenném životě.¹³

Dvořák se nebránil proti určité autonomizaci systému státní památkové péče vytvořením zemských konzervátorů (památkových úřadů), ale požadoval jejich obsazení profesionálně způsobilými odborníky a nezávislost od regionálních politických elit.¹⁴ Budoucnost památkové péče spojoval Dvořák s pevným propojením s dějinami umění, které měly poskytnout ochraně památek metodický vědecký základ. V roce 1907 vychází první díl nové ediční řady umělecko-historické topografie, jejíž programový cíl Dvořák stanovil k úvodu k prvnímu svazku.¹⁵ Podle Dvořáka je nutností postavit ochranu památek na vědecký podklad a odložit staré dogmatické estetické hodnocení, určované historicko-filozofickými a politickými myšlenkami určitých časových a slohových období. Vědecké inventáře nemají sloužit jen vědecké či úřední potřebě, ale v širší veřejnosti podporovat lásku k užší vlasti (*Heimatliebe*) a popularizovat ideu ochrany památek.

Rozhodující vliv na uspořádání státní památkové péče měly šlechticko-konzervativní kruhy kolem osoby následníka trůnu Františka Ferdinanda, jenž byl při reformě Ústřední komise v roce 1911 císařem jmenován protektorem komise.¹⁶ V rámci reorganizace Ústřední komise se podařilo Dvořákovi prosadit vznik Státního památkového úřadu a zvláštního umělecko-historického ústavu jako odborného a metodického střediska. Při stanovování požadavků odborné způsobilosti pro pracovníky státní památkové péče byl vyžadován doktorát filozofie v hlavním studijním oboru dějiny umění na kterékoli

---

¹² Max Dvořák, Ein Denkmalzerstörungsgesetz, *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k.k. Zentralkommission, Beiblatt für Denkmalpflege*, III, 1909, s.173-175.

¹³ Max Dvořák, Österreichisches Denkmalschutzgesetz, *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k.k. Zentralkommission, Beiblatt für Denkmalpflege*, IV, 1910, s.161-164.

¹⁴ "Další obtíž spočívá v rozdílnosti mínění o kompetenci autonomních a centrálních úřadů, tj. zemí a říše. Je to tedy politikum. Avšak i tato překážka ztrácí na významu, když si představíme, že podle dnes všeobecně uznaných názorů mají o osudu starých památek rozhodovat orgány, které jsou každému vlivu politických stran vzdáleny, které jsou vzdáleny i politickým a uměleckým postojům rozličných komisí, jež jednají podle věcných hledisek." Max Dvořák, Denkmalschutzgesetz, *Neue Freie Presse*, 26.11.1910.

¹⁵ (ed.) Max Dvořák, *Österreichische Kunsttopographie. Bd. I Die Denkmale des politischen Bezirkes Krems in Niederösterreich*. Wien 1907

¹⁶ Theodor Brückler, *Thronfolger Franz Ferdinand als Denkmalpfleger. Die "Kunstakten" der Militärkanzlei im Österreichischen Staatsarchiv (Kriegsarchiv)*, Wien 2009.

univerzitě v Rakousku.¹⁷ Dvořák však zamýšlel obě nové instituce, chápané jako další krok k profesionalizaci památkové péče, obsazovat především svými žáky z vídeňské univerzity, z nichž někteří již v průběhu studia byli připravováni pro budoucí úkoly. Slovinský absolvent vídeňské umělecko-historické školy Vojeslav Mole tak před válkou působil v orgánech c.k. státní památkové péče na pobřeží Dalmácie.

Ve válečných letech Max Dvořák své názory na památkovou péči vyložil v publikaci nazvané *Katechismus památkové péče*.¹⁸ Považuje-li se dnes Max Dvořák za zakladatele novodobé památkové péče, jde do značné míry o vliv tohoto díla přeloženého do řady národních jazyků.¹⁹ Stranou pozornosti zůstává jeho starší studie o vztahu kultu památek a vývoje umění.²⁰

Rozpad habsburské monarchie vedl ke vzniku nových národních států: Československa, Polska a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Dvořák si uvědomoval, že důsledky převratných společenských změn postihnou i ochranu památek. Německo-rakouská vláda ještě koncem roku 1918 přijala zvláštní zákon, který omezil zcizování předmětů historické, umělecké nebo kulturní hodnoty a zabránil jejich vývozu ze země.²¹ Ve chvílích hluboké hospodářské krise se však vynutitelnost jednotlivých zákonných ustanovení stávala iluzorní a aristokracie, měšťanstvo i kláštery se účastnily výprodeje svých uměleckých sbírek za zahraniční valutu.²² Zkušenost světové války vůbec hluboce otřásla idealistickým světem Maxe Dvořáka. Podle jeho názoru si ochrana památek přespříliš zakládala na tom, že získala úřední charakter a mohla proti důvodům materiální povahy uvádět v platnost své argumenty. Příchod války jej poučil, že to vše byla jen hra klamu. Za zásadní prohru považoval skutečnost, že ochrana památek nezapustila hlubší kořeny ve veřejném vědomí a neproměnila se v obecné smýšlení. Právě proto v době, jejíž tendence byly protichůdné jeho idealismu ducha, Dvořák mnohem častěji než dříve

---

¹⁷ *Statut der Zentralkommission*, ustanovení § 13 a § 14.

¹⁸ Max Dvořák, *Katechismus der Denkmalpflege*, Wien 1916

¹⁹ Walter Frodl, Max Dvořáks *Katechismus der Denkmalpflege*, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 38, 1974, s. 90-105.

²⁰ Max Dvořák, *Denkmalkultus und Kunstentwicklung*, in: *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k.k. Zentralkommission IV, 1910, Beiblatt für Denkmalpflege*, s. 1-4

²¹ Bundesgesetz vom 5. Dezember 1918, betreffend das Verbot der Ausfuhr und der Veräußerung von Gegenständen von geschichtlicher, künstlerischer oder kultureller Bedeutung, *Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich 1918, N.90*. Srv. Wilhelm Ambros, *Das Gesetz über die Inlandsveräußerungen und über die Ausfuhr von Kunstwerken*, *Mitteilungen des Statsdenkmalamtes II-III*, 1920/1, s.45-47.

²² Theodor Brückler, *Entstehung und Wirkung des österreichischen Ausfuhrverbotgesetzes 1918-1923*, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XLVIII, 1994, s. 1-10.

pozvedal veřejně svůj hlas ve prospěch kulturních hodnot. Ve velkých vídeňských denících publikoval několik aktuálních článků.²³ Pro rok 1921 připravoval cyklus veřejných přednášek o umění a památkové péči ve vídeňské Uranii a uvažoval o pořádání *Landespflegetagen*, které měly popularisovat v nejširší veřejnosti myšlenku ochrany památek. Dvořák reflektoval krizi památkářské idee jako součást krize evropské civilizace. Posilu v těch obtížných dobách hledal v optimistickém přesvědčení, že se pozvolna rodí nový svět, kdy, řečeno básnickou metaforou, ze semene ochrany památek vzroste strom nové památkové piety. Dvořák byl konfrontován se světem, v němž zisk a technický pokrok, zneužitý k válečnému ničení, pro mnohé platil více než staleté duchovní hodnoty. Uvědomoval si nebezpečí postojů, které pokrok mechanicky ztotožňovaly se změnou a podsouvaly stoupencům ochrany památek konzervativní a zpátečnické postoje.²⁴ Max Dvořák zemřel náhle počátkem února 1921 ve věku 48 let.

---

²³ Max Dvořák, *Ausfuhrverbot für alte Kunstwerke. Neues Wiener Tagblatt*, 27.2.1918; *Idem*, *Die Verpfändung der Gobelinsammlung. Neue Freie Presse*, 4.1.1920; *Idem*, *Die Balkanisierung Wiens. Wiener Mittag*, 13.12.1920.

²⁴ Birnbaum později naváže na tuto popularizátorskou roli, kterou ovšem poněkud cynicky demaskuje tvrzením, že „primitiv nepochopí na co ještě nedorostl myšlenkově a citově. Pro tyto jednotlivce a vrstvy je ovšem třeba se opírat se o argumenty jim srozumitelné.“

2. Internacionalizace památkové péče

V novověku se otázka kulturního dědictví objevuje ve smlouvách mezinárodního práva veřejného. Jedním z dílčích problémů, který po napoleonských válkách řešil vídeňský kongres, byla otázka restituce kulturních předmětů, které byly v předchozím období vyvezeny republikánskou a císařskou Francií z jednotlivých evropských států do sbírek Louvru a dalších francouzských muzeí (mj. koně svatého Marka z Benátek, Laookon, Apollon Belvederský). Na druhé straně úspěchem francouzské kongresové diplomacie bylo, že více jak polovina památek přemístěných v letech 1796-1814 do Francie zůstala ve sbírkách Louvru.

Na přelomu 19. a 20. století se v rámci mezinárodních konferencí v Haagu o pravidlech válečných konfliktů zúčastněné strany v roce 1907 shodly na zákazu ničení nebo úmyslného poškození historických a uměleckých památek. Zároveň se v rámci německé jazykové oblasti konstitovala praxe společných sjezdů pracovníků památkové péče, které tvořily platformu pro výměnu zkušeností.

Zajímavou kapitolou je organizace ochrany památek v době první světové války, tím spíše, že se v ní angažoval i Dvořák, který se osobně účastnil inspekce v obsazených částech Belgie a severní Francie. Již záhy po zahájení válečného konfliktu bylo v propagandě Dohody určené veřejnému mínění v neutrálních státech zdůrazňováno německé barbarství, které se nezastaví ani před kulturními statky. Jako alarmující příklady byly nejčastěji uváděny zničení knihovny v belgickém městě Louvain v prvních týdnech války nebo bombardování gotické katedrály v Reims, tradičního místa korunovací francouzských králů.²⁵

Německo, aby čelilo této propagandě, pověřilo na podzim 1914 historika umění, profesora bonnské univerzity Paula Clemena organizací péčí o památky na okupovaných územích. Clemen a další publikovali řadu statí o organizaci ochrany na obsazeném území, ba dokonce byla vydána zvláštní kniha o škodách bombardováním dohodového letectva na německých památkách v zázemí, která byla urychleně přeložena i do dánštiny, holandštiny a švédštiny.²⁶ V roce 1917 Clemen přednášel na sjezdu památkové péče v Augsburgu o

---

²⁵Raoul Naroy, *Le supplice de Louvain, faits et documents*, Paris 1915. *Les Allemands destructeurs de cathédrales et de trésors du passé*, Paris 1915

²⁶Otto Grautoff, *Kunstverwaltung in Frankreich und Deutschland*, Bern 1915. Paul Clemen, *Zerstörte Kulturdenkmäler an der Westfront*, Berlin 1917

problémech ochrany památek ve válce a připravoval vydání souborného díla, které nakonec vyšlo v roce 1919 ve dvou svazcích až po skončení světové války.²⁷ Spolupracovníky reprezentativní publikace byli i generální konzervátor vídeňské Ústřední komise Max Dvořák²⁸ a českoněmecký historik umění Anton Gnirs, který pojednal o ochraně památek na rakousko-italské frontě na řece Soča²⁹.

Německo i Rakousko-Uhersko válku prohrály, při čemž mnohonárodnostní habsburská monarchie se v závěru války rozpadla. Při nadcházejících mírových jednáních se mezi požadavky vítězů vůči poraženým státům objevují i nároky týkající se uměleckých památek. V první řadě se to týkalo vídeňských muzejních a galerijních sbírek, které měly být podle původních předpokladů poměrně rozděleny mezi nástupnické státy bývalé monarchie. V praxi však diplomacie dohodových velmocí využívala mírové konference k tomu, aby prosadila nároky sahající nad rámec restituce v klasickém pojetí práva, kterému odpovídalo ustanovení 245 mírové smlouvy s Německem, podepsané 28. června 1919 na zámku ve Versailles, zavazující Německo vrátit Francii umělecká díla převezená z jejího území v době válečných bojů na podkladě seznamu předloženého francouzskou vládou.

Na druhou stranu v témže ustanovení Francie prolomila časovou hranici roku 1914, data vypuknutí světové války, když z důvodu historické satisfakce se předmětem restituce měly stát i francouzské vojenské prapory, které se staly kořistí Německa v předcházející prusko-francouzské válce let 1870-1871, a politický archiv francouzského ministra Eugène Rouhera zabavený Němci v říjnu 1870 na jeho zámku v Cerçay.

Další ustanovení 246 téže smlouvy přijaté na základě britských požadavků pak vůbec nemělo přímý vztah k válečnému konfliktu. Mírová smlouva ukládala Německu vydání Koránu kalifa Othmana, který svého času turecká vláda věnovala německému císaři Vilémovi II., ovšem nikoliv původnímu vlastníku, ale arabskému státu vzniklému na troskách osmanského impéria. Gestem vůči obyvatelstvu bývalé německé kolonie Jihozápadní Afrika, která byla již v roce 1915 obsazena Jihoafrickou unií, již byla později

---

²⁷ Paul Clemen, *Kunstschutz im Kriege. Die Kriegsschauplätze in Italien, im Osten und Südosten*, Leipzig 1919

²⁸ Max Dvořák, *Einrichtungen des Kunstschutzes in Österreichs*, in: Paul Clemen, *Kunstschutz im Kriege (Die Kriegsschauplätze in Italien, im Osten und Südosten*, Leipzig 1919, s. 1-10. Jonathan Blower, Max Dvořák and Austrian Denkmalpflege at War, in: *Journal of Art Historiography*, 2009

²⁹ Anton Gnirs, *Die Denkmalpflege an der österreichischen Isonzofront in der Zeit des italienischen Feldzuges 1915-8*, in: Paul Clemen, *Kunstschutz im Kriege. Die Kriegsschauplätze in Italien, im Osten und Südosten*, Leipzig 1919, s. 11-22.

Společností národů svěřena i mandátní správa území, byl požadavek vydat lebku vůdce afrického kmene Hehe Mkwawy, jenž zahynul v roce 1898 v boji s německými kolonizátory. Německá vláda oddalovala její vydání až do roku 1954. Dnes je lebka vystavena v muzeu národně-osvobozenického boje v namíbijském městě Karenga.

Ve Francii v březnu 1919 *Akademie des Beaux Arts* v samostatném memorandu požadovala, aby ztráty památkového fondu Francie byly nahrazeny příkázáním uměleckých děl francouzského původu z veřejných sbírek poražených států.³⁰ Tento kompenzační požadavek se nakonec uplatnil částečně v případě Belgie, která se prezentovala jako první oběť německé agrese. Ustanovení 247 mírové smlouvy ukládalo německé vládě vybavit obnovenou knihovnu v belgickém městě Louvain rukopisy, prvotisky, knihami, mapami a sbírkami, jež by svou hodnotou a skladbou odpovídaly původnímu stavu sbírek zničené knihovny. Německo mělo zároveň navrátit triptych Poslední večeře Diericka Boutse z kostela svatého Petra v Louvain a desky oltáře bratří Jana a Huberta van Eycků z katedrály Saint Bavo v Gentu, včetně těch jeho částí, které již byly v roce 1821 prodány pruskému králi Bedřichu Vilému III.

Prolomení historické hranice Francií bylo využito i Belgií, která stricto sensu vůbec nebyla nástupnickým státem habsburské monarchie, a v jednáních mírové konference se snažila uplatnit promlčené historické nároky z doby habsburské vlády v Belgii v 18. století. Od Rakouska tak Belgie požadovala Rubensovy deskové obrazy z oltáře sv. Ildefonse z opatství Saint Jacques sur Coudenberg v Bruselu, které byly v roce 1777 řádně odkoupeny a převezeny do Vídně, a další předměty evakuované v roce 1794 z tehdy rakouského Nizozemí před nastupující armádami francouzské republiky (mj. zbroj z bruselského arsenálu, poklad Řádu Zlatého rouna, mince, medaile a originální mapu rakouského Nizozemí nakreslenou v letech 1770-1777 hrabětem Jensem de Ferraris).

U mírové smlouvy s habsburskou monarchií vůbec vznikla na pařížské mírové konferenci specifická situace, protože monarchie jako subjekt mezinárodního práva

---

³⁰ Podobně v SSSR byl za druhé světové války v roce 1943 vytvořen výbor, který se zabýval popisem zničených a vyvezených kulturních statků, s cílem použít shromážděné podklady při poválečných mírových jednáních, kdy se uvažovalo za zničené a ztracené požadovat ekvivalenty. Později se objevila i myšlenka vytvořit v Moskvě velké muzeum umění ze sbírek poražených států, kde se před kapitulací Itálie uvažovalo o významném podílu italských uměleckých sbírek. Obdobnými úvahami se zabírala i vláda Spojených států amerických, která vytvořila při ozbrojených silách v Evropě památkový, archivní a muzejní odbor. Skupina jeho důstojníků však navzdory subordinaci 7. listopadu 1945 podepsala ve Wiesbadenu manifest, v němž protestovala proti přemístění uměleckých předmětů z poraženého Německa do amerických sbírek.

přestala koncem první světové války existovat, a diplomaté se museli zabývat rozhraněním a majetkoprávními nároky tak zvaných nástupnických států, které vznikly na jejím území. Již v listopadu 1918 československá vláda ustanovila likvidační komisi ve Vídni tvořenou komisari, kteří měli v jednotlivých oblastech své působnosti zjistit a uplatnit nároky nového státu vůči majetku zaniklé monarchie, který měl být podle prvotních představ rozdělen podle poměrného klíče mezi všechny nástupnické státy.

V české veřejnosti byl hned po převratu jasně formulován požadavek navrácení historických a uměleckých památek z Vídně, a posléze i z Budapešti. První pamětní spis v tomto směru předložil již 29. října 1918 Národnímu výboru historik Vlastimil Kybal. Kupodivu se Kybal nestal členem poradního sboru pro otázky bohemik utvořeného 11. listopadu 1918 při ministerstvu školství a národní osvěty. Ten tvořili historik Václav Chaloupecký, národopisec Karel Chotek, knihovník Josef Volf, profesor dějin českého a německého práva Jan Kapras, profesor dějin umění Karel Chytil, výtvarný kritik Karel B. Mádl a Vladimír Novotný za Společnost vlasteneckých přátel umění. Jednání sboru se dále aktivně účastnili ministerští úředníci historik umění Zdeněk Wirth a historik Jan Morávek.

První schůze komise probíhaly ve znamení nadšení ze znovunabyté samostatnosti, kdy se na základě anket precizovaly seznamy předmětů tuzemské provenience přemístěných do ústředních vídeňských sbírek, které by byly požadovány k navrácení. V archivním fondu ministerstva školství a národní osvěty jsou uloženy dopisy z jednotlivých měst s požadavky na restituci předmětů sahající někdy velmi hluboko do minulosti. Rada Kutné Hory tak např. požadovala navrácení Smíškovského graduálu, který byl v dávném roce 1590 věnován arcivévodovi Rudolfovi Tyrolskému. Československo doufalo také v navrácení paláce české dvorské kanceláře vystavěné počátkem 18. století podle projektu architekta Johanna Bernarda Fischera z Erlachu, kde se uvažovalo o umístění zastupitelského úřadu.

5. prosince 1918 ministr školství a národní osvěty Gustav Habrman pověřil historika umění Václava Viléma Štecha, aby ve Vídni projednal otázky spojené s československými nároky na vídeňské sbírky. Významnou úlohu v dalších jednáních sehrál úřad československého plnomocníka ve Vídni, sociálně demokratického poslance Vlastimila Tusara. Tusar (a později po jeho jmenování předsedou vlády v létě 1919 Robert Flieder) také zastupovali Československo na tzv. konferenci vyslanců, která na zasedáních od listopadu 1918 do prosince 1919 projednávala majetkové otázky. Své nároky zde vedle Československa uplatňovali i zástupci Itálie, Království Srbů, Chorvatů a

Slovinců, Polska, Rumunska, Ukrajiny, Maďarska a tzv. republiky Deutschösterreich (dnešního Rakouska). Usnesením vyslanecké konference byly konkrétní modalities svěřeny k projednávání mezinárodní likvidační komisi, kde Československo zastupoval Miloš Pelda, který dobře znal vídeňské poměry jako ředitel tamní filiálky Živnostenské banky.

Sama mírová smlouva podepsaná 10. září 1919 v Saint Germain sice uznala integritu území Čech a Moravy, kterou se pokusili zpochybnit němečtí poslanci z pohraničních oblastí osídlených německou majoritou, nicméně ostatní ustanovení, zejména pokud šlo o reparační, ekonomické a finanční klauzule, nebyla již novému státu natolik příznivá. Diplomaté velmocí ustoupili totiž nakonec od zásady likvidace habsburské monarchie jako celku mezi nástupnické státy, kterou v podstatě zaměnili zásadou teritoriální, a původní zásadu podrželi tam, kde pro nástupnické státy nebyla výhodná (např. při převzetí podílu pasiv bývalé monarchie).

Pokud jde o kulturní dědictví, článek 191 zavázal Rakousko vydat spisy, dokumenty, starožitné a umělecké předměty a vědecký a bibliografický materiál, které náležely státu, obcím nebo dalším veřejnoprávním subjektům. Další uznané nároky Belgie, Československa, Itálie a Polska byly specifikovány v samostatné příloze mírové smlouvy. Československé nároky byly označeny jako „listiny, zápisy historické, rukopisy, mapy atd., za jejichž vrácení žádá stát československý a které byly na rozkaz Marie Terezie vyvezené dvorním archivářem Theodorem Thaulowem von Rosenthal, listiny pocházející z královské české dvorské kanceláře a z české dvorské komory a umělecké předměty, které, jsouce částí výzdoby královského hradu pražského a jiných královských zámků českých, byly odcizeny císaři Matyášem, Ferdinandem II., Karlem VI. (kolem r. 1718, 1723 a 1737) a Františkem Josefem I. a jsou nyní v archivech, císařských zámcích, museích a jiných ústředních ústavech veřejných ve Vídni.“ Jádrem nároků bylo pět stovek obrazů z bývalé sbírky císaře Rudolfa II. na Pražském Hradě, které zahrnovaly i díla Correggia, Holbeina, Michelangela, Tintoretta, Tiziana, Van Dycka a Velasqueze. Československo se v případě těchto nároků zavázalo, stejně jako ostatní nástupnické státy, podrobit se konečnému rozhodnutí reparační komise.

Bilaterálním jednáním Československa s Rakouskem se podařilo docílit jen dohody o archivní rozluce podepsáním 18. května 1920 tzv. pražské úmluvy. Proto také při výběru členů kulturního oddělení reparační komise ministerstvo školství a národní osvěty jmenovalo zkušeného schwarzenberského archiváře Antonína Markuse, dále historika Karla Kazbundu, Jana Koníčka, Zdenko Mareše, Jana Palduse a Františka Správného. V červnu 1920 byl zřízen Úřad československého zástupce v rakouské sekci

reparační komise, do jehož čela byl politickou dohodou stran dosazen Bohdan Zahradník, bývalý ministr železnic a bývalý kněz premonstrátského řádu. O rok později byl do té doby formálně samostatný úřad začleněn do struktury československého zastupitelského úřadu jako odbor pro provádění mírové smlouvy a koncem roku 1921 vůbec zrušen jako samostatná organizační jednotka.

Vzhledem k absenci vzájemné dohody o sporné otázce měla podle mírové smlouvy o sporných otázkách rozhodnout reparační komise. Ta k prozkoumání oprávněnosti restitučních nároků na movité památky jmenovala speciální trojčlennou komisi, jejímiž členy byli jmenováni zástupci tří velmocí, newyorský advokát podplukovník Hugh Aiken Bayle, za britskou stranu John Fischer Williams a předsedou francouzský právník Jacques Lyon. Československá strana této trojčlenné komisi předložila obširné francouzsky psané memorandum dokládající oprávněnost svých nároků.³¹ Rakouská strana proti nárokům založeným na historickém právu argumentovala nutností zachování celistvosti vídeňských sbírek, které jsou vědecky zpracované přístupny celé kulturní evropské veřejnosti. Jejich rozdělení by podle rakouské strany vedlo jen ke kulturním ztrátám, jež by nebyly přiměřené satisfakci nových nabyvatelů, parafrázujíc tak více jak sto let starý výrok Antoine Chrysostoma Quatremera de Quincy: *deviser c'est détruire*. Československá strana se v tomto směru nepříliš úspěšně snažila takovouto argumentaci vyvrátit.³²

Otázka restituce uměleckých památek se dlouho neposunula nijak z místa. Výše zmíněná pražská úmluva podepsaná v květnu 1920 vyřešila pouze dílčí otázku navrácení zvonů sňatých během světové války, které v době rozpadu společného státu nebyly roztaveny na kov a nacházely se ve válečných sběrnách kovů na území Rakouska. V únoru 1921 při nečekaném skonu Maxe Dvořáka během jeho pohřbu v Hrušovanech Zdeněk Wirth z československého ministerstva školství a národní osvěty přítomným vídeňským historikům umění sugeroval možnost „*arrangement amiable*“ o rozdělení sporných sbírek. Podobnou nabídku, tentokrát již oficiální cestou, učinil Kamil Krofta, který v lednu 1922 byl po dvou *chargés d'affaires* jmenován prvním řádným československým vyslancem ve Vídni. Krofta vícekancléři Walteru Breiskému, který ve spolkové vládě vedl resort zahraniční politiky, navrhl vypracování dohody, která by v otázce kulturního dědictví

---

³¹ *Mémoire présenté par le Gouvernement de la République Tchécoslovaque pour obtenir, conformément à l'article 195 et annexe 4 du traité de Paix de Saint-Germain, la restitution d'objets artistiques et historiques faisant actuellement partie des collections ci - devant impériales de Vienne*, Praha 1921.

³² *Réplique de la République Tchécoslovaque à la réponse de l'Autriche: Questions de droit et de fait*, Praha 1921.

pokračovala v dosavadní politice bilaterálních státních smluv uzavřených kancléřem Johannem Schoberem v Praze. Možnost československo-rakouské dohody o vídeňských sbírkách však odmítl nový rakouský kancléř Ignaz Seipel, který se k moci dostal koncem května 1922. Rakouská diplomacie se totiž po vynuceném uspokojení italských nároků zaručila podporou integrity vídeňských sbírek se strany Itálie. V neústupnosti jí povzbudil i první verdikt trojčlenné právnícké komise ohledně belgických nároků.

Komise právníků pak přesně podle rakouských očekávání odmítla nakonec československé požadavky a na podkladě jejího posudku z 23. srpna 1922 je pak 19. prosince 1922 reparační komise s konečnou platností zamítla. Pro dohodové právníky se zdála být málo srozumitelnou státoprávní argumentace české strany, která zdůrazňovala odlišné právní postavení rakouského císaře jako českého krále. Komise dospěla k názoru, že císař měl právo neomezeně disponovat předmětným majetkem, které zahrnovalo i právo přemísťovat jednotlivé předměty podle své volné úvahy, bez ohledu na to, z jakých finančních prostředků byly pořízeny.

V počáteční fázi sporu sdělovací prostředky optimisticky informovaly o českých nárocích (byla nadhozena i možnost nárokovat si umělecké poklady odvezené Švédy z Prahy během třicetileté války). Na malostranském vltavském nábřeží v Praze měla být postavena budova galerie, která měla pojmout všechny znovuzískané sbírky. Československo-rakouský spor o kulturní dědictví ve svém výsledku však rozhodně nepatřil k úspěchům československé diplomacie. Oficiální politika nového státu však byla založena právě na zdůrazňování jejího přínosu k znovunabytí státní samostatnosti a rozhodující pomoci francouzského spojence. Proto je pochopitelné, že vládní kruhy zájem neměly přespříliš medializovat tuto otázku.

Byl tento neúspěch nevyhnutelný? Zdá se, že se zde projevila malá zkušenost československých diplomatů i omezené vyjednávací možnosti malého státu, který v zásadních otázkách spoléhal přespříliš na svého francouzského protektora. Dostupné prameny nedokládají, že by československá diplomacie zvažovala společný koordinovaný postup s Itálií, která byla na rozdělení vídeňských sbírek výrazně zainteresovaná, a jež zpočátku byla novému československému státu příznivě nakloněna, jak svědčila její podpora národně osvobozeneckému boji a organizaci československých vojenských jednotek ze zajatců na jejím území.

Na území bývalé monarchie v letech 1918-1920 působila italská vojenská mise, jejímž velením byl pověřen generál, historik Roberto Segré. Kombinace nikoliv náhodná, pokud vezmeme do úvahy, že v organizační struktuře mise působily dvě speciální komise,

tvořené archiváři, historiky umění a knihovníky, jež naprosto neměli nic společného s vojenskými záležitostmi. Jejich cílem byla urychlená identifikace historických a uměleckých památek vyvezených v minulosti, kdy habsburská monarchie ovládala mnohá italská území.³³ Stejně jako v případě Československa, rakouská vláda neměla ochotu provést restituci podle postupně předkládaných seznamů, při čemž argumentovala i skutečností, že řada požadovaných předmětů (např. gobelíny z vévodského paláce v Mantově převezené do Schönbrunnu) byla majetkem bývalé císařské rodiny s níž se nová vláda necítila oprávněna disponovat.

Generál Segre předal 10. února 1919 rakouskému státnímu úřadu pro zahraniční záležitosti nótu, v níž konstatoval bezvýchodnost dalších jednání a požadoval, aby vláda přikázala ředitelům dotčených kulturních institucí navrácení požadovaných historických a uměleckých památek pod hrozbou použití síly k prosazení požadavků.³⁴ Z umělecko-historického muzea a akademie výtvarných umění tak bylo nakonec v únoru 1919 vyvezeno přes 150 obrazů benátských mistrů, z dvorní knihovny část benátské knihovny svatého Marka, stovka neapolských rukopisů a další předměty.

Vedoucí umělecko-historického ústavu rakouského památkového úřadu historik umění Hans Tietze vydal aktuální brožuru o celém případě, k níž byl přiložen otevřený dopis Maxe Dvořáka italským kolegům protestující proti takovýmto neuváženým zásahům do celistvosti po staletí vytvářených vídeňských uměleckých sbírek.³⁵ Dvořák nespojoval umění s výrazem národnosti, ale v duchu svého idealistického humanismu je považoval za součást obecného dědictví všeho lidstva. Obdobný protestní dopis rozeslala v dubnu 1919 i rakouská Akademie věd, jejímž předsedou se v tomto roce stal historik Oswald Redlich, archivní rada, který z vlastní zkušenosti prožil italský nátlak na vydání části fondů *Haus- Hof- und Staatsarchivu*.

---

³³ Johann Rainer, *Il ricupero dei beni culturali dall'Austria dopo la Prima Guerra Mondiale*. In: *Studi Trentini di Scienze Stioriche*, 1988, s. 237–250.

³⁴ *La missione militare italiana per l'armistizio: dicembre 1918 gennaio 1920*, Bologna 1928. Johann Rainer, *Die italienische Militärmission in Wien 1918–1920*. In: Alexander Novotny – Othmar Pickl (ed.), *Festschrift Hermann Wiesflecker zum sechzigsten Geburtstag*, Graz 1973, s. 267–280. Daniel Pommier Vincelli, *La missione Segre (1918-1920). L'Austria e la nuova Europa centro-orientale*, 2011

³⁵ Max Dvořák – Hans Tietze, *Die Entführung von Wiener Kunstwerken nach Italien. Eine Darlegung unseres Rechtsstandpunktes. Mit einem offenen Brief an die italienischen Fachgenossen von Max Dvorak*, Wien 1919

Československý zástupce ve Vídni ministr Isidor Zahradník upozornil na toto *fait accompli* a předložil pražskému ministerstvu zahraničních věcí návrh, zda by se rovněž Československo nemělo pokusit obdobným způsobem prosadit své požadavky. Politické rozhodnutí z Prahy však doporučovalo vyčkat na jednání pařížské mírové konference o jejímž výsledku panovaly optimistické iluze. Italská kombinace nátlaku a diplomacie (v reparační komisi Itálii zastupoval italský ministr Giuseppe Salvago Raggi, který ve válečných letech byl velvyslancem v Paříži) slavila úspěchy. Ještě před podepsáním mírové smlouvy započala bilaterální jednání a po podepsání mírové smlouvy se italský zástupce u spolkové vlády Pietro Paolo Tomasi, markýz della Torretta, staral o urychlené smírné řešení sporných otázek.

4. května 1920 uzavřely Rakousko a Itálie smlouvu o vyrovnání uměleckého majetku, kdy Itálie po uspokojení svých nároků začala na mezinárodním fóru vystupovat jako garant další integrity vídeňských uměleckých sbírek. Itálie, která se cítila poškozena postupem francouzské diplomacie na mírové konferenci a nepřiznáním všech územních zisků slíbených na úkor habsburské monarchie londýnským protokolem v roce 1915 za vstup Itálie do války, si tak plánovitě začala vytvářet zónu vlivu v Podunají, jež určitou dobu chránila i rakouský stát před hrozbou anšlusu se strany Německa. Výhoda společného postupu se při tom dostatečně projevila v otázce archivní a spisové rozluky, kdy Itálie vystupovala jako organizátor jednání mezi Rakouskem, Maďarskem na straně jedné a Československem, Itálií, Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců, Polskem a Rumunskem (týkalo se Bukoviny) na straně druhé, kde byla nakonec 6. dubna 1922 v Římě podepsána úmluva o provádění archivní rozluky.³⁶

Snad v případě restituce uměleckých památek zde vedle rezervovaného postoje ministra zahraničních věcí Eduarda Beneše ke spojení s Itálií přistupovala i skutečnost, že Itálie si nárokovala i řadu předmětů z majetku bývalé císařské rodiny nacházejících se na území Československa, v první řadě pak předměty estenského dědictví, jež shromáždil arcivévoda František Ferdinand na zámku v Konopišti.

Jiný příklad pro inspiraci představovalo obnovené Polsko. Na rozdíl od představitelů českých elit, kteří si do poslední chvíle v duchu Palackého austroslavistické koncepce nedokázali představit existenci samostatného českého státu, v rámci polského diskurzu byl směr požadující obnovení polské státnosti mnohem výraznější. Součástí

---

³⁶ Kundmachung des Bundeskanzleramtes vom 9. August 1924 über das Wirksamwerden des römischen Archivübereinkommens gegenüber der Tschecho-slowakischen Republik. 310/1924 BGBl. (*Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*).

polské strategie bylo také sledování možností restituce polských památek, zaměřené v první řadě vůči carskému impériu Romanovců, které při trojím dělení Polska získalo největší část jeho území. Již v roce 1915 vzniká v Moskvě při Polském výboru (*Komitet Polski*) sekce péče o památky, která se o rok později transformuje do podoby samostatné organizace nazvané *Polskie Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości*.³⁷ Její aktivisté se snažili identifikovat ve veřejných i soukromých sbírkách polonica, dokumentovat je a dohledat archivní materiály, které by mohly posloužit pro uplatnění restitučních nároků. Pokud se takové dokumenty nepodařilo najít nebo byla prokázáno, že dotčené předměty nabyvatelé získali v souladu s právními předpisy nebo alespoň v dobré víře, předpokládali možnost odkupu prostřednictvím účelových sbírek. Jedním z mnoha úkolů byla identifikace předmětů umělecké sbírky posledního polského krále Stanisława Augusta nebo rozptýleného mobiliáře královských rezidencí ve Varšavě a v Krakově.

Smlouva mezi Polskem, sovětským Ruskem a Ukrajinou podepsaná 18. března 1921 v lotyšské Rize ve svém článku XI. předpokládala restituci uměleckého bohatství, které bylo po zániku polské státnosti vyvezeno na území Ruska, ať již se jednalo o věci v majetku státu nebo soukromé sbírky. Modality byly svěřeny smíšené speciální komisi. Na rozdíl od struktury československé umělecko-historické komise ve Vídni byla polská delegace v smíšené polsko-sovětské komisi personálně lépe vybavená a pro operativní rozhodování strukturována do třech samostatných oddělení, z nichž jedno se zabývalo správními archivy, druhé historickými archivy a knihovnami a třetí muzejními a galerijními sbírkami.

V komisi aktivně pracovala řada historiků umění: Marjan Morelowski, Feliks Kopera, Kazimierz Piekarski a Stefan Komornicki.³⁸ Paradoxně díky převzetí soukromých aristokratických sbírek po říjnové revoluci státem mohl Morelowski v postátněné Treťjakovské galerii ještě v roce 1924 dohledat římské veduty Bernarda Bellotta z polských královských sbírek.

---

³⁷ Jacek Miler, *Działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości na terenie Rosji*, in: *Cenne, bezcenne, utracone*, 1998, č.1, s. 10-11. Ewa Manikowska, *Działalność moskiewskiego Wydziału Zabytków*, in: *Spotkania z zabytkami*, 2007, č.1, s. 8-10.

³⁸ *Dokumenty dotyczące delegacji polskiej w Komisjach Mieszanych - Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie*. T. 1-8, Warszawa 1922-24.

V období nové ekonomické politiky se na trhu s uměním objevila řada polonic, které byly systematicky vykupovány polským státem. Koneckonců také jediný restituční nárok vůči Rakousku, zlatý pohár polského krále Władysława IV., který Rakousko získalo při účasti na prvním dělení Polska v roce 1772, Polsko v době poválečné inflace zcela prostě vykoupilo. Možnost využít bezprostředně po válce relativní hospodářské stability a výhodného kurzu koruny k úplatnému získání bohemik za výhodnou cenu Československo rovněž ke své škodě upustilo.

Pasivitu rakouských úředníků ostatně nelze srovnávat s postupem sovětských komisařů, kteří využívali své moci k faktickému omezování činnosti smíšené komise, jejíž práce byla nakonec v červnu 1933 ukončena s tím, že další spory budou řešeny diplomatickou cestou. Polská vláda ještě stačila prosadit rozšíření platnosti smlouvy na soukromé sbírky zavlčené za války a revoluce mimo území Polska s tím, že za jejich reevakuaci vybírala poplatek ve výši 15 procent jejich hodnoty. Vlastníci obvykle v těchto případech do státních sbírek věnovali některé z uměleckých děl o hodnotě ekvivalentní požadované částce. Mimochodem i v meziválečném Československu předměty kulturní hodnoty sloužily nezdědky jako ekvivalent finančním částkám požadovaných státem při provádění pozemkové a lesní reformy nebo při odpisech daňových nedoplatků.

První pokusy o mezinárodní spolupráci v kulturní oblasti se datují do období po první světové válce, kdy v rámci Společnosti Národů vznikla Mezinárodní komise intelektuální spolupráce (*Commission internationale de coopération intellectuelle, CICI*). Poprvé se sešla v létě 1922 za předsednictví francouzského filozofa Henri Bergsona. Tajemníkem komise se stal rumunský historik umění Georges Oprescu, který celé meziválečné období prožil v Ženevě ve službách Společnosti Národů. Přesto se po válce v komunistické Bukurešti mohl stát ředitelem ústavu dějin umění Akademie věd, který vedl až do své smrti v roce 1969 a jenž dnes nese jeho jméno.

Za pomoci francouzské vlády vznikl počátkem roku 1926 jako výkonná složka Mezinárodní komise intelektuální spolupráce samostatný Mezinárodní ústav pro intelektuální spolupráci (*L'Institut International de Coopération Intellectuelle*) a v členských státech Společnosti národů vznikly národní komise pro intelektuální spolupráci, které se prostřednictvím svých delegátů účastnily práce ústavu. Jedna ze stálých komisí ústavu se podílela na uspořádání mezinárodního kongresu pro kreslení, uměleckou výchovu a užitá umění v Praze v roce 1928, který posléze vznikl ke vzniku samostatné komise pro lidová umění (*Commission internationale des Arts populaires, CIAP*).

Podobně na základě iniciativy francouzského historika umění, ředitele Muzea umění v Lyonu (a později profesora středověkého umění na pařížské Sorbonně) Henri Focillona byl založen Mezinárodní muzejní úřad (*L'Office international des musées, OIM*). V čele této organizace stáli belgický právník a publicista Richard Dupierreux a později řecký zástupce Euripide Foundoukidis. Mezinárodní muzejní úřad se věnoval i otázkám restaurování a ochrany movitých kulturních památek v muzejních a galerijních sbírkách, později pak i otázkám ochrany památek jako takové. První větší akcí byla v roce 1930 mezinárodní konference o restaurování v římské vile Aldobrandini. V seznamu účastníků je hrdě uveden s titulem *directeur de l'institute historique de la Tchécoslovaquie a Roma* Oldřich Stefan. Ve skutečnosti šlo v podstatě o soukromou iniciativu mladého historika umění, který v té době jako státní stipendista přechodně spravoval knihovnu československého historického ústavu v Římě, a pravděpodobně prostřednictvím známosti s Gustavem Giovanninim, tehdejším ředitelem *Scuola di architettura di Roma*, byl přizván jako pozorovatel k účasti na konferenčních jednáních. Stefan tak iniciativně hájil čest státu, který odmítl z úsporných důvodů vyslat oficiální delegaci.³⁹

O rok později, v roce 1931, byla v Aténách přijata na závěr podzimní konference architektů a techniků o historických památkách Aténská charta.⁴⁰ Přítomní se vyslovili pro udržování památek v dobrém technickém stavu, který by bez podstatnějších rekonstrukcí, zajistil, řečeno dnešní terminologií, zachování jejich autenticity. Připustili nicméně i výjimky, zejména v případě destrukce nebo degradace památky, které však měly být prováděny s respektem k historickému a uměleckému dílu, včetně všech jeho slohových vrstev. Charta doporučila takové využití památek, které by dalo záruku trvalosti jejich další existence při respektování jejich historického a uměleckého charakteru. Protože část konference byla věnována otázkám právní úpravy ochrany památek, byla v závěrečné rezoluci zvýrazněna priorita veřejného zájmu ochrany památek nad partikulárními

---

³⁹ Československou delegaci měli tvořit ředitel Sbírký starého umění Společnosti vlasteneckých přátel umění Vincenc Kramář, Albín Stocký z Národního muzea a Stanislav Sochor z brněnského státního památkového úřadu. Národní archiv v Praze, fond Ministerstvo školství 1918 – 1949.

⁴⁰ *La conservation des monuments d'art et d'histoire (Travaux de la Conférence d'Athènes)*, 1933. Marian Lalewicz, *Sprawozdanie z Międzynarodowej konferencji w Atenach w sprawie ochrony i konserwacji zabytków sztuki i historii, odczytane dn. 18 marca 1932 r. na posiedzeniu Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej w Warszawie*, Warszawa 1933.

soukromými zájmy, s doporučením, aby v jednotlivých státech byla tato obecná tendence přizpůsobena místním podmínkám a veřejnému mínění, aby byl minimalizován případný odpor. Mezinárodní muzejní úřad byl pak zmocněn vydat sbírku právních předpisů jednotlivých států doprovozenou komparativní analýzou.

Konference se zabývala také otázkou plošné ochrany okolí památek, zejména respektováním charakteru a tváře místa při novostavbách v bezprostředním okolí památek a odstraňováním reklamních zařízení znešvařujících buď přímo památky nebo jejich okolí. Technická část konference byla věnována příkladům uplatnění moderních technologických postupů, zejména železobetonu, které měly v odůvodněných případech být používány, pokud by nenarušovaly vzhled samotné památky.

Aténská charta bývá někdy zaměňována s obdobně pojmenovaným dokumentem přijatým v roce 1933 na závěr čtvrtého mezinárodního kongresu moderní architektury (*Congrès International d'Architecture Moderne*), který se v kontextu rozvoje moderní urbanistiky dotýkal i památkové péče. Aténská charta z roku 1931 dodnes zůstává jediným dokumentem o ochraně památek, který byl bezprostředně projednáván na nejvyšší mezinárodní úrovni, shromážděním tehdejší Společnosti národů, předchůdkyně dnešní Organizace spojených národů. Společnost národů pak na svém zasedání 10. října 1932 doporučila svým členským státům aplikovat závěry Aténské konference na národní úrovni.

V Itálii tak byl přijat dokument nazvaný *Norme per il restauro dei monumenti*. Zkušenosti Itálie s jejím bohatým památkovým fondem byly sledovány v Evropě, jak svědčí statě v časopise *Mouseion* vydávaným Mezinárodním muzejním úřadem. Ředitel *Istituto di archeologia e storia dell'arte di Roma* senátor Corrado Ricci vedl v Římě rozsáhlé úpravy čtvrti vyrostlé na troskách bývalých císařských for, na jejichž místě byla trasována nová reprezentativní třída, *Via dell'imperio*, spojující antické Koloseum s Mussoliniho sídlem v Palazzo Venezia, slavnostně otevřená *ducem* v roce 1932.

Již zmíněný Oldřich Stefan na okraj svých římských pobytů se v českém tisku několikrát vyslovil veřejně k těmto úpravám. Na jedné straně neskrýval kritiku tohoto *diktátorského gesta nového vládního režimu*,⁴¹ aniž by nebyl ovlivněn určitým obdivem pro cílevědomé a rychlé provedení technicky náročného úkolu. V samostatné stati porovnával možnosti případné inspirace římskými stavebními plány pro pražské poměry, aby dospěl k názoru, že jde o specifickou nepřenositelnou historickou situaci. Předpoklady

---

⁴¹ Oldřich Stefan, *Římská fóra*, in: *Volné směry* 1926, s. 163-165 a 205-207.

pro prosazení rozsáhlého projektu spatřoval v koncentraci moci, kdy tradiční samospráva hlavního města Itálie byla nejprve v březnu 1923 okleštěna jmenováním vládou do čela městské rady královského komisaře, aby posléze vyústila v územně-správní reformu na podzim 1925, která do čela města postavila guvernéra jako přímého exponenta vlády. „*Praha a naše zřízení se systémem anket a zájmy politických klubů by nikdy nebyla schopna podobného podnikání*“, zní rezignovaný, ale realistický Stefanův závěr.⁴²

Stefan zároveň upozornil na ideovou inspiraci památkových úprav ideologií purismu, kterou nalézá v příkrém rozporu s teoretickými zásadami moderní památkové péče. „*Bylo by již ovšem nesprávné nazvat tyto podniky vítězstvím archeologického zájmu, tím méně pak ochrany památek, jejíž dnešní názorové formě jsou přímo protichůdné. Jejich kořen je jinde: v typické psychologii diktátora opojeného slávou, mocí a činy.*“ Stefan ostatně dokázal postihnout, že Mussolini obratně využil historické zkušenosti a přisvojil si starší plány na úpravu oblasti fór antického Říma, které pak dokázal proměnit v čin.⁴³

Další plány na přestavbu historického centra Říma přerušila válka do níž Itálie vstoupila již roku 1935 agresí v Habeši. V roce 1938 italská vláda dala zřídit státní ústav pro restaurování (*Istituto Centrale del Restauro*), jehož prvním ředitelem se stal Cesare Brandi, jenž své poznatky a úvahy shrnul po odchodu z činné služby začátkem šedesátých let knižně.⁴⁴

Mezitím však Evropa byla předstižena Spojenými státy americkými, kde roku 1929 s ideou mezinárodní smlouvy na ochranu kulturního dědictví vystoupil Nikolaj Konstantinovič Roerich. Vzhledem k tomu, že se jeho jméno později dostalo do označení názvu samotného paktu, je vhodné se zastavit poněkud blíže u této osobnosti, která v českém prostředí není příliš známa. Malíř Nikolaj Konstantinovič Roerich se narodil v roce 1874 v Petrohradě, kde vystudoval akademii umění. Ve svých počátcích se zajímal o slovanský dávnověk, inspirovaný archeologickými výzkumy v okolí Novgorodu a Pskova, kterých se sám účastnil. Těžiště svého zájmu však později přenesl na civilizace východu, tamní kulturu a náboženství.

Po bolševickém převratu se přestěhoval do Spojených Států amerických, kde již vystupoval nejen jako jeden z mnoha umělců-emigrantů z revolučního Ruska, ale coby duchovní vůdce hnutí „Živé Etiky“. Bohatí američtí příznivci charismatickému Rusovi

---

⁴² Oldřich Stefan, Mussoliniho projekty vybudování Říma a Praha, in: *Národní listy*, 14.2.1926, vzdělávací příloha s.1.

⁴³ Oldřich Stefan, O regulačních otázkách vnitřního Říma, in: *Architekt SIA* 28, 1929, s. 146 - 163.

⁴⁴ Cesare Brandi, *Teoria del restauro*, Roma 1963

poskytovali finanční prostředky na vydávání spisů a organizaci celé soustavy vzájemně propojených organizací, které symbolicky završoval Institut himalájských výzkumů Urusvatí.

Idea Roerichova paktu bývá spojována se skutečností, že Roerich poněkud netypicky pro umělce zároveň získal právnické akademické vzdělání. Během studia práv na petrohradské univerzitě navštěvoval přednášky profesora mezinárodního práva Fjodora Fjodoroviče Martense, čelného protagonisty dvou haagských konferencí v letech 1899 a 1907, na nichž právě na podnět carského Ruska bylo usilováno o kodifikaci zásad „civilizovaného“ ozbrojeného konfliktu. Na druhou stranu Roerich studia zakončil právně-historickou prací o postavení umělce na staré Rusi, tedy na téma poněkud vzdálené vlastní právní teorii i praxi, nicméně dokázal docenit význam právní vědy.

Smluvní strany paktu přejaly na sebe závazek chránit v každé době, jak v čase míru tak války, historické památky, muzea, vědecké, umělecké, vzdělávací a kulturní instituce a jejich zaměstnance. V případě ozbrojeného konfliktu měly být tyto objekty vyloučeny válčícími stranami z bojových akcí s výjimkou, že by tyto objekty byly jednou ze stran v rozporu s konvencí využity pro vojenské účely. Roerich je také autorem myšlenky pro snadnou identifikaci chráněných objektů je jednotně označit smluvním symbolem, analogicky označení zdravotnických zařízení symbolem červeného kříže. Mělo se jednat o tzv. „Znamja Mira“ představující na bílém podkladě tři plné červené kruhy sestavené do trojúhelníkové pozice opsané velkou červenou kružnicí. Podle Roerichových teozofických představ měla takováto symbolika vystihovat jednak sjednocení minulého, současného a budoucího a zároveň člověka, Země a kosmu; v praxi pak byla po roce 1954 nahrazena stávajícím symbolem bílomodrého trojúhelníku.

Roerich předpokládal původně, že pakt bude přijat na půdě Společnosti národů⁴⁵. V roce 1933 na půdě Mezinárodního muzejního úřadu však již vznikla samostatná mezinárodní komise pro historické památky (*Commission internationale des monuments historiques*), která podrobila Roerichův návrh kritice a intenzívně začala pracovat na přijetí mezinárodní konvence, jež by souhrnněji upravila oblast ochrany památek.⁴⁶ Vzhledem k tomu, že většina členských států Společnosti národů – s neslavnou výjimkou Československa – již ve svém právním řádu mělo právní normy upravující ochranu

---

⁴⁵ G. Chklaver, *Le „Pacte Roerich“ et la Société des Nations*, in: *La Revue de Droit International*, 1930, s. X.

⁴⁶ *Programme de la Commission internationale des Monuments historiques*, in: *Museion*, 25-26, 1934, s. 178-185.

památek, soustředila se pozornost na vytvoření kolizní normy mezinárodního práva, která by překlenovala rozdílnosti národních právních norem.

Roerichovi vlivní američtí stoupci (a sponzoři) pak docílili toho, že byl návrh předložen na pořad jednání sedmé mezinárodní konference Panamerické unie v Montevideu v prosinci 1933. Na základě tamní rezoluce pak zástupci deseti amerických států 15. dubna 1935 podepsali ve Washingtonu pakt o ochraně uměleckých a vědeckých institucí a historických památek.⁴⁷ Na druhé straně se Spojené státy americké (spolu se stále ještě koloniální velmocí Velkou Británií) právně v roce 1933 negativně vymezily proti jiné iniciativě právně upravit otázky vývozu památek a restituce odcizených či nelegálně vyvezených předmětů. Postoj obou států je pochopitelný vzhledem k původu řady uměleckých děl ve veřejných a zejména pak soukromých sbírkách obou velmocí anglosaského světa (američtí nákupčí získáváním děl v aukcích sbírek petrohradské Ermitáže organizované sovětským režimem nepřímo podporovali industrializační a zbrojní programy stalinského Ruska).

Návrh konvence Společnosti národů o ochraně kulturního dědictví ani v nové redakci z roku 1936 nezískal potřebnou podporu, kdy mu bylo vytýkáno především extenzivní pojetí předmětu právní úpravy a zpochybnění práv třetích osob nabytých v dobré víře. Podle tohoto návrhu měly členské státy Společnosti národů oznamovat Mezinárodnímu muzejnímu úřadu údaje o postrádaných předmětech, které by úřad publikoval formou seznamů, při čemž okamžikem publikace by počínal běh pětileté lhůty v níž by bylo možné uplatňovat právo na navrácení formou žaloby. Další úpravy pak omezily smluvní úpravu pouze na předměty ve vlastnictví státu a veřejnoprávních subjektů, při čemž jednotlivým státům bylo ponecháno právo rozšířit případně na svém území práva a povinnosti vyplývající ze smlouvy i na soukromé sbírky.⁴⁸ S konečnou platností byla problematika upravena až pařížskou úmluvou o opatřeních k zákazu a zabránění nepovoleného dovozu, vývozu a převodu vlastnictví kulturních statků z roku 1970.

Eskalace mezinárodně-politického napětí vedla k postupnému vystřízlivění z iluze, že případné spory mezi státy budou v civilizovaném 20. století rozřešeny arbitrálně

---

⁴⁷ *Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments*, Apr. 15, 1935, 167 L.N.T.S. 289.

⁴⁸ *Projet de Convention internationale pour la protection des patrimoine historiques et artistiques nationaux (Nouvelle rédaction 1936)*, in: *Mouseion* 33-34, 1936, s. 283-289. Charles de Visscher, *La Protection des patrimoines artistiques et historiques nationaux. Nécessité d'une réglementation internationale*, in: *Mouseion* 43-44, 1938, s. 7-33.

bez použití síly jako již vývojově překonaného způsobu řešení konfliktů.⁴⁹ V souladu s rezolucí valného shromáždění Společnosti národů o zásadách řízení při přijímání mnohostranných smluv pod záštitou Společnosti národů byl v letech 1935-1936 návrh konvence o ochraně kulturního dědictví předložen ve dvou kolech do připomínkového řízení vládám členských států. Pozměňovací návrhy k předloženému materiálu podalo 12 členských států včetně Československa, jež požadovalo označení významných památek smluvním mezinárodním znamením, které by zabránilo leteckým útokům na ně.

Jakkoliv se původně předpokládalo, že k sjednání konečného znění úmluvy bude svolána mezinárodní konference, nakonec byla v průběhu roku 1937 jmenována zvláštní odborná komise, kterou tvořili profesor mezinárodního práva pařížské univerzity Geouffre de Lapradelle, člen stálého mezinárodního soudního dvora profesor Charles de Visscher, řecký ministr Nikos Politis, inspektor protiletecké obrany francouzského ministra letectví F.Moineville a kapitán G.J.Sas z ministerstva národní obrany, jež měla po vyhodnocení připomínek předložit nový návrh smlouvy. Komise se sešla na čtyřech schůzkách v listopadu 1937 a v dubnu 1938⁵⁰. Výsledný návrh obsažený v dvou desítkách paragrafů nemenší pozornost než meritorní úpravě věnoval formálním a procedurálním otázkám⁵¹. Rok po účinnosti konvence měla být svolána mezinárodní konference na niž by signatáři delegovali po jednom oficiálním zástupci. Na této budoucí konferenci měl pak být zvolen stálý výbor zajišťující kontinuitu jednání mezi plenárními zasedáními disponující vlastním sekretariátem, komisí expertů a rozhodců. Budoucí signatáři se měli zavázat, že pro případ válečného konfliktu přijmou nezbytná opatření k ochraně kulturního dědictví a že v případě ofenzívních operací na území nepřítele budou šetřit pokud možno jeho kulturní dědictví. Účinnější ochrana měla být garantována tím způsobem, že by jednotlivé státy označily nejvýznamnější kulturní památky a deponitáře uměleckých děl, které po přezkoušení smíšenou mezinárodní komisí, zda v nich a jejich bezprostředním okolí nejsou umístěny vojenské cíle, měly podléhat v případě válečného konfliktu zvláštní ochraně podle mezinárodního práva. Válčící státy se dále měly zavázat strpět na svém území

---

⁴⁹ Charles de Vischer, *La protection internationale des monuments historiques et des oeuvres d'art en temps de guerre*, in: *Museion* 1936, s.181.

⁵⁰ Charles de Visscher, *La protection internationale des monuments historiques et des oeuvres d'art en temps de guerre*, in: *Museion* 35-36, 1936, s. 177-185. Euripide Foundoukidis, *L'Office International des Musées et la protection monuments et des oeuvres d'art en temps de guerre*, in: *Museion* 35-36, 1936, s. 187-200.

⁵¹ *Avant-projet de Convention internationale pour la protection des monuments et oeuvres d'art au cours des conflits armés*, Geneve 1938.

pozorovatele, kteří by z pověření mezinárodního společenství uskutečňovali nezávislou kontrolu dodržování pravidel úmluvy.⁵²

Varujícím mementem mohla být španělská občanská válka při níž v průběhu bojů došlo k zničení řady kulturních památek. Umělecké sbírky madridské galerie Prado, která byla bombardována, republikánská vláda evakuovala nejprve do Katalánska. Při přiblížení fronty byl na počátku roku 1939 vytvořen pod patronací Společnosti národů mezinárodní výbor pro zabezpečení španělských uměleckých pokladů, které na základě smlouvy z Figueras byly převezeny přes francouzské území a uloženy v paláci Společnosti národů v Ženevě. Ženeva se také měla stát dějištěm mezinárodní konference k tomuto problému, avšak po přepadení Polska a vypuknutí druhé světové války již prostor pro diplomatická jednání nahradilo řešení ozbrojenou silou.

Naléhavá aktuálnost úpravy ochrany památek v době válečného konfliktu poněkud zatlačila do pozadí další směr práce komise na zprostředkování mezinárodní výměny technických zkušeností při ochraně památek a poskytování metodické pomoci. Samostatnou oblast pak představovala organizace a metodika archeologických vykopávek, která byla předmětem konference v Káhiře v roce 1937.⁵³

Roerichův pakt tak po určitou dobu zůstal jediným platným pramenem mezinárodního práva v oblasti ochrany kulturních statků. Jeho účinnost však zeslabovala skutečnost, že zůstal omezen jen na několik států amerického kontinentu, který v nadcházející světové válce nebyl bezprostředním místem válečných operací.⁵⁴ Na evropském kontinentu pak hrůzy války překonaly pesimistická očekávání a způsobily v důsledku válečných operací velmi podstatný úbytek památkového fondu.

V roce 1945 proto byla při nové vrcholné organizaci mezinárodního společenství, Organizaci spojených národů, založena organizace pro výchovu, vědu a osvětu známá pod svou zkratkou UNESCO. V době eskalace studené války počátkem roku 1953 Československo, Polsko a Maďarsko na protest proti přijetí frankistického Španělska oznámily vystoupení z této organizace. Teprve po Stalinově smrti, když nové vedení Svazu

---

⁵² *La protection des monuments et œuvres d'art en temps de guerre*, Paris 1939. *La Protection des collections nationales d'art et d'histoire. Essai de réglementation internationale*, Paris 1939.

⁵³ *Acte final de la conférence internationale des fouilles*, Cairo 1937

⁵⁴ Traktát podepsali zástupci 21 států, ratifikovala ho však jen Brazílie, Dominikánská republika, Guatemala, Chile, Kolumbie, Kuba, Mexiko, Salvador, USA a Venezuela. Smlouva byla podepsána ve čtyřech navzájem rovnocenných jazykových verzích: anglické, francouzské, portugalské a španělské.

sovětských socialistických republik ohlásilo svůj vstup do této organizace, došlo právě na platformě UNESCO k obnovení kulturní styků mezi státy obou mocenských bloků.

UNESCO svolala na jaro 1954 mezinárodní konferenci o ochraně kulturních statků za ozbrojených konfliktů do holandského Haagu, kde se ještě před první světovou válkou konala obdobná jednání. Jeden z členů polské delegace Jerzy Zachwatowicz pak navrhl i poznávací znak podepsané Úmluvy, úhlopříčně rozdělený štít na čtyři pole bílé a modré barvy. Itálie s vlivnou politickou levicí a bohatým památkovým fondem byla zvolena jako sídlo mezinárodního centra pro konzervaci (*International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property ICCROM*) ustaveného na konferenci UNESCO v Dillí v roce 1956.

Památková péče sloužila komunistickému režimu jako vlídná výkladní skříň obrácená směrem k Evropě. Státem dotovaná pozvání vybraných zahraničních odborníků stála u zrodu mýtu o československé a polské památkářské škole.⁵⁵ Představitelé Západu až příliš ochotně přitakali propagandistickému tvrzení, že lidově demokratické státy na obnovu památek poskytují takové prostředky, jaké nemůže k tomuto účelu vyčlenit žádný kapitalistický stát. V druhé polovině padesátých let také začaly být vysíláni na Západ, na mezinárodní kongresy a další jednání, pečlivě vybraní odborníci, kteří vytvořili úzkou privilegovanou vrstvu „kongresových turistů“.

Jednou z prvních příležitostí byl kongres architektů a techniků památkové péče v Paříži v roce 1957.⁵⁶ V témže roce na urbanistickém kongresu v Miláně roku 1957 neapolský historik architektury Roberto Pane srovnával československou a polskou cestu v památkové péči jako doklad péče obou států o kulturní dědictví.

Pane patřil k hlavním protagonistům druhého kongresu architektů a techniků památkové péče v Benátkách v roce 1964, který měl revidovat ustanovení předválečné Aténské charty. Dlouho však nebylo jisté, zda Československo v kongresu přijme aktivní účast a teprve intervence tajemníka kongresu profesora Piero Gazzoly rozhodla o vydělení devizových prostředků na služební cestu československého zástupce Jakuba Pavla. Pavel (alternativou byl architekt Jan Sokol), dobře díky svým studiím ve Francii ovládal francouzštinu, měl praxi z Mezinárodní ligy pro duševní spolupráci, kde pomáhal

---

⁵⁵ Václav Richter v této souvislosti trefně podotkl: „Dovolávat se pochvaly cizích hostí není na místě. Nejsou dostatečně informováni a jako hosté nejsou hulváty.“ Václav Richter, *Památky a péče*, Praha 1993, s. 32.

⁵⁶ *Premier Congrès International des Architectes et Techniciens des Monuments Historiques*, Paris 1957

historikovi Josefu Šustovi, navíc od komunistického puče v únoru 1948 byl členem komunistické strany.

Jakub Pavel, polský památkář Jerzy Zachwatowicz a srbský historik umění Đurdje Bošković byli zvoleni do komise pro redakci usnesení známého jako Benátská charta a podíleli se na jeho konečné textaci.⁵⁷ Charta byla oficiálně přijata ustavujícím shromážděním Mezinárodní rady pro památky a sídla ICOMOS ve Varšavě v roce 1965 jako doktrinální dokument. Benátská charta přispěla k rozvoji teorie památkové péče, když normativně vyjádřila obecná pravidla pro památkovou praxi spočívající především v minimalizaci intervence a postulátu zachování formy a podstaty památek.

Přes význačný podíl polských zástupců při vzniku Benátské charty se právě v Polsku již za deset let objevil jeden z prvních návrhů na revizi Benátské charty. Přesto vedení Mezinárodní rady pro památky a sídla setrvalo na prvotní podobě, pouze v roce 1982 byla jako doplněk Benátské charty, zabývající se historickou architekturou, registrována Florentská charta o historických zahradách přijatá mezinárodním výborem ICOMOS pro historické zahrady.

Úspěchem polské kulturní diplomacie bylo vybrání Polska pro ustavující a první valné shromáždění ICOMOS v červnu 1965.⁵⁸ Vzhledem k tomu, že varšavský královský zámek v této době nebyl ještě rekonstruován, 150 delegátů z 25 států ustavilo ICOMOS v reprezentativní výškové stavbě stalinské architektury, kterou Sovětský Svaz věnoval Polsku jako Palác kultury a vědy a jež sama přes všechnu svoji kontroverznost je dnes předmětem památkové ochrany. Znovuvystavení historického jádra Varšavy destruovaného po potlačení varšavského povstání v roce 1944 nacisty bylo interpretováno jako symbolický akt restituce historické paměti. Jeden z protagonistů této akce Jan Zachwatowicz, který vystoupil na kongresu jménem Mezinárodní unie architektů polskou praxi památkové péče označil za ospravedlnitelnou výjimku z pravidel stanovených Benátskou chartou, na jejímž přijetí se podílel, kterou označil termínem restituce památky.

Na prvním valném shromáždění ICOMOS v historickém královském sídlu na krakovském Wavelu byl prvním prezidentem ICOMOS zvolen Piero Gazzola (rezignoval

---

⁵⁷ Jakub Pavel, II. Mezinárodní kongres architektů a techniků památkové péče v Benátkách 25. až 31. května 1964, In: *Památková péče 24*, 1964, s. 227-236. Není bez zajímavosti, že v materiálech Ministerstva školství a kultury se při povolování výjezdu do zahraničí objevovalo i jméno jiného odborníka, Jana Sokola.

⁵⁸ *Compte-rendu de l'Assemblée Constitutive tenue à Varsovie les 21 et 22 juin 1965 / Report on the Constitutive Assembly held in Warsaw the 21st and 22nd June 1965.*

v roce 1975), do prvního výboru byli zvoleni polský historik umění Stanisław Lorentz, maďarský historik umění Dezső Dercsényi a český historik umění Vladimír Novotný, tehdejší ředitel Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze.⁵⁹

Větší váhu Polska v odborném společenství lze vystopovat v nominaci Jana Zachwatowicze na předsedu komise ICOMOS pro historická města, udělení čestného členství ICOMOS v roce 1978 Stanisławu Lorentzovi a Janu Zachwatowiczovi nebo později koncem osmdesátých let v povolání polského historika umění Andrzeje Tomaszewského na odpovědný post ředitele ředitele Mezinárodního studijního centra pro konzervaci a restaurování kulturních statků v Římě. Tomaszewski patřil také k iniciátorům vzniku vědeckého výboru pro teorii a filozofii památkové péče ICOMOS, v jehož činnosti se až do své smrti na podzim 2010 výrazně uplatňoval. Rozvoj spolupráce v době ustavení ICOMOS se odrazil i v polských překladech dvou recentních západních prací: eseje ředitele rakouského památkového úřadu a člena rakouského výboru ICOMOS Waltera Frodla o pojmu památky a studie architekta Alfreda Barbacciho o restaurování památek v Itálii.⁶⁰

Dnes pozapomenutou kapitolou je více jak desetiletí trvající činnost pracovní skupiny socialistických států pro ochranu historických a kulturních památek a muzejních předmětů, která zanikla v době rozpadu sovětského bloku. Po jejím ustavení v roce 1978 byl koordinací její činnosti pověřen generální tajemník, polský profesor Tadeusz Polak, pozdější náměstek ministra kultury a ředitel státního podniku obnovy památek (*Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków*). Tato organizace s kvalifikovanými odborníky a vybavenými restaurátorskými dílnami prováděla obnovu památek v zahraničí, mimo jiné při úpravě Královské cesty v Praze. Varšava desetkrát hostila představitele socialistických zemí a polská strana také obsadila předsednictví většiny z třinácti ustavených komisí pracovní skupiny. Československo vystupovalo jako hostitel jen jednou v roce 1987 a zabezpečovalo činnost dvou komisí pro regeneraci historických městských celků a pro metodiku evidence památek.⁶¹ Sovětský Svaz, kde byla pracovní skupina ustavena v průběhu moskevského setkání ministrů kultury socialistických států, si ponechal řízení

---

⁵⁹ Při personálních změnách Československo po roce 1975 nemělo již svého zástupce ve výboru. Polsko později reprezentovali Krzysztof Pawłowski, Maďarsko Roman András a Jugoslávii Dobroslav Pavlović.

⁶⁰ Alfredo Barbacci, *Konserwacja zabytków we Włoszech*, Warszawa 1966. Walter Frodl, *Pojęcia i kryteria wartościowania zabytków*, Warszawa 1966.

⁶¹ *Metodika průzkumů historických měst socialistických států z hlediska památkové péče*, Praha 1985

teoretické komise o ideologických základech ochrany památek a určil ruštinu jako oficiální jazyk v kterém byly publikovány výstupy seminářů, konferencí a výzkumů. Tato spolupráce v rámci východního bloku byla prosazována i v rámci činnosti národních výborů ICOMOS. Jak upozornil Jaroslav Petřů, vrcholové dokumenty UNESCO a ICOMOS byly jinak funkcionáři ministerstva kultury za totality utajovány, nebyly veřejně publikovány a díky tomu nebyla terminologie jimi zavedená v tuzemském prostředí příliš používána.⁶²

---

⁶² Jaroslav Petřů, Osobnost konzervátora, in: *Zprávy památkové péče* 55, 1995, s. 211.

3. Památky středo-východní Evropy jako politikum

Tendence německého imperialismu *Drang nach Osten* narážela v prostoru středo-východní Evropy na houževnatý odpor tamních slovanských národů. Ve střetu dvou historických koncepcí obě strany na podporu svých stanovisek účelově argumentovaly dochovanými hmotnými předměty kultury, které byly prohlašovány buď za dokumenty vyspělé německé kultury, uměleckého importu nebo projev domácího umění. Vedle historiků, publicistů a dalších zájemců byla otázka po charakteru kultury v tomto prostoru kladena i představiteli oboru dějin umění. Koncepce „*Kunstgeschichte als Universalgeschichte*“ se postupně dostává do konfliktu s dějinami umění jako nedílnou součástí nacionální a politické ideologie.

Příkladem může být reflexe přednášky profesora dějin umění na pražské německé univerzitě Alfreda Woltmanna, který 25. listopadu 1876 v německém spolku Concordia přisvojil uměleckou tvářnost Prahy německému duchu a požadoval i *pro futuro* udržování úzkého kontaktu s německým. Čeští nacionálové inspirovali studentské protesty na akademické půdě, které vyústily ve Woltmannův odchod z Prahy. Jeho nové angažmá na nově zřízené říšské univerzitě ve Štrasburku bylo ostatně dalším příkladem cirkulace profesorů mezi vědeckými ústavami, které nesly obdobný charakter v periferním prostoru (Hubert Janitschek: Praha – Strassburg, Alwin Schulz: Praha – Wrocław).

V první polovině dvacátého století, zejména pak od poloviny třicátých let, ani věda nezůstala prosta přímých i zprostředkovaných vlivů ideologie nacismu, který převzal a upravil pro své účely německý nacionalismus. Tradiční vědecká objektivita ustoupila nové koncepci podřízení vědy zájmům národní pospolitosti a její politizaci jako německé a bojovné vědy cíleně plnící politické zadání prokázat národní a rasový charakter německého umění. Historik Albert Brackmann jako ředitel pruských státních archivů přispěl k vytvoření oddělení tzv. *Publikationsstelle*, které se později vyvíjelo z organizační struktury archivu a bylo přímo podřízeno říšskému ministerstvu vnitra jako centrála dokumentace výzkumů v středo-východní Evropě. Oddělení organizace se zabývalo i sledováním a překládáním recentního polského a českého tisku a literatury.

V jednotlivých regionech středo-východní Evropy jsou tamní kulturní památky interpretovány jako hmotná svědectví vyspělejšího německého umění, které ovládlo prostřednictvím německé kolonizace tento prostor. Historickým německým městem se tak v nové interpretaci stává nejen Praha, která po určitou dobu plnila i funkci správního

centra Svaté říše římské národa německého, ale i Krakov nebo Bratislava, které k tomuto státnímu útvaru nikdy nenáležely.⁶³

V dějinách umění se střediskem tzv. východních výzkumů (*Ost-Forschungen*) podřízených plně geopolitickým snahám o politickou a kulturní hegemonii Třetí říše v prostoru středo-východní Evropy, stal zejména *Preussisches Forschungsinstitut für Kunstgeschichte* v Marburgu. Marburg se díky historiku umění Richardu Hamannovi stal průkopníkem vědecké fotografické dokumentace památek širšího prostoru střední a východní Evropy. Už Alois Riegl ve svém klasickém díle o památkovém kultu hovořil o účinné technické propagandě („*rührige Technische Propaganda*“) jako součásti strategie ochránců památek. V Katechismu památkové péče Maxe Dvořáka představuje vizuální složka fotografií téměř tři čtvrtiny obsahu publikace. Obrazy z fototéky Ústřední komise jsou dokumentárními fotografiemi, který stručné hodnotící popisky spojují odkazy s průvodním textem. Historická fotografická dokumentace *Bildarchiv* Marburg dnes představuje ojedinělý pramen ke kulturnímu dědictví, jehož podstatná část v období druhé světové války i později zanikla nebo prošla podstatnými proměnami.

Významnou úlohu ve sporech o „příslušnost“ památek středo-východní Evropy sehrálo několik historiků umění.

Nejnámějším z nich je Dagobert Frey původně úzce spojený s vídeňskou školou dějin umění. Frey po skončení studií architektury v rodné Vídni se v roce 1911 stal praktikantem technického oddělení c.k. Ústřední komise pro památkovou péči. Zároveň začal studovat dějiny umění na vídeňské univerzitě, které zakončil obhájením dizertace o Bramanteho návrhu chrámu svatého Petra v Římě.⁶⁴ Habilitoval se na vídeňské technice prací o katedrále v dalmatském Šibeniku, při čemž v tištěné verzi práce poněkud potlačil autorský podíl svého jihoslovanského kolegy.⁶⁵ Po průlomu rakousko-italské fronty u Caporetta byl ještě v roce 1918 Frey pověřen inventarizací památek na obsazených italských územích. Po smrti Maxe Dvořáka se v roce 1921 stal jeho nástupcem ve funkci ředitele Ústavu pro dějiny umění rakouského památkového úřadu a z tohoto titulu vedl také korespondenci s řadou českých historiků umění.

Když v roce 1930 profesor dějin umění August Grisebach ve Wroclawi obdržel nabídku profesury v Heidelbergu, vyslovil se proti kandidatuře svého kolegy,

---

⁶³ Franz Anton Richard, *Pressburg: die ehemalige Hauptstadt Ungarns, die Hauptstadt der Slowakei, eine alte deutsche Stadt*, Berlin/Stuttgart 1935

⁶⁴ Dagobert Frey, *Bramantes St. Peter-Entwurf und seine Apokryphen*, Wien 1915

⁶⁵ Dagobert Frey, *Der Dom von Sebenico und sein Meister Giorgio Orsini*, in: *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes/Bundesdenkmalamt Wien*, 7, 1913, s. 1-169.

mimořádného profesora Franze Landsbergera, kterého v době nastupujícího nacismu handicapoval též židovský původ a doporučil přivést svého nástupce zvenčí (v ternu byl kromě Freye docent vídeňské univerzity docent Karl M. Swoboda o kterém bude řeč dále). Frey, bezmála padesátník, sice vyučoval estetiku a dějiny umění na vídeňské technice, ale celou svou kariérou byl dosud spojen s rakouskou státní památkovou péčí. Frey také po příchodu do Wrocławu v polovině třicátých let prosazoval zřízení lektorátu památkové péče, kdy zde jako externista přednášel konzervátor Günther Grundmann, pozdější profesor vratislavské techniky, s nímž Frey spolupracoval na obnově kláštera cisterciáček v Trzebnicy (Trebnitz).

Frey se velmi dobře zapojil do nacionálního pojetí dějin umění, které prosazovalo umění jako výraz osobitosti národní pospolitosti, a ve své další vědecké činnosti sledoval podstatu a vývoji národního "německého" slohu v architektuře a jeho uplatnění v hraničních územích. Již v roce 1928 angažovala slezská univerzita pro výzkum východoevropských dějin umění pobaltského Němce Philippa Schweinfurtha, který dříve působil jako docent dějin umění na řížské technice a umělecké akademii. Schweinfurth po Freyově příchodu obdržel mimořádnou profesuru, ale v polovině třicátých let přechází do Berlína.

Frey se projevil i jako schopný administrátor, který hledal alternativní možnosti financování výzkumných projektů. Začátkem čtyřicátých let tak zřídil umělecko-historické oddělení při Ost-Europa Institutu. Určitým handicapem pro Freye při zvoleném zaměření byla absence znalosti slovanských jazyků, ačkoliv jeho žena údajně pocházela z rodiny polského dvorního rady usedlého ve Vídni. Frey se proto uchyloval k pomoci slovanských spolupracovníků, především z řad ruské emigrace, jako byl Nikolaj Jelenjev, který zakončil studia na pražské německé univerzitě o vztahu ruského cara Petra Velikého a malíře Jana Kupeckého a kromě rodného jazyka plynule ovládal i češtinu. Dalšími Freyovými spolupracovníky byli Maria von Stackelberg s níž se znal ještě z dob vídeňského působení nebo spišský Němec Julius Fleischer.

Frey v rámci nového paradigmatu uplatňoval interdisciplinární přístupy spolu s národopisem a kulturologickými přístupy (např. geografie umění). V roce 1939 na mezinárodním kongresu historiků umění v Londýně přednášel o výraze národního charakteru v architektuře středověku. Při jiné příležitosti tamže polemizoval s vystoupením profesora polské univerzity ve Vlně Marjanem Morelowskim, který ve svém referátu zdůraznil francouzské a holandské vlivy na architekturu Gdaňska, severního Polska a pobaltských zemí. Pod Freyovým vedením se také jeho studenti zaměřili na výzkum

umění hraničních oblastí jako jeho doktorandka Ingeborg Eckert, která pojednala o slezském malíři Franzu Augustu Sebastinim.⁶⁶ Frey se za války aktivně podílel na zajišťování kulturních statků na území nové organizační jednotky zřízené na obsazených polských územích, tzv. Generalgouvernementu se sídlem v Krakově.⁶⁷

Frey se po skončení druhé světové války vrátil do Vídně, kde opět (tentokrát neúspěšně) konkuroval s Karlem M. Swobodou o místo nástupce Hanse Sedlmayera na univerzitě, aby se nakonec znovu uplatnil v památkové péči. Ještě v roce 1948 byl na základě požadavku polské vlády vyslýchán ohledně své válečné činnosti, aby později odešel do západního Německa.

Výjimečnou pozici ve Freyově bibliografii představuje bohemicum týkající se česko-německé stavitelské rodiny Dientzenhoferů.⁶⁸ Toto téma dlouhodobě zpracovával Heinrich Gerhard Franz, Pinderův žák v Mnichově a Berlíně, který se habilitoval na základě práce o kostelní architektuře Kryštofa Dientzenhofera. Určitou dobu působil na německé univerzitě v Praze, kde jej Karl M. Swoboda zapojil do jím vedeného projektu německé akademie věd⁶⁹ V roce 1943 se pak Franz habilitoval ve Wroclawi u Freye dizertací o francouzském architektu Zachariasu Longuelune, který působil na drážďanském dvoře saského kurfiřta Augusta II. a po jeho volbě polským králem také ve Varšavě. Franz byl tehdy vyhlédnut pro rozšiřování východoevropská studia na vratislavské univerzitě, kde se plánovala reprezentativní publikace o saském baroku v Polsku. Jeho válečné nasazení ve službách wehrmachtu v okupované Francii jej i po formálním jmenování docentem vzdálilo nastoupení vědecké a pedagogické činnosti ve slezské metropoli, která byla poté znemožněna rychlým pohybem východní fronty.

Podobně jako Frey byl úzce spojen s vídeňskou školou dějin umění i pražský Němec Karl Maria Swoboda (1889). Max Dvořák si Swobodu vyvolil v roce 1913 za svého asistenta na vídeňské univerzitě, kde se Swoboda pak v roce 1930 habilitoval jako mimořádný profesor. V roce 1934 se pak stal řádným profesorem dějin umění na pražské německé univerzitě. Stejně jako v době svého vídeňského působení udržoval zdrženlivé,

---

⁶⁶ Ingeborg Eckert, Die Fresken des schlesisch-mährischen Malers Franz Anton Sebastini, in: *Zeitschrift für Ostforschung* 2, 1953, s. 530-545.

⁶⁷ Dagobert Frey, Kunstdenkmäler im besetzten Polen, in: *Deutsche Kunst und Denkmalpflege* 1939/1940, s. 98-103.

⁶⁸ Dagobert Frey, Ein unbekannter Entwurf K.I. Dientzenhofers, in: *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 1921.

⁶⁹ Heinrich Gerhard Franz, *Die Deutsche Barockbaukunst Mährens*, München 1943. Heinrich Gerhard Franz, *Studien zur Barockarchitektur in Böhmen und Mähren*, Brünn/München/Wien 1942

nicméně korektní vztahy s českými kolegy, nejvíce pak s dalším historikem umění-prelátem Josefem Cibulkou coby vedoucím zemské galerie výtvarného umění. Svůj výzkum českoněmeckého umění pak shrnul v publikaci o německém podílu na umění Sudet.⁷⁰

V rámci pražské německé univerzity studovala i řada cizinců mimo české, potažmo českoněmecké území. Velká většina témat byla věnována významným osobnostem „hraničního“ prostoru se zdůrazněním přínosu německého umění jako dizertace Elisabethy Rücker o staviteli Bonifáci Wolmutovi, Johanny Nissen o Norbertu Grundovi, Rosemarie Wolf o sochařské dílně Brokoffů, Haide Gundelach o jiné barokní sochařské rodině Quitainerů nebo jihlavského rodáka Gottfrieda Kreuze o pozdně gotické deskové malbě na Moravě.

Druhá světová válka a poválečné vysídlení ve valné většině přerušily tyto výzkumy a jen několik historiků umění dokázalo po válce na německých univerzitách v nich pokračovat. Gottfried Fehr tak dokázal rozvinout svoji dizertaci o staviteli Benediktu Rejtovi.⁷¹ Podobně bylo s pracemi Ernsta a Hildy (Hildegardy) Bachmannových, kteří se zabývali středověkým uměním: on vlivem německé architektury na středověkou architekturu středních Čech, ona předparléřovským gotickým sochařstvím v Sudetech.⁷² Bachmann se později během působení na univerzitě v Mnichově zasloužil o vydání tří reprezentativních sborníků věnovaných románskému, gotickému a baroknímu umění v Čechách.⁷³

---

⁷⁰ Karl M. Swoboda, *Zum deutschen Anteil an der Kunst der Sudetenländer* (Beiträge zur Geschichte der Kunst im Sudeten- und Karpathenraum 1), Brünn 1938. Swobodovi byla v poslední době věnována i monografická stať: Sigrid Canz, Karl Maria Swoboda (1889-1977) Kunsthistoriker. Wissenschaftler zwischen Wien und Prag, in: Monika Glettler, Alena Míšková (eds.), *Prager Professoren 1938-1948: zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen 2001, s. 175-190.

⁷¹ Götz Fehr, *Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen*. München 1961. Práce byla recenzována v českém prostředí: Jiřina Hořejší, Na okraj Fehrovy knihy o Benediktu Riedovi, in: *Umění* 14, 1966, s. 181–182. Eva Šamánková, Götz Fehr, Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen. München 1961, in: *Umění* 11, 1963, s. 310–315. Paradoxně česká uměleckohistorická věda monografii umělce vydala až před pěti lety: Pavel Kalina, *Benedikt Ried a počátky záalpské renesance*, Praha 2009.

⁷² Ernst Bachmann, *Spätstauferische Baugruppe in Mittelböhmen*, Prag 1940. Hilde Bachmann, Schlesien und die böhmische Plastik des 14. Jahrhunderts, in: *Zeitschrift für Ostforschung* 2, 1953, s. 518-529.

⁷³ Karl M. Swoboda – Ernst Bachmann – Erich Hubala – Hermann Fillitz – Erwin Neumann, *Barock in Böhmen*. München 1964. Souhrnná česká recenze: Oldřich J. Blažiček, Jarmila Blažková, Pavel Preiss, *Německý obraz českého baroku. (K publikaci*

Mnohem složitější byla životní cesta českolipského rodáka Otto Kletzla (1897). Stejně jako Frey byl původním vzděláním architekt, ale zájem o středověkou architekturu jej přivedl ke studiu dějin umění, které v roce 1931 zakončil dizertací o Petru Parlérovi.⁷⁴ Působil jako tajemník německého uměleckého spolku Prager Sezession, kdy organizoval v Norimberku velkou výstavu umění sudetských Němců. Ve státních službách však neměl jako příslušník národnostní menšiny možnost profesionálního uplatnění. Německé organizace, dotované obvykle samosprávou, zase neměly dostatečné finanční zdroje, a tak po roční praxi v *Sudetendeutsche Volksbildungskanzlei* odešel do Německa, kde získal státní stipendium na *Preussisches Forschungsinstitut für Kunstgeschichte* v Marburgu. S univerzitou v Marburgu nadále spojil svoji činnost a v roce 1937 se zde habilitoval.⁷⁵ Nepřerušil však spojení s českoněmeckým prostředím, např. v prosinci 1936 přednášel ve spolku německých inženýrů o stavebních dějinách pražské katedrály a v *Prager Kulturverbandsbezirk* o mistrovských dílech sudetoněmeckého umění, v březnu 1938 na pozvání *Bund der Deutschen* uskutečnil přednáškové turné v Kamenickém Šenově, Mostu, Teplicích a v Trutnově, a ještě v lednu 1943 přednášel v Olomouci o moravské měšťanské gotice.

Kletzlova činnost byla sledována i v českém prostředí.⁷⁶ Koncem třicátých let historik umění Zdeněk Wirth zahájil polemiku nad Kletzlovým článkem o kostele v Čechovicích, který byl výňatkem z rozsáhlejší práce.⁷⁷ Dotčený Kletzl odpověděl replikou v listu sudetoněmecké strany *Die Zeit* (13.3.1938), kde rozhodně odmítl obvinění z vědecké neobjektivity a šovinismu. Obranu spojil zároveň s útokem, kdy tytéž vady jemu vytykané shledal ve starší práci o československém umění z počátku dvacátých let, na níž se Wirth podílel. Polemiku z české strany ukončila stať v časopise *Umění*, která v reakci na Kletzlův článek provedla rozhodné ztotožnění umění vyrostlého na půdě tehdejšího československého státu s uměním československým, při čemž autor operoval distinkcí mezi vymezením pojmu český ve smyslu národnostním (*tschechisch*) a teritoriálním

---

Barock in Böhmen in: *Umění* 15, 1967, s. 381–409. Karl Maria Swoboda, Karl Schwarzenberg, Ferdinand Seibt, Erich Bachmann, Gerhard Schmidt, Götz Fehr, Christian Salm, *Gotik in Böhmen*, München 1969. Obdobná česká souborná recenze: Viktor Kotrba, Jaromír Homolka, Karel Stejskal, Jaroslav Pešina, Josef Krása, in: *Umění* 19, 1971, s. 358–40. Erich Bachmann (ed.), *Romanik in Böhmen. Geschichte, Architektur, Malerei, Plastik und Kunstgewerbe*, München 1977.

⁷⁴ Otto Kletzl, *Peter Parler. Der Dombaumeister von Prag*, Leipzig 1940

⁷⁵ Otto Kletzl, *Deutsche Kunst in Böhmen und Mähren*, Prag 1940.

⁷⁶ Gotik und Politik, *Prager Presse* 18.7.1936. Německá věda anektuje Československo! *Lidové noviny*, 11.12.1936.

⁷⁷ Z.(deněk) W.(irth), in: *Umění* 10, 1937/1938, s. 195-6.

(*böhmisch*).⁷⁸ Kletzl sám pak byl kvalifikován jako zaujatý odborník, který – na rozdíl od důsledného postoje českých vědců – užil politických hesel k falšování skutečnosti. Wirth později po druhé světové válce shrnul své negativní zkušenosti s německou vědou, která podle něj jen exploitovala české památky, sbírky i vědeckou literaturu, aby tendenčně dokazovala závislost na německé kultuře.⁷⁹ Politické postoje Kletzla dostatečně charakterizuje fakt, že se v období předmnichovské krize v létě 1938 aktivně zapojil do činnosti sudetoněmeckého freikorpsu.

Úměrně radikalizaci politických postojů Kletzl navrhl původně jim zastávanou tezi o plodné spolupráci obou národních kmenů na území Čech a dále psal již o konfliktním sousedství, kdy nacionální český šovinismus si uměle přivlastňuje práci německých tvůrců počest'ováním (slavizací) a komolením jejich německých jmen.⁸⁰ Podobně Kletzl interpretoval vládu císařů Karla IV. a Václava IV. jako období rozkvětu Prahy coby německé kulturní metropole, které bylo vystřídáno hlubokým úpadkem navozeným jak obrazoborectvím husitů, tak jejich nenávistí vůči všemu německému.

V roce 1939 získal Kletzl docenturu na univerzitě ve Wroclawi. V létě a na podzim 1940 byl vyslán do Pobaltí, kde žila početná německá menšina. V dubnu 1941 byl pak Kletzl jmenován docentem (a v roce 1943 profesorem) dějin umění na nové říšské univerzitě v Poznani (Posen), kde jeho doménou zůstalo středověké umění.⁸¹ V osvobozené Poznani pak byl uvězněn orgány polského státu a zemřel koncem roku 1945.

Oskar Schürer (1892) se do Čech dostal prostřednictvím sňatku a v letech 1924-1932 žil v Praze, kde jako umělecký kritik přispíval do německých a českých listů. Svoji pozornost věnoval císařské falci v Chebu, která na území Československa byla ojedinělým příkladem německé raněstředověké architektury. Knižní studii o patrové románské kapli císařské falce v Chebu později rozšířil na typologický pokus o sledování toho typu v románské architektuře vůbec.⁸² Chebská falc se také stala předmětem jeho dizertace

---

⁷⁸ K referátu Zd. Wirtha o článku O.Kletzla o Čechovicích, in: *Umění* 11, 1938, s. 294

⁷⁹ Zdeněk Wirth, *Furor teutonicus*, in: *Umění* 17, 1945-1949, s. 5.

⁸⁰ Otto Kletzl, *Titel und Namen von Baumeistern deutscher Gotik*, München 1935

⁸¹ Otto Kletzl, *Wartheländisch wehrhafte Baukunst*, in: H.Tintelnot (ed.), *Kunstgeschichtliche Studien, Festschrift für Dagobert Frey zum 23.4.1943*, Breslau 1943, s. 158-178.

⁸² Oskar Schürer, *Die Doppelkapelle der Kaiserpfalz Eger*, Eger 1929. Oskar Schürer, *Romanische Doppelkapellen. Eine typengeschichtliche Untersuchung*, in: *Marburg Jahrbuch* 1929, s.99-192. Oskar Schürer, *Die Kaiserpfalz Eger*, 1934.

obhájené v roce 1932. Stejně jako Kletzl neměl perspektivu v Československu, proto působil jako docent na německých univerzitách v Halle a Mnichově (ještě před vypuknutím války se zde v roce 1939 stal mimořádným profesorem). Ve třicátých letech spolu s Erichem Wiesem z Wrocławu prováděl výzkum německého kulturního dědictví ve středověkých městech na Spiši, při čemž se stýkal s českým historikem architektury Václavem Menclem zaměstnaným na Vládním komisariátu na ochranu památek na Slovensku.⁸³

Rudolf Hönigschmid (1876) pracoval ve vídeňské Ústřední komisi pro památkovou péči od roku 1912, zpočátku jako vedoucí německé sekce konzervátorského úřadu pro Čechy, později po vzniku Československa jako pracovník státního památkového úřadu. V roce 1922 se zasloužil o zřízení svazu německých vlastivědných muzeí v Československu (*Verband der Deutschen museen für Heimatkunde in der Tschechoslowakischen Republik*), který vznikl jako střešová organizace a protiváha o tři roky dříve ustanovenému českému Svazu muzeí, který si zpočátku s tichou podporou ministerstva školství a národní osvěty osvooval právo ingerovat do činnosti německých muzeí. Německý muzejní svaz po svém ustavení musel být připuštěn jako rovněž partner, který se vyjadřoval k alokaci státních příspěvků na činnost muzeí a prováděl pravidelné revize muzejních sbírek německých muzeí. Během meziválečného období svaz uskutečnilo osm muzejních sjezdů. Sjezd v roce 1928 v Chomutově byl spojen s kolektivním výstavním projektem několika muzeí severozápadních Čech o gotickém umění, který pak jako putovní výstava navštívil celkem dvě desítky muzeí sdružených ve svazu.

Vlastivědné muzejnictví a regionální výzkumy vůbec měly v německé jazykové oblasti svou tradici, jak svědčí četné publikace, vlastivědné časopisy „pro školu a dům“ a koneckonců i časopis Spolku pro dějiny Němců v Čechách (*Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*), kde spolek muzeí získal ještě samostatnou přílohu.⁸⁴ I po odstoupení pohraničí, kdy byly začleněny do celoněmeckého muzejního svazu (*Deutscher Museumsbund*) pokračovaly muzea sudetské říšské župy ve vzájemné regionální spolupráci, která vyústila v ustanovení regionálního svazu (*Verband*

---

⁸³ Oskar Schürer – Erich Wiese, *Deutsche Kunst in der Zips*, Brünn 1938

⁸⁴ Rudolf Hönigschmid, Museen und Heimatschutz, in: *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 61, 1932, s. 57- 60. Rudolf Hönigschmid, Fünfzehn Jahre Verband der deutschen Museen, in: *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 75, 1937, s. 30.

der deutschen Heimatmuseen, Gauverband Sudetenland) vedeného ředitelem muzea v Mostu K. Oberdorfferem.

Z uvedené pětice jediný Schürer publikoval vedle rodného německého jazyka i v českém jazyce, byť se nejspíš jednalo o překlady drobnějších statí. Určitou výjimku v kontextu česko-německé rivality představuje práce Josefa Opitze o sochařství v době Lucemburků, která byla rok po vydání v původním německém znění přeložena do českého jazyka.⁸⁵

Až do konce druhé světové války prakticky vždy byla iniciativa při výzkumu kulturního dědictví v pohraničních územích na straně německé, která dokázala vytvořit lepší předpoklady pro organizaci výzkumů. Jediným vážnějším pokusem převzít iniciativu byla po porážce Německa a vzniku Československa a Polska snaha vytvořit oborové bádání slovanského umění jako celku, který by se vymezoval proti umění německému. Sem spadá pozvání významného byzantologa Nikodema Pavloviče Kondakova na profesuru byzantských dějin umění na pražské univerzitě, ustavení Slovanského ústavu v Praze či na Jagellonské univerzitě v Krakově (*Studium Slowiańskie*). V jeho rámci byla utvořena zcela nová katedra dějin umění slovanských národů (*katedra Historii Sztuki Narodów Slowiańskich*) na níž se profesorem stal jeden z jihoslovanských absolventů vídeňské školy dějin umění, slovinský historik umění Vojeslav Mole.

Jestliže český profesor Karel Chytil v roce 1919 ve svém vystoupení na půdě stavovské organizace víceméně intuitivně naznačil jako programové úkoly českých historiků výzkum slovanských dějin umění, nutnost zaplnit cézuru znalostí o byzantském a pravoslavném umění a zároveň se tím distancovat od metod a prostředků německé vědy, Mole provedl brilantní programovou analýzu tohoto směru. Idea slovanské vzájemnosti však vzhledem k diferencím mezi politickými elitami slovanských států nedošla žádoucího naplnění.

Zajímavou kapitolou jsou práce vídeňského profesora Josefa Strzygowského o architektuře starých Slovanů, jejíž kontinuitu spatřoval v románské kamenné architektuře Čech a Polska, kterou typologicky srovnával s dochovanými dřevěnými kostely raného novověku Moravy, Polska a Ukrajiny.⁸⁶ Proti Strzygowského teorii vystoupil Vojtěch Birnbaum, který, ačkoliv se během svých i studií profiloval jako znalec italského raněkřesťanského umění si po návratu do Čech pro svoji habilitační přednášku na pražské

---

⁸⁵ Josef Opitz, *Sochařství v Čechách za doby Lucemburků*, Praha 1936.

⁸⁶ Josef Strzygowski, *Der vorromanische Kirchenbau der Westslawen*, in: *Slavia* 3, 1924, s. 392 – 446.

univerzitě zvolil téma o počátcích křesťanského umění v Čechách. Birnbaum podrobným typologickým i technologickým srovnáním prokázal, že české románské kostely vznikly z románské západoevropské architektury, zatímco domnělé autochtonní dřevěné stavitelství, je podle něj jen pozdní rustikalizací forem evropského umění.⁸⁷ Birnbaum odsoudil nejen jednotlivé Strzygowského vývoody, ale především jeho celkovou metodologickou koncepci, kterou označil za bludný kruh, *circulus vitiosus*, zahrnující konstruování teorií na základě předpokládaných dokladů, vadné formy myšlení místo logického úsudku, ignorování dokladů nebo připisování jim vlastností, které nemají. Paradoxně tak český vědec, který jako odchovanec vídeňské školy dějin umění kladl vysoké nároky na vědeckou práci odmítl tezi německého učence, která vysoce hodnotil původnost slovanského umění. Nelze však nevidět, že určitý vliv zde sehrála i subjektivní animozita uvnitř vídeňské univerzity, která kritiku činila až příliš jednostrannou.

Ve stejné době v pražském vládním německy psaném listě Prager Presse Strzygowského publikaci recenzoval Vojeslav Mole. S odstupem času, v pamětech psaných koncem šedesátých let v americkém Oregonu, pak podstatně zmírnil útočnou míru kritičnosti této recenze a vůbec věnoval tehdy již pozapomenutému a marginalizovanému Strzygowskému řadu teplých slov. Mole mimo jiné vzpomínal, jak ho jako studenta Strzygowského semináře fascinovalo ohromné bohatství a šíře uměleckého materiálu, kterým doprovázel své výklady, jimiž uváděl studenty do problematiky opravdu světových dějin umění.⁸⁸ Strzygowski pak může být do jisté míry pokládán za jednoho z průkopníků globálních dějin umění, při čemž pochopitelně při tehdejších možnostech se ve svých hypotézách dopouštěl mnoha omylů.

Strzygowski se později pokusil svoji teorii raně slovanského umění prosadit ještě v Polsku, kde referoval o archeologických nálezech v areálu krakovského zámku Wawel, při nichž byly odhaleny základy kaple Panny Marie a svatých Felixe a Adaukta, dalšího románského kostela a nalezena deska s pletencovým ornamentem druhotně vezděná do středověkých schodů katedrály. Také v Polsku se proti Strzygowskému vymezili domácí historici umění.⁸⁹ Podobný osud jej stihl i v Chorvatsku, kde reprezentativní překlad jeho práce o starochorvatském umění podrobil kritice další odchovanec vídeňské školy dějin umění Ljubo Karaman.

---

⁸⁷ Vojtěch Birnbaum, Nový názor na počátky české křesťanské architektury, in: *Obzor preahistorický* 4, 1925, s. 1-11.

⁸⁸ Vojslav Mole, *Iz knjige spominov*, Ljubljana 1970

⁸⁹ Tadeusz Szydlowski, O Józefie Strzygowskim i jego walce z humanizmem, in: *Przegląd Współczesny* 1924, s. 231-256, 407-434.

Souhrnná publikace o umění starých Slovanů z roku 1929 tak zůstala už jen epilogem za pokusem přistoupit k slovanskému umění jako autonomním systému.⁹⁰ Strzygowski do jisté míry oprávněně kritizoval, že umění starých Slovanů bylo dosud neprávem marginalizováno jako barbarské a primitivní a ponecháno historiky umění etnologům a prehistorikům, kteří zkoumali jeho projevy v dílčích jednotlivostech, ale nikoliv v celkovém umělecko-historickém pohledu, který by zkoumal materiál a techniku, cíl a předmět, podobu, formu a umělecký obsah zachovaných hmotných dokladů.⁹¹ Strzygowski jako profesor vídeňské univerzity podporoval další nikdy souhrnně nepublikované výzkumy na tomto poli, např. předčasně zesnulého Leo Grüna o raně středověkých chorvatských ornamentech nebo Hanse Skirpana o vzájemném vztahu ruských dřevěných kostelů a kamenných budov.

Skirpanova práce nás přivádí na území Ukrajiny, která vždy hrála významnou roli v německé východní politice a jejíž část byla součástí tehdejší Československé republiky. Na Podkarpatské Rusi působil Florian Zapletal, který zdejší architekturu kostelíků (cerkví) odvozoval z ruských vlivů.⁹² Volodymyr Sičynskij, který tvořil součást ukrajinské emigrace v Praze, je interpretoval v kontextu snaze po politické emancipaci naopak jako projev autonomního ukrajinského umění.⁹³

Volodymyr Sas Zaloziieckij spojený s německými výzkumnými středisky pak v nich spatřoval vlivy německé západoevropské architektury.⁹⁴ Tento ukrajinský vědec v dvacátých letech spolupracoval i s českými odbornými listy, mimo jiné pro časopis *Volné směry* vydávaný Spolkem výtvarných umělců Mánes recenzoval Birnbaumovu práci o románské renesanci.

---

⁹⁰ Joseph Strzygowski, *Altslawische Kunst*, Augsburg 1929. Ernő Marosi, Josef Strzygowski als Entwerfer von nationalen Kunstgeschichten, in: Ruth Heftrig, Olaf Peters, Barbara Schellewald (eds.), *Kunstgeschichte im „Dritten Reich“*, *Theorien, Methoden, Praktiken*, Berlin, 2008, s. 103-113.

⁹¹ Józef Strzygowski, Północ i południe w sztuce plastycznej, in: *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności* 31, 1926, nr 8, s. 7–9. Józef Strzygowski, *Die Holzkirchen in der Umgebung von Bielitz-Biala*, Posen, 1927. Józef Strzygowski, Die mit Flechtbändern verzierte Platte auf dem Wavel, in: *Seminarium Kondakovianum. Recueil d'études. Archéologie, histoire de l'art, études byzantines* 2, 1928, s. 55-59. Józef Strzygowski, Odkrycia na Wavelu i porównawcze badania sztuki, in: *Pamiętnik Warszawski* 1, 1929, s. 19-41. Joseph Strzygowski, Zur Mittlerrolle Osteuropas in der bildenden Kunst Nord- und Westeuropas, in: *L'art byzantin chez les slaves. Premier recueil dédié à la mémoire de Théodore Uspenskij*, Paris 1930, s.66-71.

⁹² Florian Zapletal, *Horjanská rotunda*, Olomouc 1923

⁹³ Volodymyr Sičynskij, *Dřevěné stavby v karpatské oblasti*, Praha 1940.

⁹⁴ Volodymyr Sas Zaloziieckij, *Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart*, Münster 1930.

V letech 1938-1940 v důsledku mezinárodně-politických skutečností (mnichovská dohoda zástupců čtyř velmocí, vojenská porážka a obsazení Polska) vznikly na hraničních územích Německa nové říšské župy Elsass, Posen (od ledna 1940 Wartheland), Sudetenland a závislé kvazistátní útvary jako *Protektorat Böhmen und Mähren* nebo *Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete*. Integraci těchto území do říšského prostoru, která byla interpretována jako logické vyvrcholení tisícileté sounáležitosti s německým národem, různými způsoby prováděli tamní nacističtí předáci - gauleiteri Arthur Greiser, Konrad Henlein, zastupující říšský protektor Reinhardt Heydrich nebo generální guvernér Hans Frank. Významnou úlohu připisovali i činnosti na kulturní frontě.

Přestože se na přelomu let 1938/1939 uvažovalo o přesunu německé Univerzity Karlovy z Prahy do nového župního hlavního města Liberce (Reichenberg), po okupaci zbytku českých zemí a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava univerzita zůstala v Praze jako historické německé metropoli. Přes všechny snahy generálního guvernéra Franka nebyla ustavena Koperníková univerzita v Krakově. Naopak v župě Wartheland pak byla otevřena nová říšská univerzita Posen (Poznaň), jejíž činnost, stejně jako o rok později po porážce Francie univerzity ve Štrasburku, byla plně podřízena aktuálním politickým požadavkům zapojení německých společenských věd do válečného úsilí, jakési duchovní mobilizaci, jež měla podpořit budování společného evropského prostoru pod německým vedením. Ještě více než v tradičních univerzitách je tato činnost pěstována v nově zřízených a personálně obsazených institucích jako byly poznaňská *Arbeitsgemeinschaft Reichsuniversität Posen – Litzmannstadt*, pražská *Reinhard-Heydrich Stiftung in Prag in Gemeinschaft mit Hochschullehrern verschiedener deutscher Hochschullehrern* nebo krakovský *Institut für deutsche Ostarbeit (IDO)* umístěný v budovách uzavřené polské univerzity.⁹⁵

Ambiciózní program ústavu na poli dějin umění zahrnoval vytvoření centrální sbírky obrazové dokumentace, katalogu německých památek v středo-východní Evropě a reprezentativní projekt Atlasu německého umění na východních územích. V praxi však

---

⁹⁵ Anetta Rybicka: *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Institut für Deutsche Ostarbeit*. Kraków 1940–1945. Warszawa 2002. Dokumenty umělecko-historického oddělení vedeného Ewaldem Behrensem autor dizertace svého času studoval v Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego v Krakově. Jejich souhrnné zhodnocení provedla Sabine Arend: Sabine Arend: *Die Kunsthistorische Sektion am Institut für Deutsche Ostarbeit im besetzten Krakau (1940–1945)*, in: Wojciech Bałus, Joanna Wolańska (eds.), *Die Etablierung und Entwicklung des Faches Kunstgeschichte in Deutschland, Polen und Mitteleuropa*, Warszawa 2010, s. 491-519.

zůstal omezen na výzkumy Ewalda Behrensa, které se soustředovaly okolo postavy pozdně gotického mistra Wita Stwosze, interpretovaného jako typický příklad prosazování vlivů vyspělého německého umění v periferním prostředí Evropy.

Po roce 1945 se naopak účelově projevují tendence si „německé“ umění extenzívně přisvojovat anebo naopak jej vytěšňovat na okraj zájmu až k vytváření podmínek pro likvidaci jeho hmotných dokladů, což se prolíná s odborným i mravním selháním památkové péče. Geopolitické změny dohodnuté mezi představiteli vítězných mocností v Jaltě a Postupimi vyvolaly masové transfery obyvatelstva, které radikálně proměnily tvářnost celého regionu.

Ve čtyřicátých letech byly na americkém kontinentu publikovány tři odborné práce emigrantů z prostoru středo-východní Evropy, které do výzkumu sociálního fenoménu v různém stupni projektovaly osobní zkušenosti i postoje svých autorů. Sociolog Evžen Mihajlovič Kulischer se soustředil na mikroúroveň obyčejného člověka zbaveného náhle překotnými událostmi domova pro něž vytvořil pojmovou kategorii občana bez domova (*displaced person*).⁹⁶ Sionistický aktivista Josip Ber Šechtman vyzdvihoval příčinnou souvislost mezi eliminací německých menšin a druhou světovou válkou i genocidou *šoa*, která postihlo jeho souvěrce.⁹⁷ Konzervativní německo-židovský historik Hans Rothfels analyzoval fenomén masových migrací s přísnou objektivností svědomitého vědce, jakoby abstrahoval od osudů svých žáků a přátel, které před odchodem do exilu zanechal v metropoli východního Pruska Königsbergu.⁹⁸

Orgány nové vojenské i civilní správy projevovaly od počátku zájem o vytvoření logického narativu, který by před novými dosídlenci jednoznačně legitimizoval trvalou příslušnost města k vítěznému státu. V počátečním období jako forma osvojování převládala destrukce, podobně jako u palimpsestu, kdy na existující substanci pergamenu je zapisován nový obsah na místo starého. Dosídlenci pocházeli z odlišného sociokulturního prostředí, které bylo výrazně determinováno nejen konfliktním vztahem k německému společenství starousedláků prohloubenému válečnými zkušenostmi, ale také odlišnými standardy života. Směr migrace z Východu na Západ způsobil, že noví

---

⁹⁶ Eugene M. Kulischer, *Europe on the Move. War and Population Changes, 1917-1947*, New York 1947

⁹⁷ Joseph B. Schechtman, *European Population Transfers 1939-1945*, New York 1946, Joseph B. Schechtman, *Postwar Population Transfers in Europe 1945-1955*, Philadelphia 1962

⁹⁸ Hans Rothfels, *Frontiers and Mass-Migrations in Eastern-Central Europe*, in: *Review of Politics* 8, 1946, s.37-67

dosídlenci zaujímali prostor s vyšší materiální i kulturní úrovní - a nezřídka elektrické osvětlení ulic či několikapatrový dům pro ně představovaly vrchol civilizačního pokroku. Propaganda však právě je stylizovala do úlohy nositelů nové, pokrokové civilizace, postavené do protikladu s bývalým úpadkovým světem kapitalismu, kteří v souladu s budovatelským étosem doby měli na troskách starého budovat nový domov.

Pro průměrného občana prvoplánovým prostředkem k přiblížení cizího byla proměna městské toponymiky a městské krajiny vůbec, při čemž zvláštní důraz byl kladen na ústřední náměstí, hlavní komunikační spojnice a ulice, kde sídlily orgány nové správy. Změna toponymiky veřejných prostranství zasáhla i samotná města. Revoluční charakter měl tento proces v ruské zóně Východních Prus, kde mezi nově vytvářenými názvy měst převládala jména hrdinů Sovětského Svazu, kteří se zúčastnili východopruské válečné operace, a vůbec armádní symbolika, jež vyjadřovala strategické postavení regionu, který měl od nyní tvořit západní výspu země Sovětů. Pohřeb osvoboditele – velitele Třetího Běloruského frontu dvojnásobného Hrdiny Sovětského Svazu generála Ivana Daniloviče Černjachovského ve Vilniusu měl snad paralyzovat předválečný kult polského maršálka Józefa Piłsudského, jehož srdce bylo podle jeho poslední vůle pohřbeno na vilenském hřbitově Rossa vedle matčina hrobu. Memorativní funkci hrob a pomník Černjachovského plnil jen v prostoru sovětské Litvy. Po rozpadu SSSSR začátkem devadesátých let byly jeho ostatky převezeny do Moskvy a pomník odstraněný z veřejného prostranství převzala ruská Voroněž, kterou 60. armáda pod jeho velením osvobodila v lednu 1943.

Změny městské toponymiky byly součástí širšího procesu transformace tváře osvojených míst, které mělo charakter řízené destrukce, prováděné soustavně od zamalovávání a odstraňování německých nápisů ve veřejném prostranství po akty, kterým byl dán výrazný symbolický a rituální charakter. Zničení jezdeckého pomníku německého císaře Viléma I. v centru Wrocławu v říjnu 1945 bylo pojato jako městská slavnost s proslovem primátora, aby pusté prostranství bylo až s velkým odstupem osvojeno novou jezdeckou sochou prvního polského krále Boleslava I. Chrabrého.

Symbolickou úlohu záměny těchto pomníků ilustruje postmoderní instalace multimediálního umělce Jerzy Kosałki, který před několika lety v cyklu nazvaném „Němci již přišli“ s dávkou hořké ironie rekonstruoval jako jeden z předpokládaných činů Němců, kdyby se Wrocław stala znovu německým městem, stržení pomníku polského krále. Figurky vojáků v uniformách wehrmachtu pózuji na památku před samotným aktem likvidace polského pomníku před objektivem fotoaparátu v pozicích sběratelů suvenýrů stejně polští osídlenci na podzim 1945.

Padesátá léta jsou dějištěm dvou protichůdných tendencí na bývalých německých územích: integrační a dezintegrační, kdy akcenty se střídaly podle aktuální politiky držitelů moci a do určité míry působily obě tendence paralelně vedle sebe. V prvotním období vystupoval důraz na sjednocení v mnoha ohledech různorodého skupenství nových obyvatel. Integrace však měla probíhat v ideologickém rámci vymezeném vládou komunistickou stranou. Tento proces měl jasně stanovené meze a za nežádoucí bylo považováno formování regionální identity, „lokálpatriotismu“ označovaného za jednu z nebezpečných buržoazních úchylek.

Antagonistická polarizace Breslau-Wrocław, Danzig-Gdańsk či Eger- Cheb a Reichenberg – Liberec byla silněji vnímána staršími generacemi. Její základ tvořily silné protiněmecké nálady, které se opíraly o autentický prožitek války i obavy z revizionistických pokusů západoněmeckého revanšismu rozdmýchávané oficiální propagandou, nálady, jež byly společné často protikladným sociálním prostředím. Civilizační devastace se promítala i v prosté každodennosti, nezájmu řadových občanů o udržování „cizí“ krajiny, která byla vnímána výrazně pragmaticky a utilitárně. Vůči indoktrinaci zůstala imunní část mladých intelektuálů druhé generace jejichž identita již byla pevněji spojena s místem jejich zrození, dětství a mládí. Tvářnost ulic překrytých rudými transparenty pro ně byla jen vnějškovou slupkou pod níž v kaleidoskopu drobných detailů prosvítala původní tvář: v nápisech na krytech kanálů, vystupujících pod odpadlou omítkou, v starých pohlednicích nalezených na půdě či v předmětech jejich domácností. Ve vzpomínkovém románu Pawla Huella iniciační roli v roce 1957 plnil židovský sirotek David, který se stává partě dětí zasvěceným průvodcem po zákoutích města a svými vyprávěními o německých rodinách otevírá pohled do barvitého předválečného světa a cizí kultury.⁹⁹ Fascinace zakázanou minulostí jako intelektuální forma úniku od monotónní šedi života v reálném socialismu vedla až k idealizaci zaniklého světa a vytváření nových mýtů.

V polském prostředí je velký význam přikládán budování polské Wrocławu repatrianty z Lvova. Vzájemný vztah těchto dvou měst je dokládán i bezprecedentním transferem kulturního dědictví z původní „malé vlasti“ ať již jde o umělecké sbírky Ossolinea, pomník dramatika Alexandra Fredry, panoráma Bitvy u Racławic či milostné sochy Panny Marie umístované v původně protestantských kostelích. Síla této tradice se zdá být tím obdivuhodnější, že byla režimem PLR soustavně potlačována. Kniha

---

⁹⁹ Pawel Huelle, *Davídek Weiser*, Praha 2006

vzpomínek prozaika Jana Paradowského směla být v padesátých letech vydána, aniž by Lvov jako polské město mládí v ní explicitně smělo být pojmenováno. Fredrův pomník na wrocławském hlavním náměstí mohl být odhalen až v době „tání“ v roce 1956 a panoráma zpodobňující bojiště polských vlastenců s carskou armádou až koncem osmdesátých let.

V roce 1946 byl vojvodským konzervátorem památek jmenován Lvovský historik umění Jerzy Güttler a ředitelem úřadu územního plánování Lvovský urbanista Józef Rybicki, jejichž společnou zásluhou bylo zachování a revitalizace systému středověkých vodních kanálů řeky Odry. Kanály, které od válečných bojů se staly páchnoucí stokou plnou vojenského materiálu i rozkládajících se mrtvol vojáků a obyvatel Festung Breslau, měly být sanovány zasypáním, čímž by byl zároveň získán prostor pro předpokládané rozšíření okružní třídy. Snad se zde promítla i zkušenost ze Lvova, kde obraz města byl v období modernizace a územního rozvoje koncem XIX. století ochuzen regulací řeky Pełtwi vymístěné z centra města do podzemí.

Před několika lety mezinárodní výzkumný tým provedl komparativní sociologický výzkum stavu paměti obyvatel Lvova a Wrocławu. U respondentů byla pozornost zaměřena na stupeň jejich znalostí o předválečném městě, ať již se mělo jednat o odhad podílu své národnosti na předválečném počtu obyvatel, uvedení podle jejich názorů významných událostí v životě města a osobností s městem spojených. Poláci i Ukrajinci přirozeně akcentovali své národní hrdiny, při čemž se zajímavým může jevit závěr, že ve Lvově zůstalo více hmotných památek na polskou kulturu než ve Wrocławu na kulturu německou, a že toponymika historické uliční sítě Lvova se vyznačuje větší mírou stability a po vyhlášení samostatnosti Ukrajiny i návratem k historickým názvům přejmenovaným v sovětském období.

V tuzemském prostředí je málo známa kulturní činnost organizací německých vysídlenců (landsmanšaftů). *Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen* cílevědomě zastřešuje regionálně-vlastivědnou práci s archivními prameny, obrazovou dokumentací a výpověďmi pamětníků ve snaze zachovat paměť o místech, zčásti již zaniklých nebo výrazně transformovaných. Před několika lety s podporou nadace byl vydán sborník příspěvků o památkové péči v Gdaňsku, Pomořanech, Slezsku a východním Prusku.¹⁰⁰

V současném prostoru středo-východní Evropy jsou dosavadní etnocentrické přístupy k historiografii, kde každý národ trval na svých historických pravdách a

---

¹⁰⁰ Gerhard Eimer - Ernst Gierlich (eds.), *Kunsthistoriker und Denkmalpfleger des Ostens. Der Beitrag zur Entwicklung des Faches im 19. und 20. Jahrhundert* (Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bd. 5), Bonn 2007.

stereotypech konfrontována s úsilím o syntézu. Ta může nabývat řady podob – od objektivistického adičního principu, kdy je v rámci celku každému etniku vydělen „svůj“ prostor až po snahu integrovat dějiny města a jeho obyvatel do společného rámce, kde by nositelem kolektivní paměti nebyl vybraný národ, ale samo místo. Podle této představy příslušnost vycházející z místa by tvořilo potenciálně silnější formu společenské a kulturní identity než národnost a stát.

V středoevropských státech byla publikována práce britského historika Normana Daviese věnována Wroclawi.¹⁰¹ Svým názvem Mikrokosmos vzdáleně odkazuje k starší sbírce esejí italského spisovatele Claudia Magrise, jež začíná a končí v jiném středoevropském městě s rozdělenou pamětí – v italském Trieste.¹⁰²

Tázání se po identitě místa v měnícím se prostoru zůstává významnou složkou konceptu pojmu *genius loci*, jehož frekventovanost v obecném diskurzu redukuje jeho význam a vede až k prostému prodávání jako turistického produktu. Idee ekumenismu a multikulturnosti stojí v pozadí projektů Čtvrti tolerance čtyř vyznání spojující obnovovanou synagogu Pod čápem, katolický, evangelický a pravoslavný kostel v centru Wroclawi, či Hřbitova zaniklých hřbitovů připomínajících zničené židovská a německá pohřebiště na území Gdańska.

Označení *Leopolis triplex* s odkazem k politicky neutrální latině jako jazyku univerzální humanistické kultury vzdělanců nahony vzdálené šovinismu moderních nacionalismů, může být dobrým marketingovým tahem při propagaci příjezdové turistiky do Lvova. Latinské toponymum Wroclawi Vratislavia se v marketingu města příliš neužívá, stejně jako hořce ironického novotvaru Breslaw vzniklého zkřížením německého Breslau a polského Wroclaw.¹⁰³ Administrativy Lvova i litevského Vilna vyvinuly v devadesátých letech velké úsilí, aby jejich města byla zařazena na prestižní Seznam světového kulturního dědictví UNESCO – Wroclawi se to podařilo ve zpřísněných podmínkách až v roce 2006 oklikou přes nominaci Lidové haly jako významné stavby moderní architektury překryté v době svého vzniku před první světovou válkou největší železobetonovou kupolí na světě. Patrně i v budoucnu bude pokračovat proces rekonstrukce historické tváře měst, jehož součástí jsou i nedávné nákladné rekonstrukce

---

¹⁰¹ Norman Davies, *Microcosm: Portrait of a Central European City*, London 2002. Český překlad Norman Davies, *Mikrokosmos. Portrét jednoho středoevropského města*, Praha 2006.

¹⁰² Claudio Magris, *Mikrokosmy*, Praha 2000

¹⁰³ Peter J. Martyn, *Urbanity on the Fringes of Polish Statehood. A Celebration of the Unique Cities of Vratislav and Leopolis*, in: *Umění* 51, 2003, s. 406-420

symbolických staveb vratislavského zámku Hohenzollernů nebo renesančního Dolního zámku litevských velkoknížat ve Vilniusu, které i přes absenci autentických památkových hodnot představují atraktivní objekty pro prezentaci kulturního dědictví těchto multikulturních měst.

4. Osudy památkové péče v lidově demokratických státech

Politické změny v regionu po druhé světové válce vytvořily radikálně nový společenský kontext dějinám umění i památkové péči. Jeho prostřednictvím se i v těchto na první pohled politice vzdálených vědních oborech, prosazoval duch doby nesený stranickými ideology. Přechod značné části památkového fondu do vlastnictví státu anticipoval značné rozšíření působnosti státní památkové péče, jež byla obecně považována za jedinou možnou cestu pro ochranu památek. Bude třeba si přiznat, že zpočátku se projevy socialistického paternalizmu setkávaly s vstřícnými nadějemi mezi mnoha pracovníky památkové péče. Nepředpokládali ovšem, že nový státní režim bude jedním dechem s populistickými frázemi, že „památky patří lidu“ k nim přistupovat velmi pragmaticky a od nich samých záhy vyžadovat podstatnou revizi etických zásad, které právě Dvořák stavěl jako podklad památkové péče.

Památková péče skutečně zpočátku vycházela z odkazu vídeňské školy dějin umění, byť korigované novými úkoly, především v oblasti odstranění válečných škod. V Polsku při Centrálním ředitelství muzeí a památkové péče vznikl Státní ústav dějin umění a inventarizace památek (*Państwowy Instytut Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków*). Také v Československu v rámci připravovaného památkového zákona měl být zřízen Státní ústav umělecko-historický, který by prováděl soustavný soupis památkového fondu a poskytoval odbornou metodickou pomoc při výkonu státní památkové péče. Vědecký ráz těchto ústavů, jak je kdysi při reorganizaci Ústřední komise koncipoval Max Dvořák, byl však záhy konfrontován s novými ideologickými přístupy. Na oborových konferencích v Bechyni a Nieborowě počátkem padesátých let byl odsouzena buržoazní věda, která se měla nalézat v zasetí idealistické filozofie a kosmopolitismu a záhy, řečeno slovy pamětníka, v dějinách umění za pomoci ambiciózních a snaživých vykonavatelů nejvyšší vůle velkým koštětem vymetli dědictví vídeňské školy.

Nejednoznačným bylo postavení uznávaných osobností meziválečného období v nových kulturně-politických strukturách, které pro přechodné období vzbuzovalo iluzi kontinuity. Historici umění Tibor Gerevich, Stanisław Lorentz nebo Zdeněk Wirth, přestože se do převzetí moci komunisty angažovali v exponovaných pozicích jmenování bývalým politickým režimem, se dokázali s účinnou podporou zákulisních politických protektorů profilovat jako nepostradatelní odborníci, aby přes přísný ideologický a kádrový výběr v humanitních vědních oborech završili vesměs druhou kariéru prestižním

titulem akademika. Oldřich Stefan při hodnocení Wirthovy osobnosti naznačil, jak se v ní harmonicky snoubila sebevědomá dogmaticčnost s přizpůsobivým kompromisnictvím, které, když bylo zapotřebí, dokázal brilantně obhájit před druhými i před sebou samým, přesvědčen navíc upřímně o své mravní integritě a superioritě.

Wirth se opakovaně hlásil k odkazu Maxe Dvořáka, ale na příklad v otázce řešení kulturního dědictví na postátněných zámcích se podstatně odchýlil od jeho přístupu. Pro mezinárodní sjezd pracovníků památkové péče konaný v obdobné zlomové situaci po rozpadu habsburské monarchie v roce 1920 Dvořák připravil aktuální referát, o zachování a budoucnosti uměleckého bohatství bývalých knížecích zámků.¹⁰⁴ Podle Dvořáka nepromyšlené nacionalizační zásahy mohou přinést památkám okamžité ztráty, ale především ohrožení v dlouhodobé perspektivě. Dvořák nepředpokládal, že by noví správcové s malými zkušenostmi a velkými ambicemi dokázali zajistit efektivnější hospodaření než bývalý šlechtický velkostatek, který obvykle dokládal na krytí schodků provozu památek finanční prostředky ze ziskových částí svého hospodářství.

Dvořák chápal péči o zámecké sbírky vždy jako péči o konkrétní organicky vzniklý soubor. Wirthem vedená Národní kulturní komise v padesátých letech v praxi popřela provenienční přístup vytvářením sběren kulturního majetku, kam byly sváženy vyříděné předměty zámeckých mobiliářů, a výběrem z této masy byly vytvářeny nové, umělé celky návštěvnických expozic na některých zpřístupněných památkových objektech. Dvořák ztělesňoval intelektuála spjatého četnými vazbami se světem vysoké aristokracie, který měl reálnou představu o funkčnosti šlechtického mecenátu, fideikomisu či rodových tradic, zatímco Wirth pocházející ze středostavovského prostředí tento cizí a v mnohém nepochopitelný svět reflektoval prizmatem liberálních a levicových ideologií.

Příkladem Wirthova svébytného pragmatismu může posloužit jeho stať o ochraně památek v SSSR, která postrádá v padesátých letech obvyklý služební patos s citacemi generalissima Stalina a dalších sovětských vůdců, nicméně typografickým zvýrazněním odvolání na tehdy všemocný sovětský vzor akcentuje státní památkovou péči tvořenou příkazy orgánů moci a památkovým zákonem, jež by stanovil památky nedotknutelným všenárodním majetkem, což jsou v zásadě, stejně jako soupis památek,

---

¹⁰⁴ *Dritte Gemeinsame Tagung für Denkmalpflege und Heimatschutz, Eisenach 23.-24.9.1920 Stenographische Berichte*, s.157-161.

ustavení památkových rezervací, zřízení výzkumných ústavů a restaurátorských dílen postulatů, které požadovala památková péče od státu již v meziválečném režimu.¹⁰⁵

Zdeněk Wirth hledal východisko ve vytvoření sboru vládních konzervátorů při Úřadu předsednictva vlády, zaštitěných autoritou vlády, veden předpokladem, že do speciálních odborných otázek vláda nebude chtít tento úřad přílišně ingerovat.

V negativním dobovém vyjádření ÚV KSČ k návrhu památkového zákona se však uvádí: „Autoři osnovy prosazují hledisko pouze odborné, aniž by pochopili političnost osnovy a přihlédli k praktickým možnostem a finančnímu nákladu. Autoři v závěťtí svých ministerských kanceláří postrádají živý styk s lidem a jsou jednostranně odborničtí. Naší snahou nesmí být jen nějaký výkaz památek, ale rozhojnění styku lidu s kulturou“.

Průvodním jevem kampaně proti „odbornictví“ bylo zeslabování pravomoci památkových úřadů, který přes transformaci státních památkových úřadů vedl k vzniku dvojkoľejnosti výkonné a odborné složky státní památkové péče a politickému ovlivňování odborných otázek podřízením výkonným složkám orgánům lidosprávy.¹⁰⁶

Satelitní státy sovětského bloku se horlivě inspirovaly organizačním modelem stalinské kulturní politiky. V Polsku, jak bylo výše řečeno, ochranu památek zastřešovalo ředitelství muzeí a ochrany památek (*Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków*). Také v Československu se předpokládalo vytvoření koncentrované Hlavní správy muzeí, ochrany památek a ochrany přírody. Místo ní nakonec provizorně vznikla Státní památková správa, která sloučila do jednoho útvaru Státní památkový ústav, odbor památkové péče ministerstva školství a osvěty, Státní fotoměřičský ústav a Národní kulturní komisi. Zatímco obdobné na oborovém principu vzniklé organizace (Státní výbor pro věci umění, Výbor pro kulturní styky se zahraničím, Hlavní správa kinematografie)

---

¹⁰⁵ Zdeněk Wirth, Ochrana památek v SSSR, in: *Zprávy památkové péče* 11, 1952, s. 38 - 44.

¹⁰⁶ Příkladem může být rekonstrukce Betlémské kaple v Praze, spojené s kultem Mistra Jana Husa a husitství. Odborná subkomise doporučovala alternativu „přísné konzervace“ archeologickým průzkumem nalezených zbytků původních obvodových zdí se středověkými detaily, jež by byly kryty před povětrnostními vlivy moderní účelovou halovou stavbou. Součástí záznamu ve spisech ministerstva školství a kultury je příznačný pasus jednoznačně podřizující kritéria odborná kulturně-politickým: „Stanovisko k návrhům subkomise nebude a nemůže být dáno stavebním programem nebo výzkumem, nýbrž naopak stavební program a výzkum se budou řídit podle toho pro jaké řešení se úřady rozhodnou“. Národní archiv v Praze, fond Státní památková správa.

byly záhy včleněny do nově ustanoveného Ministerstva kultury, Státní památková správa si zachovala svoji formální autonomii, až do roku 1962, kdy následkem přijetí zákona o kulturních památkách na jejím podkladu vznikl Státní ústav památkové péče a ochrany přírody.¹⁰⁷

Výkon státní správy na úseku památkové péče v lidově demokratických státech vykazoval určité shody, byť vzájemné kontakty byly v první polovině padesátých let spíše sporadické. V Polsku prvořadou prioritou byla rekonstrukce válkou zničených historických měst, především Varšavy.

V Československu, kde hlavní hrozbou bylo dlouhodobé zanedbání údržby, vznikl projekt regenerace českých a slovenských historických měst.¹⁰⁸ Historik umění Václav Mencl, docent pražské Univerzity Karlovy v květnu 1947 prováděl se svými žáky v Českém Krumlově terénní umělecko-historický průzkum, jehož výsledkem byla částečná publikace nových poznatků.¹⁰⁹ Mencl navrhl ustanovení zvláštního státního fondu z něhož by byla zajištěna obnova nejen Českého Krumlova, ale také dalších historických měst u nichž byl důvodný předpoklad, že nedokáží vlastními prostředky provést svou obnovu. Pro jejich souhrnné označení Mencl použil analogicky již existující plošné ochraně přírody termín „památkové rezervace“.

V Československu byly tři desítky historických jader měst prohlášeny v červenci 1950 vládním usnesením městskými historickými rezervacemi. Obnova památkových rezervací byla v důvodové zprávě postavena do širšího národohospodářského kontextu, kdy se každoročně očekával přírůstek bytového fondu v podobě tří stovek bytových jednotek, jejichž pořizovací náklady měly být o polovinu nižší než u srovnatelné podlahové plochy v novostavbách. Výběr měst, kde určující byla zpočátku umělecko-historická hlediska, rozhodoval o jejich budoucnosti. Záhy se však ukázalo, že finanční i technicko-organizační možnosti státního aparátu výrazně přesahují vytčený úkol, v němž začaly být prováděny korektivy. Po přijetí zákona o kulturních památkách byla řada měst

---

¹⁰⁷ Státní památková správa v likvidaci ukončila svoji činnost na delimitaci státního kulturního majetku na nové správce (především krajské a po další územně-správní reformě v roce 1960 i okresní národní výbory) k 31. prosinci 1962, ale teprve v květnu 1971 ministerstvo kultury schválilo konečnou zprávu o ukončení její likvidace. Národní archiv v Praze, fond Ministerstvo kultury.

¹⁰⁸ Marek Krejčí, Mezi asanací a regenerací. Městská památková rezervace Český Krumlov v padesátých letech 20.století, in: *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, České Budějovice 2010, s. 291 - 305.

¹⁰⁹ Václav Mencl (ed.), *Český Krumlov, jeho život a umělecký růst*, Praha 1948.

pro mezitím proběhlou devastaci zbavena statutu městské památkové rezervace. Jak v Československu, tak v Polsku se proces devastace uplatnil výrazněji v periferních oblastech, které byly do války osídleny německým obyvatelstvem, kde se noví osídlenci nedokázali výrazněji ztotožnit s „cizím“ kulturním dědictvím.

V českém odborném diskurzu se prosadilo tvrzení, vzniklé patrně v prostředí Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚPROMO, později SÚRPMO), že česká „památkářská škola“ svojí teorií a praxí městských památkových rezervací dosáhla v širším evropském kontextu vynikajících výsledků, ne-li přímo „absolutní světové špičky“.

Ivo Hlobil svého času ve dnes již klasické práci o teorii městských památkových rezervací upozornil i na ideová východiska, spojovaná s Klubem Za starou Prahu a tak zvanou konzervativní teorií české památkové péče, jak ji před válkou formuloval Václav Wagner.¹¹⁰ Bylo by žádoucí uvažovat i o dalších inspirativních impulzech, v první řadě z německého prostředí, které byly v poválečném období cíleně vytěšňovány z oborového diskurzu. Do zapomenutí tak upadly jak monografie profesora německé techniky v Brně Karla Kühna o památkové péči ve starém městě, tak architektonická studie chebského architekta Otakara Schütze na asanaci historického jádra města Chebu.¹¹¹

Z tuzemských inspirací sem patří činnost Komitétu pro obnovu Malé Strany při Masarykově akademii práce, který ve čtyřicátých letech zahájil práce na stavebně-historické analýze této pražské městské části jako celku i jednotlivých objektů po stránce památkové, umělecko-historické, hygienické a technické. Předpokládalo se odstranění dvorních přístavků a domovních křídel, které bránily přístupu světla a vzduchu, při čemž sloučené drobné dvory vnitrobloků měly obdržet společnou parkovou úpravu s využitím zeleně. V listopadu 1948 Komitét navrhl vytvořit ve spolupráci se Státním fotoměřičským ústavem národní projekční architektonický ateliér pro udržování památkových staveb, který by obstaral památkovou regeneraci Českého Krumlova, Chebu a Znojma.¹¹²

---

¹¹⁰ Ivo Hlobil, *Teorie městských památkových rezervací*, Praha 1985. Ivo Hlobil, Městské památkové rezervace v padesátých letech, in: Rostislav Švácha - Marie Platovská (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění V, 1939/1958*, Praha 2005, s. 329 - 339; Ivo Hlobil, Městské památkové rezervace v padesátých letech, in: Idem, *Na základech konzervativní teorie české památkové péče. Výbor z textů*, Praha 2008, s. 20 – 29.

¹¹¹ Karl Kühn, *Die schöne Altstadt. Ihr Schutz, ihr Umbau, ihre Verkehrsverbesserung. Eine Untersuchung zur praktischen Auswertung der Erkenntnis vom Wesen der alten Stadt*, Berlin 1932.

¹¹² K návrhu Masarykovy akademie práce z 17.11.1948 zaujalo souhlasný postoj 27.1.1949 Ministerstvo školství, věd a umění, ale neschválily jej stranické orgány.

Stranické orgány však mlčky přešly nabídky nestranických odborníků ve prospěch kádrově obsazeného speciálního rekonstrukčního ateliéru R národního podniku Stavoprojekt, který se o pět let později transformoval do podoby samostatného ústavu SÚRPMO. Za jeden z hlavních přínosů SÚRPMO bývá považována metodika stavebně-historických průzkumů městských celků, která umožnila optimální plánování novodobých stavebních zásahů. Ta měla v Polsku analogii v podobě tzv. historicko-konzervátorských studií (*studia historyczno-konserwatorskie*).¹¹³ Jejich průkopníkem byl Jan Zachwatowicz, který je aplikoval ještě před druhou světovou válkou na příkladu renesančního města Zamość. Nikoliv náhodou právě Zachwatowicz ve svém vystoupení na benátském kongresu v roce 1964 navrhl rozšíření pojetí památky na celky a krajiny, kde i umělecko-historicky méně hodnotné součásti dokreslují celek a jsou významnými doklady rozvoje kultury a civilizace.¹¹⁴

V oficiální propagandě na mezinárodním fóru i mezi vlastními občany bylo využíváno vhodně vybraných selektivních příkladů ochrany památek, přestože jiné typy památek byly ideologicky reflektovány jako pozůstatky přeživších se vykořisťovatelských tříd, které zákonitě musí ustoupit budování socialismu. Státní památková péče byla interpretována jako výraz ekonomických vztahů a světového názoru jako kterákoliv jiná součást nadstavby.¹¹⁵ Markantním příkladem může být budování stavby mládeže, „polského Komsomolska“, hutního kombinátu Nowa Huta v bezprostředním sousedství Krakova, tradičního centra polského státu. V dobové publicistice byl použit příznačný obraz, že ve výkopech země do základů kombinátu by bylo možné umístit v symbolickém hrobě celý historický Krakov s královským hradem na Wavelu jako symbol staré odcházející doby. Státní památková péče se místo preventivní ochrany památek dostávala do defenzívy a snad až příliš snadno ustupovala z metodických zásad. Kompromis byl nezdárně vydáván za poloviční vítězství, aniž by se reflektovalo, zda odsouhlasené řešení přespříliš nenarušuje památkové hodnoty objektu a neznamená krok k likvidaci jako kulturní památky. Stefan dokázal reflektovat dopad

---

¹¹³ Jan Zachwatowicz, Odbudowa historycznych ośrodków miast polskich, in: *Kwartalnik architektury i Urbanistyki* 2, 1957, s. 278-290. Souhrnně: Jan Zachwatowicz, *Wybór prac*, Warszawa 1981.

¹¹⁴ Jan Zachwatowicz, Nouveaux aspects de la théorie de conservation des monuments historiques, in: *Il monumento per l'uomo: Atti del II Congresso Internazionale del Restauro*, Venezia 1965

¹¹⁵ Miroslav Burian, K problematice státní památkové péče, in: *Zprávy památkové péče* 16, 1956, s. 113.

sociálních proměn na dosavadní dochovaný organismus a strukturu venkova, který si vyžádal rezignaci od myšlenky vesnických památkových rezervací.

V situaci, kdy se stírala neostrá hranice mezi povoleným a zakázaným a praxe neblahých precedentů, kterých nebylo snadné se zapřít, znevěrohodňovala samotnou podstatu státní památkové péče, se ustanovení památkových zákonů přijatých na přelomu padesátých a šedesátých let (v Československu 1958, v Polsku 1962) mohla zdát být univerzální spásou pro další existenci státní památkové péče. Stejně jako Ústřední komise procházela na počátku století tenzí mezi formalistickým právním přístupem Maxmiliána Bauera a umělecko-historickým přístupem Maxe Dvořáka, tak i v třetí třetině dvacátého století postupně nabývá vrchu právní formalismus, interpretující nejednou zákonná ustanovení ve smyslu *de facto* protichůdnému smyslu ochrany památek, a zkoumání procesně-právních aspektů si dobývá nemenší prostor než meritorní odborné rozhodování ve věci samé.

V době, kdy se státní památková péče koncentruje přespříliš na byrokratickou rutinu a dílčí otázky památkové praxe, vyvstává nezastupitelná úloha historiků umění. Právě oni se svými odbornými znalostmi i postavením vně oficiálních struktur státní památkové péče jako vědci i občané považovali za svou mravní povinnost upozornit na krizové jevy v ochraně památek a předložit vlastní návrh na jejich řešení. Vlivem vnějších politických okolností ani jeden z těchto dvou pokusů (v Československu koncem šedesátých let, v Polsku počátkem osmdesátých let) ve své době není ke škodě věci vyslyšen, což vede jen k dalšímu prohlubování krizových jevů, až na samu hranici jejich možné řešitelnosti.

Vědečtí pracovníci Ústavu pro teorii a dějiny umění Československé akademie věd na podkladě početného materiálu shromážděného v souvislosti s terénní prací pro připravovaný soupis památek, vypracovali memorandum předložené v červenci 1966 předsedovi Československé akademie věd s žádostí o projednání s vyššími státními i stranickými představiteli.¹¹⁶ Zde uvádí, že přes propagované úspěchy státní památkové péče, zejména při správě státních hradů a zámků, zřízení městských památkových rezervací a vědeckém restaurování sochařských a malířských děl považují za svou vědeckou povinnost, aby jménem společenství historiků umění upozornili na znepokojivou situaci ochrany kulturních památek jako celku, kdy v některých kategoriích je situace památkového fondu velmi nepříznivá, ba téměř katastrofální. Podle názoru

---

¹¹⁶ *Memorandum Ústavu pro teorii a dějiny umění ČSAV o současném stavu památkové péče v ČSSR*. Archiv Akademie věd ČR, fond Ústav teorie a dějin umění.

zpracovatelů se soudobá aplikace zákona o kulturních památkách vyznačovala značnou nedůsledností, zejména při postihu porušování povinností. Alarmující přílohou byla zvláštní část memoranda, kde byly formou stručných katalogových hesel výstižně dokumentovány příklady nevhodného využívání (např. dislokace Výzkumného ústavu pro chov prasat v zámku v Kostelci nad Orlicí) a přímé likvidace památkového fondu. Publikaci memoranda v tisku pozastavila Hlavní správa tiskového dohledu.¹¹⁷

V Polsku počátkem osmdesátých let po vzniku Nezávislého odborového svazu Solidarita vzniká i oborová nepolitická organizace (*Stowarzyszenie konserwatorów zabytków*) jako sdružení profesionálních pracovníků památkové péče. Historici umění pod vedením Tadeusza Rudkowského připravili memorandum o stavu památek pro kongres polské kultury. Jeho jednání však přerušilo vyhlášení výjimečného stavu a zásah proti demokratické opozici.¹¹⁸

Dva předčasně přerušené pokusy iniciovat celospolečenskou diskuzi o památkové péči prokázaly na jedné straně hloubku krize i zájem kulturní veřejnosti, na druhé straně kritika nedostatků v době nedávno minulé překrývala návrhy koncepčního řešení nového modelu památkové péče, v němž byly přeceňovány organizačně-právní aspekty a naopak nedoceňována teorie. Jan Zachwatowicz již koncem sedmdesátých let obrátil pozornost na dualismus mezi proklamovanými teoretickými zásadami a praxí památkové péče. Také Břetislav Štorm si povzdechl: „Nevidím nikde jasnou památkářskou myšlenku, která by usměrnila všechno naše podnikání. Myslím, že je svrchovaně nutné, aby novodobá teorie ochrany památek byla proklamována výrazněji než v několika člancích, které stejně nikdo nečte, a čte-li je někdo, tedy jen proto, aby se potichu pochechtával. Mám už té negace a myšlenkové prázdnoty dost.“¹¹⁹

V jednom z mnoha připomínkových řízení k novelizaci památkového zákona bylo velmi případně vytčeno, že z žádné verze návrhů zákona není dosti jasné a patrné, že ochrana památek vychází z vědecké teorie památkové péče.

---

¹¹⁷ Vedení Ústavu pro teorii a dějiny umění ČSAV dosáhlo toho, že ze sazby článku bylo pořízeno 80 výtisků separátů „pro interní potřebu“, které byly použity až v polednovém období. Materiál mohl být publikován až po zrušení cenzury v období „pražského jara“ 1968. Memorandum o současném stavu památkové péče v ČSSR, in: *Umění* 16, 1968, s. 327 – 341.

¹¹⁸ Memorial o stanie zabytków w Polsce, in: *Materiały II. Kongresu Kultury Polskiej*, Warszawa 1982.

¹¹⁹ Citát ze soukromé korespondence. K odkazu Břetislava Štorma: *Břetislav Štorm: mezi žízni budoucnosti a trýzní minulosti: výbor z textů k architektuře, umění a památkové péči*, Brno 2008.

Druhým významným přínosem historiků umění je tak jejich promyšlení teoretických základů památkové péče, které by přinesly gnozeologické filozofické zdůvodnění smyslu památkové péče. V minulé kapitole bylo vzpomenu teoretických úvah Oldřicha Stefana, které bohužel v padesátých letech jako profesor pražské techniky perzekvovaný režimem mohl rozvíjet jen ve značně omezené míře.¹²⁰

Z pražského Birnbaumova semináře vyšel i Stefanův vrstevník Václav Richter, který v době svého působení na brněnské univerzitě po druhé světové válce projevil hlubší zájem o filozofické řešení otázek metodologie dějin umění. Inspirací mu sloužila práce německého filozofa Martina Heideggera a kontakt s českým filozofem Janem Patočkou, který jako docent filozofie na brněnské univerzitě byl Richtrem zván do jím vedeného umělecko-historického semináře na téže škole.¹²¹

Richter se zabýval obecnými teoretickými a metodologickými otázkami umění, kde za zásadní považoval filozofický základ, v daném případě fenomenologické práce filozofů Romana Ingardena nebo Jana Patočky.¹²² V podobném duchu se nese i jeho ontologický výklad pojmu památky. Pokud šlo o památkovou péči dospěl Richter až k názoru, že jde o historickou, konkrétní, praktickou činnost, která nemůže být podložena – na rozdíl od umění – žádnou obecnou teorií. V této souvislosti se objevuje i jeho, později citované, tvrzení, že „teorie památkové péče“ je nonsens.¹²³ Richter ovšem zároveň jedním dechem dodává, že je zároveň nutné filozofické uvažování, jaký je smysl památkové péče.¹²⁴

V Richtrově semináři vznikla i dizertace Petra Doležala o teorii památkové péče, která ještě stihla být publikována v německém výtahu ve fakultním sborníku.¹²⁵ Doležal

---

¹²⁰ Když Stefan vystoupil s gnozeologickým zamyšlením nad samotnou podstatou památkové péče i na absolutní, finančně nevyjádřitelnou hodnotu památkového fondu, byl okřiknut slovy, že se teoretikům nepřísluší zabývat otázkami ekonomické povahy.

¹²¹ Jaroslav Petruš, Jan Patočka a památková péče, in: *Památky a příroda* 1990, 466 - 468. Ján Bakoš, Richter versus Riegl, in: *Václav Richter 1900-1970*, Olomouc 2001, s. 9 - 24.

¹²² Jan Patočka, K Ingardenově filosofii malířského díla, in: Jan Patočka, *Umění a čas. Sebrané spisy 4.*, Praha 2004, str. 489 - 500.

¹²³ Václav Richter, Péče o památky, in: Václav Richter, *Památka a péče*, Praha 1993, s. 35.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Petr Doležal, Gegenwärtige Gedankenregungen für die Denkmalpflege, in: *Sborník prací FF brněnské univerzity, řada uměnovědná*, F 14-15, 1971, s. 47-61.

si tu klade otázku po smyslu památkové péče a odpověď nalézá v textech klasických německých filozofů. Památková péče je mu zachováváním relikvií jako značek nekonečného Celku, které svým pozůstáváním vypovídají o lidské existenci v čase. Pro praktické účely klasifikace pak Doležal charakterizuje nejvýznamnější památky, kterými jsou mu pak ony značky Celku, které připomínají určité minulé časy a události a proto posilují zájem subjektu na interakci s objektem v jakémisi dialogu vnimatele s památkou.

¹²⁶ Památky se stávají částí kulturního vzorce, který integruje společnost a zajišťuje historickou kontinuitu. Památková péče se pak jeví jako činnost usměrňující živelnost současnosti, aby Celek byl vytvářen, ale neničen. Doležal, stejně jako Dvořák, se vyslovuje proti spoléhání na přísná represivní zákonná opatření a požaduje poznávání a prohlubování vlastní sdělné hodnoty relikvií, aby přerostla v památku samou svou podstatou.¹²⁷

Vedle zmíněného pozapomenutého Petra Doležala byly teorii památkové péče v Československu věnovány ještě tři další dizertační práce: Hugo Rokyty, Jakuba Pavla a Ivo Hlobila, byť pouze poslední byl stejně jako Doležal graduovaným historikem umění.

¹²⁸

Hlobil vytvořil nový koncept monumentity (památkovosti), specifickou obdobu muzeality u muzejních předmětů, kterou rozumí specifickou dokumentární, estetickou, uměleckou či kulturně symbolickou hodnoty kvůli které je společensky prospěšné zachovávat předmětnost památky nad její prvotní utilitární funkci.¹²⁹ Hlobilův

---

¹²⁶ Petr Doležal, *Nástin teorie památkové péče, strp.* Archiv Semináře dějin umění Masarykovy univerzity v Brně, s. 95.

¹²⁷ Ibidem, s. 103.

¹²⁸ Výstupy byly částečně publikovány: Jakub Pavel, *Ochrana kulturních památek: Společenská nezbytnost památkové péče*, Praha 1969. Jakub Pavel, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století (Od osvícenství do první světové války)*, in: *Sborník archivních prací* 25, 1975, s. 143 - 293. Ivo Hlobil, *K otázce teorie památkové péče v systému kultury České socialistické republiky řízené státem*, in: *Umění* 37, 1979, s. 207 - 214. Ivo Hlobil, *Teorie městských památkových rezervací (1900 - 1975)*. Praha 1985. Přetištěno nově in: Ivo Hlobil: *Na základech konzervativní teorie české památkové péče*, Praha 2008.

¹²⁹ Ivo Hlobil, *Teze k teorii památkové péče ze současného stavu oboru*, in: *Bulletin sekce památkové péče vedoucího pracoviště vědeckotechnického rozvoje* 5, Praha 1988, s. 138 - 141. Ivo Hlobil, *Monumentita a autentická funkce architektonických a urbanistických*

angažovaný zájem jde až k pokusům o formulaci samostatného vědního oboru, monumentiky, který v období konce reálného socialismu koresponduje obdobným pokusům o konstituci nových společenskovědních oborů v Sovětském Svazu (*Памятниковедение*) a v Polsku (*zabytkoznawstwo*).¹³⁰ Monumentika neměla být historickou disciplínou, ale spolu s kulturní antropologií, politologií a sociologií se podílela na prognostice vývoje kulturního vědomí lidstva.¹³¹

Stefana, Richtera i Hlobila sluší vzpomenout také proto, že si dokázali uchovat nezávislost na zvenčí vnucené metodologii marxistického dialektického materialismu. Richterova studie o podstatě památky mohla být publikována v době dozrívání obrodného procesu jen na Slovensku v tamním vědeckém sborníku a souběžná studie o péči o památku byla podrobena cenzurním zásahům.¹³² V témže roce na počátku normalizace vychází druhý díl skript jiného historika umění, Vlastimila Vintera, pracovníka ministerstva školství a kultury. Pro jeho oficiózní pohled postačí tendenční hodnocení kultu památek, rieglowského *Denkmalkultu*, jako přemrštěného chápání významu památek vedoucí k jednostrannému uplatňování požadavků ochrany objektů dochovaných z předchozích dob bez ohledu na dialektické vztahy mezi kulturními hodnotami minulosti a novým životem společnosti.¹³³

Vintrova skripta nebyly prvním vysokoškolským učebním textem památkové péče. V polovině padesátých let začal přednášet památkovou péči na Vysoké škole umělecko-průmyslové historik Jakub Pavel, který pracoval v státní památkové péči. V habilitačním řízení oba oponenti, Václav Richter a Oldřich Stefan, hodnotili příznivě předloženou práci, která podle jejich slov přesahuje charakter učební pomůcky a představuje první

---

památek. Teoretická úvaha s praktickými důsledky, in: *Zprávy památkové péče* 60, 2000, s. 295 – 296.

¹³⁰ Jerzy Remer, Geneza i problematyka nowej dyscypliny - zabytkoznawstwa i konserwatorstwa, in: *Z dziejów nauki polskiej*, Warszawa 1975, s. 33 - 48. *Памятниковедение. Теория, методология, практика*, Moskva 1986; П. В. Боярский, *Введение в памятниковедение*, Moskva 1990. Ivo Hlobil, Kulturní dědictví a monumentika, in: *Bulletin Státní ústav památkové péče* 7, 1991, s. 34 – 36.

¹³¹ Jaroslav Svatoň, *Prognóza rozvoje státní památkové péče do roku 2000 (2010)*, Praha 1989.

¹³² Václav Richter, Památka, in: *Monumentorum tutela* 6, 1970, s. 5-21. Václav Richter, Péče o památky, in: *Muzeologické sešity* 3, 1971, s. 1 - 32.

¹³³ Vlastimil Vinter, *Úvod do dějin a teorie památkové péče II., Teoretické otázky hodnot a hodnocení, zachování a kulturně výchovného uplatnění památek*, Praha 1971, s. 103. Srovnej: Idem, *Úvod do dějin a teorie památkové péče I., Nástin základních ideových otázek památkové péče v socialismu*, Praha 1964

pokus uvést celý nový obor ochrany památek a památkové péče v jeden soustavný celek aplikující poznatky základních věd.¹³⁴ Pavel pak se habilitoval jako docent pro teorii a praxi řízení památkové péče na Vysoké škole umělecko průmyslové v Praze.

Pavel v důkazu o společenské nezbytnosti ochrany kulturních památek a péče o ně výrazně převzal Dvořákovu koncepci památkové péče jako morální povinnosti, byť v předložené verzi rezignoval na silnější kritiku vyslovovanou jinak v interním kruhu přátel a spolupracovníků.¹³⁵

Pokud však šlo o vydání práce tiskem, odlišný názor zastávala historička umění zaměstnaná na instančně nadřízeném Ministerstvu školství a kultury. Ve svém recenzním posudku požadovala redukovat rozsah práce, zejména pak zkrátit výklad významu kulturního dědictví a historie ochrany památek, a naopak doplnit doklady zájmu předních představitelů dělnického hnutí, soudruhů Fučíka, Nejedlého a Zápotockého o památky a statí o osvětovém využití památek v socialistické společnosti. Dále pak autor měl objasnit zápornou ideologickou roli církve, zdůrazňování úlohy zbožnosti lidu ve vztahu k památkám nahradit pocitem třídní bázně, a objasnit v celé podstatě a složitosti proměny na venkově spojené s přechodem na družstevní zemědělskou velkovýrobu, které je třeba hodnotit pozitivně.¹³⁶

Přínos historiků umění k formování teorie památkové péče je tím významnější, že již v tomto období se objevují první pokusy o účelové využití (či snad zneužití) dynamického charakteru konceptu památky. Z premisy, že památka je věcí živou, v procesu ustavičného zrodu a zániku, při čemž spolurozhodují vědecké názory, jež se časem mění, začalo být dovozováno, že ochrana památek musí být v ustavičném těsném přízpůsobivém styku s hospodářským, vědeckým, a společenským vývojem socialistické

---

¹³⁴ Z dílčích věcných připomínek Stefan vytkl, že skripta ne zcela dostatečně orientují posluchače na otázky praktické ochrany památek s nimiž se mohou ve své další činnosti setkávat. V této souvislosti zde připomenul protikladnost mezi úkoly projektanta a zájmy soudobé stavební výroby, která není vždy schopna dodat požadovaný materiál nebo provést předepsanou technologii, a při sestavování harmonogramu prací se brání zdržením, které vyžadují hloubkové průzkumy a zhodnocení nálezů.

¹³⁵ „Plánující hospodářský preponderantismus či spíše imperialismus se někdy odpoutává přílišně od reality dané surovinovou základnou krajů a od toho co je skutečným zájmem kulturně žijící společnosti a obětuje svým podnikům dané kulturní jistoty, jež nedovede nahradit hodnotami novými.“ „Ze stánku vědy a umění musí být vymrskán jak kupčící dilentantismus tak každý pazvuk nedozrálého kompromisnictví, jež jsou schopny každou velikou věc pokazit.“ Stenogram z Pavlova projevu Formy metodické spolupráce s KNV podle zákona č.22/1958 Sb. na školení pracovníků památkové péče 29.12.1958. Národní archiv Praha, fond Státní památková správa.

¹³⁶ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo školství a kultury, spis čj. 325/63-V/2.

společnosti. Podobně se objevují pokusy přesunout koncept památky z objektivní roviny daných hodnot na subjektivní rovinu, odvislou od hodnocení socialistické společnosti.

Zpochybňována byla účelnost ochrany církevních památek spojovaná politicky s vědecko-ateistickou výchovou. Dnes působí neuvěřitelně, pokud uznávaný profesor katedry dějin umění Univerzity Karlovy veřejně varoval, aby pracovníci památkové péče nepřeceňovali význam a hodnotu církevních objektů, aby vzápětí iniciativně dodal, že co do intenzity nátlaku a ponižování člověka církev a náboženství předčily samu vládnoucí vykořisťovatelskou společenskou třídu. V Československu si navíc určující kompetence ve věci církevních památek osoboval Státní úřad pro věci církevní zřízený komunistickou mocí pro dohled nad církvemi a náboženskými společnostmi. V období normalizace se na půdě Ústavu pro výzkum kultury objevují pokusy o vytvoření marxistické metodologie kulturních hodnot.¹³⁷ Formou hodnocení jsou jednak interní pokusy o kategorizaci památkového fondu, jednak zákonná úprava zvláštní množiny objektů, jež ačkoliv požívají stejné právní ochrany jako ostatní kulturní památky, ale jsou jim autoritativním rozhodnutím nadřazeny. Rozhodnutím o prohlášení národních kulturních památek v Československu, které ve stopách dehiiovského nacionalismu ztotožnilo pojem národ se společností, vláda vepsala do této absolutní kategorie také řadu objektů zcela nového preferovaného typu památek dělnického a revolučního hnutí, které po společenských změnách v 90. letech 20. století privilegovaného statutu stejně rychle pozbyly. Zdrženlivěji si počínalo Polsko, nejen označením této kategorie (*pomniki historii*), ale především tím, že její prvky vyhlásilo až se značným časovým odstupem v roce 1994 na základě vědeckého hodnocení. V té době již tato kategorie získala zcela nové souvislosti, stala se věcí prestiže, marketingu, podpory cestovního ruchu a v neposlední řadě i alokace finančních toků. Tlak regionálních lobby na rozšiřování této kategorie, nad rámec několika míst s obecně uznávanou absolutní hodnotou (Pražský hrad, Wavel) pak přináší i potřebu propagačních kampaní a interpretace. Na opačné straně hierarchizovaného systému se pak nalézají památky místního významu, které jsou místní společností (nebo alespoň její částí) chápány bez dalšího jako zdroje bezprostředního připomínání minulosti. Velmi často tyto památky ani nejsou předmětem ochrany státní památkové péče, de iure nemají statutu kulturní památky, což je příčinou konfrontací při jejich přestavbě nebo odstranění.

---

¹³⁷ Soňa Dorotíková, Teoretická východiska hodnocení v oblasti památkové péče, in: *Památky a příroda* 41, 1981, s. 398-407. Idem, *Filosofie hodnot: problémy lidské existence, poznání a hodnocení*, Praha 1998

5. Odkaz Maxe Dvořáka

Agónie mnohonárodnostní habsburské monarchie se odrazila v konfrontaci koncepce „*Kunstgeschichte als Universalgeschichte*“ pěstované vídeňskou umělecko-historickou školou s požadavky na zapojení se dějin umění do služeb nacionálních a politických ideologií. Dějiny umění (i památková péče) jsou výrazně formovány sociální objednávkou. Menší evropské národy v procesu vymezování se vůči snahám o politickou a kulturní hegemonii velmocí zdůrazňují sílu národní svébytnosti a zároveň svoji trvalou příslušnost k evropské civilizaci důrazem na přínos ke společnému kulturnímu dědictví. Etnocentrické principy vedou k tendencím buď si „jinaké“ dědictví přisvojovat nebo naopak jej vytěšňovat na okraj zájmu.

K Dvořákově památce se přihlásili nejprve jeho žáci a kolegové z vídeňské univerzity: Otto Benesch, Dagobert Frey, Robert Hedicke, Johannes Wilde, kteří uspořádali vzpomínkový večer, vydali pamětní sborník a především se zasloužili o souborné vydávání Dvořákových spisů. V českých zemích vztah k Dvořákovi prošel zajímavou proměnou.

Dlouhé odloučení od „užší vlasti“ i cílevědomá orientace na německou kulturu jej ve své době přivedla téměř k zapomenutí v českém veřejném životě, jak svědčí první neúplné a zkratkovité zprávy českého tisku o jeho úmrtí. Dvořák ještě za svého života byl i částí odborné veřejnosti vnímán spíše negativně jako exponent vídeňského centralismu a německé vědy, když se dostal do názorového konfliktu s některými osobnostmi českého kulturního života kvůli rozdílným názorům na pojetí památkové péče. Pod záštitou autoritativního předsedy České akademie věd a umění Josefa Hlávky v českém prostředí dlouho přežívala idea velkých puristických rekonstrukcí, jakými se měla stát restaurace Vladislavského paláce na Pražském hradě, pro niž vypracoval projekt architekt Jan Koula počítající se znovoutevřením přízemní galerie a obnovou sgrafit a sochařské výzdoby.

Dvořák se rozhodně postavil proti tomuto projektu a stanovil direktivu Ústřední komise spočívající v zajištění narušené klenby sálu, zajištění plastických ornamentů fasády a zachovaných částí sgrafit.¹³⁸ Podobně Dvořák vystupoval proti projektu na pseudogotickou stanovou střechu na pražském kostele sv. Jindřicha, která měla nahradit původní barokní krov.

Další významný názorový střet proběhl ohledně otázky nahrazení soch sv. Františka a sv. Ignáce z Loyoly na Karlově mostě, které se zřítily za povodně 1890 z protrženého Karlova mostu do Vltavy. Dvořák vystupoval v zájmu autenticity celkového výrazu uměleckého celku pro znovupostavení originálů a proti kopiím či novým moderním plastikám.¹³⁹ Otázka ve své době zůstala nerozřešena; teprve v třicátých letech 20.století bylo rozhodnuto postavit zde nové sousoší slovanských apoštolů svatých Cyrila a Metoděje od sochaře Karla Dvořáka.

Po Dvořákově smrti jsme v českém prostředí svědky manifestačního přihlášení k teoretickému odkazu vídeňské umělecko-historické školy, na první pohled poněkud překvapivého vzhledem k jinak ostentativnímu distancování od všeho rakouského. Tuzemská památková péče, která musela obhajovat svůj *raison d'etre* a čelit snahám o vytěsnění na okraj společenského dění, konstruovala urychleně vlastní historickou tradici oboru počínajíc Dvořákem, který představoval obtížně zpochybitelnou autoritu evropského formátu. Jeho pojetí památkové péče jako morálního imperativu legitimizovalo aspirace k stále větší ingerenci do soukromovlastnických práv vlastníků památek. Ne náhodou právě pasáže Katechismu, kde se kritická údernost nejvíce odchyluje od objektivního rezervovaného tónu vědeckých publikací, se staly nejčastějším

---

¹³⁸ Max Dvořák, Restaurationsfrage, in: *Kunstgeschichtliches Jahrbuch*, 1907, s 1-6.

¹³⁹ *Mitteilungen der Zentralkommission*, III.Folge, Bd.VIII s.152-154.

zdrojem selektivních citací, které usilovaly o aktualizaci směrem k současným problémům.¹⁴⁰

Prosazení Dvořákova vlivu v českém prostředí však nebylo ve svých počátcích bezproblémové, když k němu zpočátku zásadně negativní stanovisko zaujal profesor dějin umění na Univerzitě Karlově Karel Chytil. Ve své přednášce v Kruhu přátel dějin umění počátkem roku 1919 vystoupil proti vídeňské umělecko-historické škole pro domněle plané filozofování, a požadoval odněmčení ve smyslu odteoretizování dějin umění. Teprve vytvoření druhé profesury a nominace odchovance vídeňské umělecko-historické školy Vojtěcha Birnbauma vnáší trvale do pražského kulturního prostředí Dvořákův odkaz.

Podle Birnbaumových slov teprve vídeňská škola utvořila z dějin umění „skutečný vědecký systém, jehož nelze ani obejít ani ignorovati: s nímž se nutno vypořádati, buď se postavit, nepravím přímo na půdu, ale alespoň na úroveň této školy, nebo doznati snahy ne plně a moderně vědecké“.¹⁴¹ Končinská svého času ve své nepublikované dizertaci rozlišovala afinity Dvořáka s Wickhoffem a Birnbauma s Rieglem, které spatřovala v Birnbaumovu navázání na Rieglovy spekulativní sklony, filozofické názory a psychologizující tendence.¹⁴² V poslední době však přesvědčivě prokázal Ivo Hlobil, že Birnbaum si udržoval určitou distanci od některých Rieglových teoretických závěrů.¹⁴³

Historičnost Birnbaumových reflexí zesiluje skutečnost, že se v rámci kánonu vídeňské umělecko-historické školy vytváří autoritativní trojice Wickhoff - Riegl - Dvořák, zatímco dalšímu vídeňskému profesorovi dějin umění Josefu Strzygowskému, s nímž jak Dvořák tak Birnbaum vedli spory věcné i osobní povahy, bývá bez dalšího účelově upírána příslušnost k této škole. Při tom na příklad Strzygowského monografie o

---

¹⁴⁰ Jde zejména o odstavce, kde Max Dvořák nalézá základní příčiny ohrožení památkového fondu v nevědomosti a indolenci, hrabivosti a podvodu, umělecké nevzdělanosti, nesprávně pojaté touze po zkrášlování a novotách, a špatně pochopeným myšlenkám pokroku a požadavků přítomnosti, tedy v jevech výrazně nadčasových.

¹⁴¹ *Umění* 1, 1918-21, s. 473

¹⁴² Claudine Pavlincová, *Vojtěch Birnbaum. Pokus o určení jeho metodologického přínosu pro český dějepis umění*. Strp., Archiv Semináře dějin umění Masarykovy univerzity v Brně, s. 10.

¹⁴³ Ivo Hlobil, Skrytá polemika Vojtěcha Birnbauma s českými funkcionalisty a rieglou teorii památkové péče, in: *Zprávy památkové péče* 55, 1995, s.1-14.

obnově dómu v Cáchách ústí v podrobnou a metodicky odůvodněnou kritiku restaurace jako metody památkové péče.¹⁴⁴

Větší popularitě se dostalo přednášce jiného německého profesora dějin umění Georga Dehia, která obsahově souzní se Strzygowského závěry, pouze zaměnila monograficky popsany příklad celostnějším pohledem. Ve Vídni ji podrobil kritice Alois Riegl a v Čechách ji ještě téhož roku recenzoval historik Jaroslav Goll.¹⁴⁵ O rok později byl publikován český překlad podstatného výtahu z přednášky spolu s komentářem Františka Zumana.¹⁴⁶ Jistý limit recepce Dehia představovala jeho spjatost s kulturní politikou vilémovského Německa, která byla obsažena už v jeho činnosti profesora na obnovené říšské univerzitě v Štrasburku, metropoli Lotrinska odstoupeného Německé říši v roce 1871 poraženou Francií.

Dehiova reflexe v Čechách svědčí o tom, že i v podstatě periferních prostředích byla počátkem dvacátého století pozorně sledována aktuální zahraniční literatura. Kariéru historika umění Zdeňka Wirtha je ostatně možné do značné míry spojit s jeho prací v pražském Umělecko-průmyslovém muzeu, kde měl k dispozici bohatý knihovní fond průběžně doplňovaný výměnou i nákupy dotovanými bohatou Obchodní a živnostenskou komorou jako zřizovatelem muzea. Wirth, jak svědčí jeho pozůstalost uložená v Ústavu dějin umění pražské Akademie věd, s velkou trpělivostí a pílí shromažďoval excerpta přečtené literatury a mohl si proto dovolit sarkastickou kritiku oponenta: literatura odborná byla pro něj vůbec tajemství, sedmero zámky uzavřené, on často s námahou objevoval, co bylo již dávno, aniž o tom věděl, vytištěno.

Na Slovensku se v tehdejší organizaci státní památkové péče (*Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku*) po roce 1927 uplatnil slovenský historik umění Vladimír Wagner, který studoval v Praze a prostřednictvím Birnbauma mohl být osloven dvořákovským pojetím.¹⁴⁷ Wagner se přes neúspěch pokusu o habilitaci na bratislavské univerzitě po státoprávních změnách let 1938/9, které vedly k nucenému odchodu českých historiků umění ze Slovenska, stává vedoucím památkového oddělení na slovenském

---

¹⁴⁴ Josef Strzygowski, *Der Dom zu Aachen und seine Entstellung: Ein Kunstwissenschaftlicher Protest*, Berlin 1904.

¹⁴⁵ *Český časopis historický*, 11, 1905, s. 253-254.

¹⁴⁶ *Časopis Společnosti přátel starožitností československých*, 14, 1906, s. 53-66.

¹⁴⁷ Ingrid Ciulisová, Vladimír Wagner prvý slovenský pamiatkar, in: *Pamiatky a múzeá* 1995, č. 1, s. 68-70. Přetištěno: Ingrid Ciulisová, *Dejepis umenia na Slovensku: vybrané kapitoly*, Bratislava 2011

ministerstvu školství a národní osvěty slovenského štátu. Větší vliv lze však vysledovat u jeho kolegyně, košické Němky Gisely Weyde, která sama prošla vídeňskou školou dějin umění. Dvořákovy zásady inventarizace památkového fondu uplatňovala po příchodu z vídeňských studií v bratislavském městském muzeu, kde jako pomocná kustodka zpracovávala umělecko-historickou topografii starého města. Weyde své stati v multikulturním prostředí předválečné Bratislavy publikovala maďarsky, německy a slovensky. Ke škodě slovenské vědy však koncem dvacátých let absenci profesionálních možností řešila odchodem do Německa.¹⁴⁸

Také v Polsku byla Dvořáková práce známa především prostřednictvím jeho žáků Szcześnego Detloffa a Karoliny Lanckorońskiej, dcery místoprezidenta Ústřední komise hraběte Karla Lanckorońského. Převažoval však spíše zájem o metodologickou stránku jeho koncepce dějin umění jako projevu ducha. V pozůstalosti polského historika umění a estetika Mieczysława Walise se dochoval soupis jeho knihovny, kde figuruje posmrtný výbor z Maxe Dvořáka vedle Diltheyovy knihy *Weltanschauungslehre* nebo Passargeho *Philosophie der Kunstgeschichte*.¹⁴⁹ K stoletému výročí vědce, které v jeho rodné zemi prošlo bez větší odezvy, pak v Polsku zásluhou nedávno zesnulého historika umění Lecha Kalinowského vyšel polský překlad výboru jeho spisů a vědecká monografie.¹⁵⁰

Zanechal vůbec Dvořák nějakou vlastní metodologickou a teoretickou koncepci památkové péče? Nejčastěji citované a překládané Dvořákově dílo, Katechismus památkové péče, není ve své podstatě nic jiného než příručka, která měla v nejširších kruzích veřejnosti popularizovat přístupnou formou ideu památkové péče. Dvořák (stejně jako Riegl) si uvědomoval specifický rozdíl mezi dějinami umění a památkovou péčí, mezi akademickým oborem „čisté vědy“ a nevyhnutelností určité demokratizace památkové péče, aby občané státu získali přesvědčení o významu ochrany památek. Skoro polovinu obsahu Dvořákovy katechismu tvoří obrazová dokumentace založená na instruktivní a obecně srozumitelné polaritě kladných a záporných příkladů. V katechismu Dvořák také vedle svého tradičního ideálu dějin umění a památkové péče jako „přísné vědy“, připouští lidský, subjektivní rozměr vztahu k památkám prostřednictvím psychologizujícího pojetí „piety“.

---

¹⁴⁸ Rainer Rudolf - Eduard Ulreich, *Karpatendeutsches biographisches Lexikon*, Stuttgart 1988. Milena Bartlová – Martina Pachmanová (eds.), *Artemis a dr. Faust: Ženy v českých a slovenských dějinách umění*, Praha 2008.

¹⁴⁹ Instytut Filozofii i Sociologii Polskiej Akademii Nauk. Spuścizna Mieczysława Wallisa.

¹⁵⁰ Lech Kalinowski (ed.), *Max Dvořák i jego teoria dziejów sztuki*, Warszawa 1974. Lech Kalinowski, *Max Dvořák i jego metoda badań nad sztuką*, Warszawa 1974

Otázku by bylo možné položit i jinak: aspiroval vůbec Dvořák vytvořit vlastní teorii památkové péče? V Rieglově nekrologu napsal se skepsí, že koncem devatenáctého století bujely teorie jako v alchymii před vznikem chemie. Mnohem lépe mu snad odpovídalo rozvíjet již existující teorii svého předchůdce Riegla a v jejím kontextu zformulovat nadčasové, přísně vědecky rigorózní kritické požadavky. Dvořák opakovaně zdůrazňoval celostní přístup k ochraně památek vycházející z mnohostrannosti a variability památkových hodnot. V jedné ze svých statí upozorňuje na úskalí kategorizace, škatulkování památek, kdy možné ohraničení ochrany na určité památky nebo skupiny památek dovádí *ad absurdum* příměrem k tomu, že nikdo z hlediska zoologie nepovažuje zachování světové fauny ohraničit na určité druhy a ostatní ponechat vyhubení.¹⁵¹

Památková péče v nástupnických státech habsburské monarchie se v mnohém inspirovala modelem předválečné Ústřední komise, byť hlavní důraz byl položen především na praktickou stránku ochrany památek.¹⁵² Institucionální rámec vytvářely právní normy ze starorakouského právního řádu nebo přijaté bezprostředně v roce 1918 v procesu vzniku národních států. Zatímco v Československu došlo k přijetí památkového zákona až v roce 1958, v Polsku byla ochrana památek ve dvacátých letech upravena nařízením prezidenta, platným až do přijetí nové právní úpravy v roce 1962. Ohlasem umělecko-historického ústavu státního památkového úřadu a jeho úkolem při dokumentaci památkového fondu nesporně bylo ustavení československého Státního fotoměřického ústavu a obdobné instituce v Polsku (*Centralne Biuro Inwentaryzacji Zabytków*). Není bez zajímavosti, že v období hospodářské krize v třicátých letech oba ústavy využívaly jako státních stipendistů nezaměstnaných architektů a historiků umění.

Vztah k teorii památkové péče dobře vystihuje prohlášení Karla Gutha na sjezdu československých historiků v roce 1937, že ve svém přehledovém referátu se nehodlá vůbec zabývat teoretickými otázkami památkové péče. Preferování památkové praxe bylo zřejmé a v konkrétních případech byly teoretické postuláty mnohdy pragmaticky odsouvány. Kritická slova o vztahu teorie a praxe napsal historik umění Oldřich Stefan,

---

¹⁵¹ Max Dvořák, Österreichisches Denkmalschutzgesetz, in: *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k.k. Zentralkommission, Beiblatt für Denkmalpflege* 4, 1910, s.161-164.

¹⁵² Paweł Detloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918-1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006.

žák Vojtěcha Birnbauma, který vedle teoretické práce se jako památkový architekt věnoval mnoha úpravám (např. Karolina pro Karlovu univerzitu).¹⁵³

Snad právě tyto zkušenosti jej vedly k úvahám jak dospět k vyrovnanějšímu vztahu mezi teorií a praxí při ochraně památek. Jeho sociologické pojetí památkové péče krystalizovalo v tíživém válečném období Protektorátu Čechy a Morava. Podle Stefana by při zhodnocování odkazu mělo být přihlíženo k sociálně-historickým, psychicko-historickým okolnostem a dobovému kontextu, který určuje normy a způsoby hodnocení. Stefan jevil zájem i o filozofii památkové péče. Prostřednictvím historičky umění Růženy Vackové se zajímal o celostní přístup k jevům, pro který se později vžilo označení holismus. Stefan, v jehož odkazu dosud ještě náležitě nebyly doceněny jeho teoretické exkurze do oblasti památkové péče, upozorňoval, že klíčové otázky ochrany památek – co je památka?, co znamená vůbec?, co znamená pro přítomnost? - si pokládá každá historická doba, která vkládá do svých odpovědí mnohem více svědectví o sobě samé, než je ochotna i schopna si přiznat. Stefan stejně jako Dvořák akcentoval osobně odpovědný přístup architekta i historika umění k památkovému fondu.

Zcela upadla do zapomenutí krátká novinová stať Jaromíra Johna (Bohumila Markalouse), která připomíná jeho prvotní umělecko-historické školení. V duchu vídeňské školy dějin umění zprostředkované mu jeho učitelem Birnbaumem se ohrazuje proti převládajícím stoupencům empiričnosti v památkové praxi, kteří opomíjejí význam teorie a kteří ochranu památek profilují jen jako exaktní technickou disciplínu, zatímco odkazují její vlastní pojmové utřídění a etické zdůvodnění, do filozofie umění. Mladý historik umění tu mluví o nadindividuální hodnotě (nadhodnotě) památky, která je pevně zakotvena v kulturní a filozofické povaze uměleckého díla jako článku dějinného souboru

---

¹⁵³ „Po léta cítím jasný a neumenšující se rozpor mezi tím co hlásá u nás oficiální ochrana památek, místa úřední, jejich mluvčí a ti ze soukromých osobností, kdož se prohlašují za ideové vůdce a patentované nejvyšší odborníky. Stále častěji jsem slyšel od jiných lidí kritiky matadorů a musil jsem konečně uznat, že na nich něco je. Pak jsem začal sám cítit, že matadoři postrádají toho co jsem u nich vždy předpokládal: sebekritičnost a že naopak mají neochvějnou představu, že to co činí, činí netoliko dobře, nýbrž nejlépe. Že si vypěstovali dogma za nímž se skrývají před lidmi i před sebou. Památky se mnohdy nechránily vůbec, mnohdy se nechaly vysloveně zkazit přestavbou či úpravou, při tom všem však bylo mnoho dogmatických řečí pronášených se záviděníhodnou suverenitou.“ Citát z rukopisu v pozůstalosti Oldřicha Stefana.

a představuje objektivní hodnotu, která nepodléhá takovým proměnám jako druhá hodnota současnosti se silným znakem subjektivnosti.¹⁵⁴

Stejně jako v meziválečném období, tak i v současnosti stav oboru přímo vybízí k návratu ke klasickým dílům teorie ochrany památek, reprezentovanými představiteli vídeňské školy dějin umění, tím spíše, že k mnohým problémům s kterými se ochránci památek dnes potýkají, ať již jsou označovány jako fasádismus, mcdonaldizace, disneylandizace či komercializace památek, lze najít historické konotace už od počátku dvacátého století. V regionu se objevují ve shodném historickém období a z týchž potřeb komentované překlady fundamentálních prací Aloise Riegla o památkové péči.¹⁵⁵ Zájem o Riegla jakoby sleduje jeho znovuobjevení v angloamerickém prostředí, kam byl uveden v osmdesátých letech prvními překlady, mezi nimiž nescházela ani jeho studie o kultu památek.¹⁵⁶ V roce 1982 obhájila na chicagské univerzitě Margaret Olin dizertaci o Rieglově teorii umění, která pojednává i o teorii památkové péče.¹⁵⁷ Ve skutečnosti již počátkem sedmdesátých let polský historik umění Ksawery Piwocki publikoval podrobnou analýzu Rieglova teoretického díla interpretovaného jako první opravdu moderní teorie dějin umění.¹⁵⁸ Piwocki zprostředkoval překlady podstatných pasáží polským historikům umění zásadní Rieglovo dílo o památkové péči, nicméně volba jazyka a absence alespoň cizojazyčného résumé vedly kvůli maximě *Slavica non leguntur* k tomu, že tato práce předcházející o desetiletí renesanci zájmu o Rieglův teoretický odkaz na Západě v globálním měřítku zapadla a není ani citována.

---

¹⁵⁴ Bohumil Markalous, Ochrana památek, in: *Lidové noviny*, 11.7.1922, s. 7.

¹⁵⁵ Prameny: Ivo Hlobil (ed.), *Alois Riegl: Moderní památková péče*, Praha 2003. Ryszard Kasperowicz (ed.), *Georg Dehio i Alois Riegl – kult zabytków. Antologia tekstów*, Warszawa 2001. Alois Riegl: Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak, in: *Anatomija povjesnog spomenika*, Zagreb 2006, s. 349-412.

¹⁵⁶ Alois Riegl, The modern cult of monuments: its character and origin, in: *Oppositions* 25, 1982, s. 20-51. Podobně pro frankofonní oblast: Alois Riegl, *Le culte moderne des monuments. Son essence et sa genèse*, Paris 1984.

¹⁵⁷ Margaret Olin, Spätromische Kunstindustrie: The Crisis of Knowledge in fin de siècle Vienna, in: *Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte 1, Wien und die Entwicklung der kunsthistorischen Methode*, Wien 1984, s. 29-36. Idem, Forms of Respect: Alois Riegl's Concept of Attentiveness, in: *Art Bulletin* 71, 1989, s. 285-299. Knižně: Idem, *Forms of representation in Alois Riegl's theory of art*, 1992.

¹⁵⁸ Ksawery Piwocki, *Pierwsza nowoczesna teoria sztuki*, Warszawa 1970. Rieglově teorii památkové péče je věnována druhá kapitola nazvaná *Teoria wartości*, s. 134 - 190.

Překlady vytvářejí základnu pro komentování Rieglova odkazu.¹⁵⁹ Český historik umění Mojmir Horyna věnuje pozornost Rieglově systematické památek, u níž vyzdvihuje pluralistickou hodnotovou strukturu konceptu památky, která v sobě zahrnuje řadu, namnoze dokonce protikladných, aspektů vystupujících navzájem v dynamických vztazích.¹⁶⁰ Horyna ve stopách filozofických reflexí Richtera dovozuje, že památka je „průlomem“ relativizujícím samozřejmost pouhé současnosti a jejich „každodenních starostí“ a včleňuje život člověka do širších dimenzí. Zpřítomňování již nepřítomných přítomností minulosti vsazuje naši současnost do kontextu tradice, která je jak předcházející blízkostí naší přítomnosti, tak radikální jinakostí. Podobně už ve válečných letech historik umění František Kovárna charakterizoval tradici jako „děj velmi širokého rozhybu“, na jehož krajních pólech spatřoval retrospektivní užití tradice při konstituování minulých zkušeností, jednak její spolupůsobení při stylových inovacích vymezujících se právě vůči starším tradicím.¹⁶¹ Památky se stávají nositelem kulturotvorného potenciálu, formují kulturní vědomí a spoluvytvářejí kulturní prostředí lidstva.

Bohdan Rymaszewski se pokusil aplikovat Rieglův teoretický systém památkových hodnot na ochranu historické krajiny.¹⁶² Další polský historik umění Janusz Krawczyk se naopak zabývá interpretací Rieglova pojetí modernosti a paměti památek jako znaků paměti. Jejich zařazení Rieglem do kategorie nezáměrných památek pak podle něj nasvědčuje tomu, že v procese vytváření metodologie ochrany nevystupují primárně jako hmotné historické doklady, ale spíše jako památky v subjektivním smyslu (*Denkmale*

---

¹⁵⁹ Ivo Hlobil – Rostislav Švácha, Alois Riegl, "konzervace" památek a rozklad ideje stylové jednoty, in: *Umění* 42, 1994, s. 239-244. Bohdan Rymaszewski, Refleksje o rieglovskej wartości zabytkowej, in: *Conservatio est aeterna creatio: księga dedykowana prof. Janowi Tajchmanowi*, Toruń 1999. Bogusław Szmygin, Teoria zabytku Aloisa Riegla, in: *Ochrona Zabytków* 2003, s. 148- 153.

¹⁶⁰ Mojmir Horyna, Památka a její autenticita ve světle teorie Aloise Riegla, in: *Zprávy památkové péče* 56, 1996, s. 207-208. K rieglovskému konceptu „ceny stáří“ pak podrobněji: Idem, Pojem ceny stáří a teorie památkové péče vídeňské školy. In: *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti? Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století*. Praha 2009, s. 287-296.

¹⁶¹ František Kovárna, *Budování našich výtvarných tradic*, in: *Volné směry* 38, Praha 1942-44, s. 5-6.

¹⁶² Bohdan Rymaszewski, Uwagi o niektórych historycznych krajobrazach w kontekście rieglovskej wartości zabytków, in: *Hortus Vitae. Księga pamiątkowa dedykowana Andrzejowi Michałowskiemu*, Warszawa 2001

im subjektiven Sinne). Riegl sám ve svém spise výslovně uvádí, že smysl a význam památek nepřísluší jim samým, nýbrž jim toto označení přikládají současníci. V těchto bodech spatřuje „modernost“ teorie, která odpovídá postmoderním filozofickým přístupům relativizace hodnot. Památky mohou být památkami, jestliže budou za památky uznané, při čemž interpretace památkových hodnot se tak stává součástí širší dobově podmíněné sociální praxe.¹⁶³ Rieglůva teorie byla reflektována i ve Slovinsku, především v osobnosti Dvořákova žáka, historika umění a konzervátora France Steleta.¹⁶⁴

Velká pozornost je věnována ideovým kořenům Rieglůvy teorie. Nejčastěji bývá připomínána teorie hodnotových soudů (*Grenznutzenlehre*) rozpracovaná profesorem národního hospodářství na vídeňské universitě Karlem Mengerem. Julius Schlosser upozornil, že se pro oblast dějin umění pokusil ještě před Rieglem ji aplikovat v rámci vídeňské umělecko-historické školy mladý Robert Eisler.¹⁶⁵ Bývá zde zmiňováno i filozofické dílo filozofa Christiana von Ehrenfels, Brentanova žáka na vídeňské univerzitě, který byl dlouholetým profesorem filozofie na pražské německé univerzitě.¹⁶⁶ Švýcarský badatel Renzo Casetti se zabýval konotacemi v Rieglově spisu s ranou esejí Friedricha Nietzsche O užitku a škodlivosti historie pro život, kde filozof mimo jiné rozlišuje historii monumentální, antikvární a kritickou.¹⁶⁷ V italském prostředí je zase upozorňováno na spojitost Rieglůvy teorie s dobovými myšlenkami socialismu.¹⁶⁸ V postkomunistickém prostředí se implicitní poukaz na socialismus raději nahrazuje konstatováním, že Riegl (a

---

¹⁶³ Janusz Krawczyk, Teoria Aloisa Riegla i jej polska recepcja a problemy konserwatorstwa, in: *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Warszawa 2008.

¹⁶⁴ Sonja Anna Hoyer, Stegenškova in Steletova interpretacija Rieglóvega vrednostnega sistema, in: *Studia Historica Slovenica*, 7, 2007, s. 743-755. Vztah slovinských dějin umění k památkové péči souvisle objasnil Damjan Prelovšek v česky psané studii: Damjan Prelovšek, Památková péče a slovinské dějiny umění. In: *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtě Jiřího Kuthana*. Praha 2005, s. 409-423.

¹⁶⁵ Robert Eisler, Zur Erkenntnistheorie der ästhetischen Kritik, in: *Wissenschaftliche Beilage zum 15. Jahresbericht der Philosophischen Gesellschaft an der Universität Wien*, Leipzig 1902. Idem, *Studien zur Werttheorie*, Leipzig 1902.

¹⁶⁶ Christian von Ehrenfels, *System der Werttheorie I-II*, Leipzig 1897-1898.

¹⁶⁷ Renzo Casetti, Vom Nutzen und Nachteil der Historie im modernen Denkmalkultus. Der Einfluss von Friedrich Nietzsche auf Alois Riegl, in: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 52, 2008, s. 111- 113. Friedrich Nietzsche, O užitku a škodlivosti historie pro život, in: Idem, *Nečasové úvahy*, Praha 2005

¹⁶⁸ Margareta Olin, Il culto socialista dei monumenti di Alois Riegl, in: Sandro Scarrocchia (ed.), *Alois Riegl: Teoria e Prassi della Conservazione dei Monumenti*, Bologna 1995, s. 473-486.

Dvořák) vycházejí z „antikapitalismu“ Johna Ruskina.¹⁶⁹ Rieglovo ryze teoretické pojetí památky nemůže nikdy být prosto nových, revizionistických výkladů. Proti tomu odkaz Rieglova nástupce, českého historika umění Maxe Dvořáka s jeho důrazem na edukativní úlohu památkové péče, demokratickou participaci při ochraně kulturního dědictví a především jeho pojetí ochrany památek jako mravní povinnosti, může být i dnes být bez dalšího aktuální. Ve čtyřicátých letech již Dvořákův žák Jaromír Pečírka upozornil na nová hlediska, která Dvořák přinesl do památkové péče, kdy koncept piety k dluhu minulosti se mu jeví doplněním odborných a věcných hledisek státní památkové péče o emocionální rozměr, přístupný nejširší veřejnosti.¹⁷⁰ Také Jaromír Neumann později konfrontoval klasickou Rieglovu teorii s jeho důrazem na hodnotu stáří s Dvořákovým inovativním pojetím přítomnostní hodnoty jako schopnosti intenzivního a živého působení památek na současnost.¹⁷¹ Touto cestou se ostatně vydávají i nejnovější teoretické výzkumy.¹⁷² Ze zahraničních badatelů se Dvořákem jako badatelským tématem v současné době dlouhodobě zabývá profesor dějin umění na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem Hans Aurenhammer, který si badatelský zájem o vídeňskou školu dějin umění přinesl ze svého předchozího působiště v rodné Vídni.¹⁷³ Aurenhammer využívá texty z Dvořákovy písemné pozůstalosti uložené v umělecko-historickém ústavu vídeňské univerzity, z nichž řadu zpřístupnil odborné veřejnosti v novodobých edicích.¹⁷⁴ V poslední době pak věnoval

---

¹⁶⁹ Milena Bartlová, Kolik paměti je v umělecké památce?, in: *Věstník Umělecko-historické společnosti*, 2011, č.2, s. 12-14.

¹⁷⁰ Jaromír Pečírka, Odkaz Maxe Dvořáka, in: *Volné směry* 36, 1940/1941, s. 119.

¹⁷¹ Jaromír Neumann, Dílo Maxe Dvořáka a dnešek, in: *Umění* 9, 1961, s. 538.

¹⁷² Gabi Dolff-Bonekämper, Gegenwartswerte. Für eine Erneuerung von Alois Riegls Denkmalwerttheorie, in: Hans-Rudolf Meier - Ingrid Scheurmann (eds.), *DENKmalWERTE. Beiträge zur Theorie und Aktualität der Denkmalpflege. Georg Mörsch zum 70. Geburtstag*. Berlin, München 2010

¹⁷³ Hans Aurenhammer, Max Dvořák, in: Ulrich Pfisterer (ed.), *Klassiker der Kunstgeschichte I. Von Winckelmann bis Warburg*, München 2007, s. 214–226. Idem, Max Dvořák und die Revision der Mittelalter-Kunstgeschichte, in: Wojciech Balus - Joanna Wolanska (eds.), *Die Etablierung und Entwicklung des Faches Kunstgeschichte in Deutschland, Polen und Mitteleuropa*, Warszawa 2010, s. 291-314. Idem, Max Dvořák and the History of Medieval Art, in: *Journal of Art Historiography* 2, 2010. Idem, Max Dvořák (1874–1921). Von der historischen Quellenkritik zur Kunstgeschichte als Geistesgeschichte, in: Karl Hruza (ed.), *Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren. 1900-1945*, II, Wien 2012, s. 169–200.

¹⁷⁴ Hans Aurenhammer (ed.), Max Dvořák, Tintoretto und die Moderne. Kunstgeschichte „vom Standpunkt unserer Kunstentwicklung“ betrachtet, in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 49, 1996, s. 9–39, 289–294. Idem (ed.), Max Dvořák, Die letzte Renaissance. Vortrag, gehalten am 22. Februar 1912 im Österreichischen Museum für Kunst und Industrie, in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 50, 1997, s. 9–22, 325–330.

pozornost Dvořákovi jako tvůrci památkové péče, v níž spatřuje praktickou realizaci dějin umění.¹⁷⁵

Jonathan Blower publikoval zatím v regionu dílčí výstupy ze své dizertace o ochraně památek na sklonku habsburské monarchie vypracované na edinburské univerzitě.¹⁷⁶ Blower šel ve stopách Margaret Olin, která svého času publikovala studii na totéž téma.¹⁷⁷ Mohl se však opírat o širší pramennou základnu, především korespondenci následníka trůnu Františka Ferdinanda s představiteli Ústřední komise editorsky zpracovanou archivářem rakouského Spolkového památkového úřadu Theodorem Brücklerem. Blower interpretoval vzájemnou korespondenci s Maxem Dvořákem tím, že připsal při vzniku Katechismu památkové péče významnou úlohu arcivévodovi Františku Ferdinandovi, protektorovi Ústřední komise jako „stínovému editoru“ knihy.¹⁷⁸ Blower interpretuje katechismus jako společnou formulaci názorů obou partnerů na ochranu památek na ideové bázi „reakčního kulturního konzervatismu“. Adjektivum „reakční“, patrně odvozené ze známého negativního vztahu následníka trůnu k internacionální formě rakouského modernismu, lze srovnat s hodnocením arcivévodovy v Dvořákem psaném nekrologu pro zprávy Ústřední komise, kde o zesnulém mluví jako o zastánci „radikálně konzervativních zásad“, který ochranu jednotlivých památek chtěl rozšířit na ucelený obraz dochované umělecké kultury. Totéž téma jinak zpracoval Sandro Scarrocchia ve své dvořákovské monografii, kde upozornil na styčné referenční body Dvořáka s moderními názory architekta Adolfa Loose.

Idem, Max Dvořák über Oskar Kokoschka: eine handschriftliche Fassung des Vorworts zu 'Variationen über ein Thema' (1920/21), in: Patrick Werkner (ed.), *Oskar Kokoschka - aktuelle Perspektiven*, Wien 1998, s. 34–40.

¹⁷⁵ Hans Aurenhammer, Max Dvořák: Denkmalpflege als praktische Realisierung der Kunstgeschichte in der Moderne, in: Sandro Scarrocchia(ed.), *Max Dvořák, Schriften zur Denkmalpflege*, Wien 2012, s.14–16.

¹⁷⁶ Jonathan Blower, Max Dvorak and Austrian Denkmalpflege at War, in: *Journal of Art Historiography* 1, 2009. Idem, Max Dvořák, Wilhelm von Bode and The Monuments of German Art, in: *Ars* 44, 2011, s. 92–124.

¹⁷⁷ Margaret Olin, The Cult of Monuments as a State Religion in Late 19th Century Austria, in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 38, 1985, s. 177-198.

¹⁷⁸ Jonathan Blower (rec.), Theodor Brückler, Thronfolger Franz Ferdinand als Denkmalpfleger. Die Kunstakten der Militärkanzlei im österreichischen Staatsarchiv (Kriegsarchiv), *Umění*, 58, 2010, s. 169-172. Idem, Max Dvorak, Franz Ferdinand and the Katechismus der Denkmalpflege, *Umění*, 58, 2010, s. 433-444.

Druhý britský badatel Matthew Rampley publikoval zajímavou studii, která v rámci kontextuální analýzy Dvořákovy vědecké tvorby dospívá k názoru, že jeho myšlenky i metodologický přístup byly silně ovlivněny konkrétními ekonomickými, politickými a společensko-politickými poměry habsburské monarchie na přelomu století.¹⁷⁹ Impozantní intelektuální rozmach v sídelním městě impéria *fin de siecle* se obecně chápe jako kompenzační gesto tvůrčího potenciálu, které nahrazuje skutečnou politickou či ekonomickou činnost. Z těchto pozorování však Rampley do jisté míry vyvozuje začlenění Dvořáka mezi „třidu mandarinů“, jak označil Fritz Ringer ve své studii o růstu a pádu německé kultury vzdělanou intelektuální a úřednickou vrstvou, která pomáhala aktivně vytvářet základnu impéria.¹⁸⁰ V nedávné pražské přednášce pak Rampley Dvořáka přímo vykreslil jako apologetu a aktivního podporovatele habsburského imperialismu.¹⁸¹

Nepochybně Dvořák, který byl vychováván v kosmopolitním aristokratickém prostředí knížecí Roudnice nad Labem prodchnuté duchem tradice, dokázal lépe najít společný jazyk se skupinou konzervativní rakouské šlechty.

Využití nemalého vlivu skupiny kolem následníka trůnu pro věc ochrany památek, a zejména zachování ohrožených památek, mohlo být také věcí taktiky přípustné v mravně motivovaném boji s dobře organizovanými odpůrci, s nimiž nebylo možné svést vítězný boj jen vlastní silou odborné erudice a vědeckého poznání. Trpké zkušenosti z počátků vědecké kariéry mohly být Dvořákovi dobrým vodítkem významu podpory, kdy blahosklonnou přízeň udělovanou mu nejprve jeho učitelem Franzem Wickhoffem, pak ministrem kultu a vyučováním Wilhelmem Hartelem vlivem souběhu okolností mu zaručoval fakticky druhý (a v perspektivě první) muž mocnářství. Ostatně smělá Rampleyho hypotéza odhaluje nakolik málo známe intimní lidský profil velkého vědce, který jinak diskrétně dbal na dodržování svého *privatissima*.

Nejúplnější analýzu Dvořákova pojetí ochrany památek prezentoval italský historik umění Sandro Scarrocchia, jenž metodologický základ propracoval již ve své monografii teorie památkové péče Aloise Riegla.¹⁸² Vědecké poznání rozšířil především využitím

---

¹⁷⁹ Mathew Rampley, Max Dvorak: Art History and Crisis of Modernity, in: *Art History*, 2003, s. 214-237.

¹⁸⁰ Fritz K. Ringer. *Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890 – 1933*. Stuttgart 1983

¹⁸¹ Přednáška 27.3.2013 v Ústavu dějin umění Akademie věd ČR pod názvem Max Dvořák the Imperialist

textů dvou přednáškových cyklů o památkové péči, které Dvořák přednášel na vídeňské univerzitě v letech 1906 a 1910. Zejména v druhém případě Dvořák se kriticky vyrovnává s teoriemi jak svého předchůdce Aloise Riegla, tak italského historika umění Cesare Brandiho. Nejnovější výstup představuje Scarrocchiova edice výboru z Dvořákových textů o ochraně památek doprovobená soubornou studií publikovaná jako dvacátý druhý svazek ediční řady *Studien zu Denkmalschutz und Denkmalpflege* vydávané rakouským spolkovým památkovým úřadem.¹⁸³

---

¹⁸² Sandro Scarrocchia (ed.), *Alois Riegl: Teoria e Prassi della Conservazione dei Monumenti*, Bologna 1995. Idem, *Oltre la storia dell'arte: Alois Riegl, vita e opere di un protagonista della cultura viennese*, Milano 2006. Idem, *Max Dvorák: conservazione e moderno in Austria, 1905-1921*, Milano 2009. Idem, Dvořák and the Trend in Monument Care, in: *Ars* 44, 2011, s. 45-67.

¹⁸³ Sandro Scarrocchia (ed.), *Max Dvořák, Schriften zur Denkmalpflege*, Wien 2012

6. Závěr

Kulturní dědictví se nezřídka reflektuje jako konstantní soubor určitých hodnot, u nichž je jasně artikulován veřejný zájem na jejich ochraně a zachování dalším generacím. V době formování ochrany památek v 19. století byl důraz položen na *classément*, pozitivním vymezení národního památkového fondu, které však vždy bylo, je a bude limitováno dobovými hranicemi poznání a vnějšími vlivy ležícími mimo oblast oboru. Kulturní dědictví není statická, nýbrž dynamická kategorie, neustále přehodnocovaná úměrně růstu vědeckého poznání a hodnocení. V českém prostředí bylo toto vědomí promítnuto do konstrukce zákona o kulturních památkách z roku 1958 a rudimentárně se zachovalo i v platné právní úpravě při extenzivním vymezení území s archeologickými nálezy.

21. století přináší v metodologii a teorii ochrany památek nové výzvy. Americký badatel John Stubbs za spoluúčasti bosenské historičky umění Emily Makaš nedávno provedl velmi zajímavou komparaci evropských a amerických přístupů k památkové péči, kde je důraz kladen nikoliv na právně-organizační stránku, jak bývá obvyklé, ale na přínos jednotlivých států k teorii a praxi ochrany kulturního dědictví.¹⁸⁴

Situace v České republice je v mnohém obdobná situaci v dalších postkomunistických státech, kde v raných devadesátých letech euforie z obnovení demokracie vedla k optimistickému přesvědčení, že odstraněním ideologických zásahů vládnoucí strany nastává jakési zlaté období památkové péče. Málokdo z nových elit také veřejně popíral významnou úlohu památek v moderní společnosti. Památky však byly především ztotožňovány s úzce vymezenou skupinou objektů o nesporných historických a uměleckých hodnotách, které prošly transformačním procesem především jako destinace turistického průmyslu. Majetkové proměny ve vlastnictví památkového fondu přinesly ve svých důsledcích privatizaci odpovědnosti za památky. V prostředí tržní ekonomiky při absenci obecného vědomí mravních závazků vůči budoucím generacím ve snaze po dosažení okamžitého zisku památkový fond ve stále větší míře podléhal komercializaci. Nikoliv planě počátkem devadesátých let exilový architekt Jan Kubíček varoval pracovníky památkové péče podle svých zkušeností ze západní Evropy před korupčním pokušením a podlým jednáním vlastníků kulturních památek až po uměle navozené chátrání či vypálení objektu.¹⁸⁵

---

¹⁸⁴ John Stubbs- Emily G. Makaš, *Architectural Conservation in Europe and the Americas*, New Jersey 2011.

¹⁸⁵ Jan Kubíček, Scestí, nebo rozcestí. Česká památková péče. Pokus o nový pohled, in: *Respekt* 5, 1994, č. 16, s. 18-19.

Řad8a příčin hluboké krize památkové péče leží mimo vlastní oblast ochrany památek, v oblasti ekonomiky, politiky i sociálního vývoje. Politické zájmy do značné míry rozhodovaly o formulaci koncepcí státní památkové péče, vytváření příslušných právních předpisů, procesu jejich aplikace a koneckonců i personálním obsazení vedoucích postů v státní památkové péči. Ve svých krajních polohách tyto interakce nabíraly různých podob, od státního paternalismu se silným vlivem státní byrokracie po bezbřehý liberalismus uvolňující cestu dravému egoismu jedinců. V obou případech však dochází k marginalizaci odborného jádra problémů a historiků umění jako školených odborníků povolaných je řešit.

Jeden z mála, kdo byl schopen reflektovat už počátkem devadesátých let krizi státní památkové péče v širším rozměru byl doyen české památkové péče, historik umění Dobroslav Líbal. Podle něj památková péče představuje jednu z nejdůležitějších složek kulturní fronty proti ohlupujícím a nivelizujícím rysům kosmopolitní konzumní společnosti. Líbal už počátkem devadesátých let negativně reflektoval, že koncepční struktura památkové péče se rozpadá a není takřka jediného základního momentu v oblasti teorie a praxe, který by byl obecně uznáván, při čemž se objevují i názory a prvky blížící se k památkovému nihilismu. Odborné, a tím spíše laické, veřejnosti přestává být najednou jasno, jaký má vůbec základní smysl péče o památky.¹⁸⁶

V binární polaritě činí potíže už sama jednoznačná identifikace památek a jejich rozlišení od „nepamátek“. V tuzemském prostředí toto dělící rozhraní dříve vytvářela přítomnost znaků památkové hodnoty, později pak zdánlivě objektivní právní skutečnost, zda dotčená věc byla či nebyla prohlášena kulturní památkou podle platného zákona o státní památkové péči. Ani školený historik umění však vždy nedokáže spolehlivě určit, zda jde či nejde o státem chráněnou památku, a pro získání spolehlivé informace by musel svůj subjektivní soud konfrontovat s veřejnou právní listinou, Ústředním seznamem kulturních památek.

Líbal, školením stejně historik umění jako právník, dokázal pregnantně postihnout jádro problému. Jeho polský kolega, právní teoretik Jan Pruszyński působící v památkové péči šel ještě dále, když poukázal na nebezpečnost paušalizující teze, že památky v nedávné minulosti ničil socialismus. Podle jeho slov sice svržený politický

---

¹⁸⁶ Dobroslav Líbal, Památková péče je samostatná vědní disciplína, in: *Bulletin sekce památkové péče vedoucího pracoviště vědeckotechnického rozvoje* 5, Praha 1988, s. 45 - 47

system generoval devastaci památkového fondu, ale k těmto obecným předpokladům přistupovaly vždy konkrétní příčiny, nezřídka nedbalost, nedůslednost nebo neplnění povinností konkrétních pracovníků památkové péče. V prostředí dravého kapitalismu raných devadesátých let se pak tytéž prohřešky, tolerované jako norma chování, staly pro památkový fond osudové.¹⁸⁷ Oborové společenství kritické zhodnocení minulého období nahradilo expiační fikcí, že jako celek přes mocenský tlak totalitního protikulturně zaměřeného režimu se ctí obstálo, ba dokonce se vyvzdorovalo na evropskou úroveň.¹⁸⁸ V sousedním Polsku byl větší zájem věnován vývoji a deformaci oboru v době komunismu. Na speciální vědecké konferenci organizovanou občanským sdružením historik umění Mieczysław Kurzątkowski tak mimo jiné trefně ukázal na možnosti a omezení tehdejších konzervátorů památkové péče z pohledu mravních postojů.¹⁸⁹

Koncem osmdesátých let se John Hewison jako jeden z prvních zabýval rozvojem „památkového průmyslu“ (*heritage industry*), zatímco dnes je proces transformace ideálních hodnot památek v tržní komoditu se všemi z toho plynoucími negativními důsledky reflektován takřka obecně. V době, která prioritu přikládá ekonomickým otázkám, vznikl také koncept managementu kulturního dědictví. V středoevropském prostředí se v tomto kontextu přejímají především angloamerické zkušenosti, a tamní bohatá literatura, která má dokonce vlastní publikační platformu v podobě specializovaného časopisu (*CRM, The Journal of Heritage Stewardship*).

Management kulturního dědictví by však bylo možné chápat i jako pokus přiblížit tuto oblast diskurzu držitelů politické a ekonomické moci, kteří v období globálních ekonomických krizí rozhodují o redukcí výdajů v první řadě právě do oblasti kultury. Ředitel ICCROM architekt Bernard Melchior Feilden v této souvislosti použil lapidární definici památkové péče jako řízení změn (*management of change*). Při obhajobě preference kasty manažerů nad odborníky-historiky umění jeden vysoce postavený státní úředník v zahraničí použil přirovnání, že ornitolog sám nemusí létat, na což mu bylo velmi případně odpovězeno, že ornitolog by měl především rozeznávat ptáky.

---

¹⁸⁷ Jan Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski, jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001.

¹⁸⁸ *Závěry aktivu odborných pracovníků památkové péče*, Praha 1990.

¹⁸⁹ *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce: 1944-1989 : uwarunkowania polityczne i społeczne*, Warszawa 1996.

Německý teoretik architektury Dieter Hoffmann Axthelm již počátkem osmdesátých let upozornil na to, že ani aparát státní památkové péče s kvalifikovanými odborníky sám o sobě nedává záruku nestranného a odborného rozhodování. Jeho začlenění do státního aparátu, kontrolovaného hrou politických zájmů v pozadí, vede v praxi v konfliktních situacích k nedůstojnému ustupování politickým tlakům. Defenzivní postavení vyžaduje již nejen precizní odborné, ale i právní zhodnocení případu, které by eliminovalo možné právní a procesní vady jako záminky k uplatnění opravných prostředků nebo nároků na kompenzaci škod.

Právníci do státní památkové péče vnášejí zároveň hlediska právního formalismu a neoliberalistickou koncepci nezadatelnosti soukromovlastnických práv, která v historické zkušenosti postkomunistických států má spěcifiké konotace. Charakteristickým jevem se stává selektivní přejímání citací z judikatury obecných i speciálních soudů do odůvodnění správních rozhodnutí orgánů státní památkové péče, jakkoliv kontinentální právní systém nezná systém precedentů v rozhodování vlastní anglosaskému právnímu systému a z povahy věci by bylo třeba očekávat spíše odkazy na mezinárodní dokumenty obhajující veřejné zájmy památkové péče. Pozitivním příkladem odlišného právního přístupu může posloužit monografie německého právníka Michaela Kummera, která se neuchyluje od hodnocení právního jednání na dobré a špatné z hlediska veřejného zájmu ochrany památek.¹⁹⁰

Hoffmann Axthelm, spojený s německou politickou stranou Zelených, se vyslovil pro radikální proměnu systému státní památkové péče. Rezignovanou vstřícnost vůči ekonomicky a politicky silným žadatelům v zásadních případech si památkové úřady kompenzují vrchnostenským uplatňováním pravomocí vůči řadovým občanům v podružných záležitostech. Jednotlivci, kteří disponují přímým přístupem k držitelům moci tak i ve formálně objektivním procesu rozhodování získávají výrazné subjektivní výhody proti řadovým občanům, ačkoliv také ti hradí ze svých daní provoz státního aparátu. Odstátnění památkové péče by mělo znamenat přenos odpovědnosti z byrokratického státního aparátu na samotnou občanskou společnost (komunální památková péče, činnost nadací a občanských sdružení).

Důsledkem všech výše naznačených jevů je snižující se podpora veřejného zájmu na ochranu památek se strany politiků, sdělovacích

---

¹⁹⁰Michael Kummer, *Denkmalschutzrecht als gestaltendes Baurecht*, München 1981

prostředků a koneckonců i veřejnosti. Pro nepoučeného občana se pak i oprávněné požadavky památkové péče mohou jevit jako zbytečná šikana, navyšující finanční náklady na opravu a brzdící hospodářský růst. Památková osvěta přes nemalé prostředky vynakládané na činnost nejrůznějších útvarů pro komunikaci s veřejností a osvětu má své rezervy. Vždyť i myšlenka Dnů evropského dědictví se mnohde proměnila ve formalitu, kdy i mnohé akce na státním kulturním majetku sledují spíše podporu zvýšení návštěvnosti než edukační cíle. Památková péče není obecně uznávána, na čemž se výrazně podílí absence konsenzu o podstatě památkových hodnot a praktických způsobech jejich ochrany, jak o tom svědčí mnohdy rozporné posudky a vyjádření pracovníků památkové péče. Václav Pilz použil metafory o dlouhodobém celibátu, v němž žije každodenní praxe památkové péče, pokud se týká nejintimnějšího styku s hlubším či teoreticky založeným myšlením. Až na ojedinělé pokusy (Ivo Hlobil, Mojmír Horyna, Václav Richter) schází v českém diskurzu tvůrčí pokusy o promyšlení teoretických otázek, ba i prosté sledování teoretických diskuzí na mezinárodním fóru.

Současná anglojazyčná odborná literatura používá termínu *heritage paradigm* pro označení dominantní, obecně uznávané teorie, která spojuje členy oborového společenství, na jejímž podkladě je realizovaná praktická péče o památky. V první polovině 20. století se ve střední Evropě jako společné paradigma prosadila konzervační teorie formulovaná na půdě vídeňské umělecko-historické školy, která se zpočátku prosazovala i v postupujícím procesu internacionalizace památkové péče. Mezinárodní spolupráce při ochraně kulturního dědictví, se dnes odvíjí souběžně na několika úrovních: od globální (*UNESCO*, *ICOMOS*), přes kontinentální po regionální spolupráci. Pružným regionálním střediskem se stalo Mezinárodní centrum kultury v Krakově (*Międzynarodowe Centrum Kultury*), které se v červenci 2011 se stalo hostitelem první mezinárodní konference věnované dědictví v střední Evropě, byť omezené poněkud na účast oficiálních představitelů.¹⁹¹

Výraznou proměnou paradigmatu je posun od konceptu památky k širšímu konceptu kulturních statků a později kulturního dědictví, který je zakotven v řadě aktů mezinárodního práva veřejného. Kulturní dědictví lze považovat za pojem sémanticky srozumitelnější pro veřejnost. Současné generace přebírají odkaz svých předků, aby jej předaly svým potomkům.

---

¹⁹¹ *The 1st Heritage Forum of Central Europe, Kraków 2012.*

Průměrnému občanovi je pojem dědictví znám z každodenního života, kdy se s ním střetává v rovině občanského práva. Málokdy v průběhu dědického řízení striktně prohlásí, že dědictví po svých předcích odmítá, byť by šlo o věci, které nemají velkou materiální hodnotu, ale ztělesňují na příklad emocionální hodnotu vzpomínky na zůstavitele. Kulturní dědictví je mnohoznačně širším pojmem než kulturní památky i památkový fond.

Zatímco v minulých stoletích byly chráněny především vybrané jednotlivé památky, v posledním období se pojetí památky velmi podstatně rozšířilo. Mohlo by se říci, že s ním pracoval před stoletím již Alois Riegl, když historicitu památky stanovil za jedno z významných kritérií. Riegl proti selektivnímu (a subjektivnímu) pojetí památky postavil celostní pojetí, které v extenzivním pojetí mohlo být aplikováno prakticky na všechny hmatatelné a viditelné výtvoř lidské ruky. Koncept kulturního dědictví nebyl statický, ale dynamický, čímž umožnil v procesu poznávání dalších hodnot vznik nových typologických skupin podléhajících památkové ochraně, jako byly např. památky lidové, moderní a průmyslové architektury nebo kulturní krajina.

Rozšíření mezinárodní spolupráce v oblasti ochrany kulturního dědictví konfrontovalo tradiční evropské paradigma s odlišnými přístupy mimoevropských civilizací. V roce 1979 přijal australský výbor UNESCO vlastní doktrinní dokument, chartu z Burry, která se pokusila nahradit tradiční koncept památky novým konceptem míst s kulturním významem (*places with cultural significance*). Kulturní význam má vyjadřovat estetickou, historickou, vědeckou, sociální nebo duchovní hodnotu místa pro minulé, současné a budoucí generace. Také kulturní význam, interpretovaný jako synonymum pro význam a hodnotu kulturního dědictví, je koncipován jako dynamická kategorie, která může podléhat změnám v procesu pokračující historie daného místa, a stejně tak se může měnit jeho chápání v důsledku nových informací. Místa mohou mít různé hodnoty pro různé jednotlivce nebo skupiny, kdy orgány památkové péče jsou závázány respektovat a podporovat koexistenci různých, namnoze protichůdných, kulturních hodnot.¹⁹²

Jedním z kritiků takovýchto inovativních přístupů je německý historik umění Michael Petzet, podle nějž nový pojem místa s kulturním významem může znamenat zároveň všechno a nic. Jeho výtky, že někteří kolegové se bojí konceptu památky jako d'ábel svčené vody, vyústila v incident, kdy australský národní výbor *ICOMOS* požadoval po kritikovi satisfakci. Podstatou sporu však byl, při respektování práv australských

---

¹⁹² Jana Poláková (ed.), *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví*, Praha 2007.

kolegů na vlastní úpravu odpovídající jejich kultuře, Petzetův odpor proti mechanickému přenášení australských zkušeností na jiné kontinenty s cílem vytěsnit tradiční pojetí památkové péče, jak bylo zakotveno i v názvu a statutu mezinárodní organizace *ICOMOS*.

Bývalý prezident *ICOMOS*, belgický historik umění baron Raymond Lemaire, byl jedním ze stoupců otevření mezikulturního dialogu v oblasti ochrany památek. Uznání zásady rozmanitosti kultur (a jejich dědictví) přinesla konference *ICOMOS* v historickém japonském městě Nara v roce 1994. Podle závěrečného dokumentu přijatého účastníky, měly objekty kulturního dědictví být nadále posuzovány vždy v rámci svého kulturního kontextu, při současné eliminaci uplatňování rigidních kritérií a standardů, jež by byla závazná pro všechny kultury. Japonský výbor *ICOMOS* vycházel při formulaci doporučení ze specifiky tradiční japonské dřevěné architektury, kde je hmotná podstata památky pravidelně obnovována. Podobným příkladem kulturní diverzity může být i mešita v malijském městě Djenné, zapsaná na Seznam světového kulturního dědictví, kde vrchní vrstva bláta na cihlové struktuře je pravidelně obnovována jako součást slavnostního náboženského rituálu.

Tradiční koncept klasické teorie památkové péče představovala autenticita památky, považovaná za nositele historických a vědeckých hodnot, kdy památková péče rozhodovala v mezích binární polarity autenticita – neautenticita.¹⁹³ Rakouský historik umění Wilfried Lipp píše dokonce o kvazisakrálním kultu autenticity v době padělků. Mezinárodně akceptované závěry dokumentů z Burry a Nary zpochybnily univerzalitu autenticity hmotné podstaty památky jako pevného základu pro teorii památkové péče.¹⁹⁴ Začíná být struktura památky přirovnávána k historickému palimpsestu, kdy na prvotní

---

¹⁹³ Olgierd Czerner, Wartość autentyzmu w zabytkach, in: *Ochrona Zabytków*, 1971. Josef Štulc, K současnému stavu metodologie údržby a obnovy stavebních památek, in: *Památky a příroda*, 1987, s. 129-149. Vojtěch Láska, Hodnota, autenticita a integrita stavebního díle minulosti - teorie a praxe, in: *Památky středních Čech* 14, 2000, s. 1-27. Petr Kroupa, Čas a autenticita památky, in: *Zprávy památkové péče* 64, 2004, s. 431-442. Bogumiła J. Rouba, Autentyczność i integralność zabytków, in: *Ochrona zabytków*, 2008, s. 37-56. Pro prosazení konceptu autenticity v jiných oblastech kultury: Moritz Csáky (ed.), *Die Erfindung der Authentizität*. Wien 2009.

¹⁹⁴ David Lowenthal, Changing Criteria of Authenticity, in: K.E. Larsen (ed.), *Nara Conference on Authenticity. Japan 1994. Proceedings UNESCO*, Trondheim, 1995, s. 121-135. Idem, Authenticity? The dogma of self-delusion, in: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge 1998, s. 184-192.

autentickou hmotu jsou nakládány další vrstvy. V roce 1997 na tomto základě japonský výbor *UNESCO* přijal vlastní chartu o konzervaci historických měst a sídel.

Ve střední Evropě se pak prosazují pokusy o urbanistickou autenticitu, které vedou k rekonstrukci neexistujících staveb historických jader měst (Berlín, Drážďany, Hildenheim), kdy mnozí němečtí historikové umění otevřeně varují před hromadnou produkcí pseudopamátek a atrap.¹⁹⁵ Na druhé straně nedávný výstavní projekt v mnichovské Pinakotéce obhajoval fenomén rekonstrukce jako konstrukce dějin v historické perspektivě s bohatým katalogem příkladů od antiky po současnost.¹⁹⁶ V jedné z kapitol sborníku Aleida Assmannová provokativně nazvala rekonstrukci druhou šancí pro památky, které po zničení své hmotné podstaty zůstávají skryty v archivech.¹⁹⁷ Koncept authenticity však stále má své zastánce, kteří v něm spatřují východisko z hodnotové krize.¹⁹⁸

Výraznější proměnou paradigmatu však bylo přijetí na 32. zasedání generální konference *UNESCO* v říjnu 2003 konvence o ochraně nehmotného (*intangible*) kulturního dědictví, která radikálně proměnila dosavadní chápání hmotné podstaty památky. Jakkoliv prvotně se koncept nehmotného dědictví týkal opravdu nehmotných jevů (na příklad tradičních řemesel, lidových zvyků, jazyků) v interpretaci některých teoretiků opírajících se o fenomenologické přístupy ve filozofii je nově interpretován i na hmotné dědictví. Památka by se pak skládala z hmotné substance a velmi obtížně definovatelné nehmotné významové symbolické sféry. Ontologie nového dualistického konceptu památky jako místa paměti slouží jako východisko k požadavkům po přehodnocení metodologických přístupů, kde by se v interdisciplinárním výzkumu vedle dějin umění stále více uplatňovaly filozofie, kulturologie a kulturní antropologie. Podle polského historika umění Andrzeje Tomaszewského intenzivní spolupráce s příbuznými společenskými vědami při definování nových konceptů dědictví, může posloužit jako

---

¹⁹⁵ Adrian Buttler - Gabi Dolff-Bonekämper - Michael Falser - Achim Hubel - Georg Mörsch (eds.), *Denkmalpflege statt Attrappenkult. Gegen die Rekonstruktion von Baudenkmalern - eine Anthologie*, Gütersloh 2011.

¹⁹⁶ Winfried Nerdinger (ed.): *Geschichte der Rekonstruktion. Konstruktion der Geschichte*, München 2010

¹⁹⁷ Aleida Assmann, Rekonstruktion – Die zweite Chance. oder: Architektur aus dem Archiv, in: Winfried Nerdinger (ed.): *Geschichte der Rekonstruktion. Konstruktion der Geschichte*, München 2010, s. 16-23.

¹⁹⁸ Michael Rössler - Heidemarie Uhl (eds.), *Renaissance der Authentizität? Über die neue Sehnsucht nach dem Ursprünglich*, Bielefeld 2012.

žádoucí protiváha technicistních přístupů, které v památkové péči vytěsňují jak dějiny umění, tak kritické myšlení.

V roce 2008 na valném shromáždění ICOMOS v kanadském městě Quebecu byla schválena deklarace o ochraně ducha místa.¹⁹⁹ Symbolický nemateriální koncept *genia loci* se připomíná již v dávné minulosti, ale vědecký zájem o něj je spojen s dvacátým stoletím. Francouzský filozof Maurice Halbwachs, vrstevník Maxe Dvořáka, ve studii o kolektivní paměti dovedl, že je formulována v určitých sociálních referenčních rámcích a je rekonstruována z hlediska přítomnosti.²⁰⁰ Kulturologický rozměr „kulturní paměti“ rozpracoval Jan Assmann se svou manželkou Aleidou.²⁰¹ V českém prostředí, díky překladu a nedávné reedici, je známější monografie norského teoretika architektury Christiana Norberg-Schulze jako jeho příspěvek k fenomenologii architektury.²⁰²

V českém prostoru s konceptem paměti pracoval již dříve Mojmir Horyna, který již koncem osmdesátých let upozornil, že vedle obvyklého chápání památky jako dokumentu je zde ještě hlubší a základnější pojetí památky jako „monumentu“, orientace zasahující celou oblast mentality, včetně emocí.²⁰³ Koncept společenské paměti v diskuzi o novém směřování památkové péče v českém prostředí doporučila uplatňovat Milena Bartlová.²⁰⁴ Ta ji chápe jako nezpochybnitelnou demokratickou hodnotu, ačkoliv na druhou stranu právě dvacáté století poskytlo dostatek příkladů pro instrumentalizaci paměti se strany nositelů politické moci. Francouzský historik Pierre Nora analyzoval procesy, kdy pluralita individuálních pamětí je vytěšňována novou, uměle konstruovanou kolektivní

---

¹⁹⁹ *Declaration on the Safeguard of the Spirit of Place*. Ve francouzské verzi je používáno výrazu *l'esprit de lieu*.

²⁰⁰ Maurice Halbwachs, *Kolektivní paměť*, Praha 2010. Idem, *Spoleczne ramy pamieci*, Warszawa 1979. Francouzský originál *La mémoire collective*, Paris 1939

²⁰¹ Jan Assmann, *Kultura a paměť*, Praha 2001. Idem, *Pamięć kulturowa*, Warszawa 2008. Aleida Assmann, *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 1999. V angloamerickém prostředí je konceptu paměti věnována publikace *Culture memory studies*, New York 1999 a vědecký časopis *Memory Studies*.

²⁰² Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*, New York 1980. Kniha, kde se pochvalně zmiňuje historická Praha jako příklad typu města romantického byla v 90. letech přeložena do češtiny. Idem, *Genius loci, k fenomenologii architektury*, Praha 1994

²⁰³ Mojmir Horyna, Tři poznámky k problémům památkové péče, in: *Bulletin sekce památkové péče vedoucího pracoviště vědeckotechnického rozvoje* 5, Praha 1988, s. 90-95.

²⁰⁴ Milena Bartlová, Kolik paměti je v umělecké památce?, in: *Věstník Uměleckohistorické společnosti*, 2011, č.2, s. 12-14.

pamětí, která vhodnou selekcí vytváří nebo legitimizuje většinovou ideologii.²⁰⁵ Politický rozměr paměti tak může multiplikovat politický charakter památkové péče, protikladný idealistickému étosu klasických textů ochrany památek počátku dvacátého století.

Památková péče na výzvy reaguje buď promyšlením tradicionalistických přístupů a novým čtením klasických textů o ochraně památek, nebo hledáním stále nových alternativních řešení přizpůsobených moderní společnosti, která je vzdálená údajnému mrtvému starožitnickému horizontu minulosti. Jeden vlivný proud se inspiruje úspěšnými ekologickými koncepty, které v poslední čtvrtině 20.století dokázaly úspěšně transformovat dosavadní ochranné přístupy k zachování přírody. Počátkem sedmdesátých let, kdy generální konference UNESCO přijímala konvenci o ochraně kulturního a přírodního dědictví, byla větší pozornost přikládána ochraně kulturního dědictví, a přírodní dědictví bylo do konvence přiřazeno teprve na základě doporučení barmského diplomata U Thanta, který v té době zastával funkci generálního tajemníka Organizace spojených národů. Úspěch ekologů byl podmíněn vytvořením srozumitelných a logicky strukturovaných konceptů, které ať již jsou považovány za vědu či ideologii, dokázaly přesvědčit veřejnost (a zpětnou vazbou i politiky jako reprezentanty veřejnosti) o společenské nezbytnosti a významu ochrany životního prostředí jako globálního problému.²⁰⁶ Dnes se konferencí a summitů o životním prostředí účastní přední světoví státníci a stanoviska k ochraně životního prostředí se stala nedílnou součástí programů politických stran a vlád. Již počátkem dvacátého století je možné sledovat zřejmé afinity mezi ochranou památek a ochranou přírody v podobě ochrany domoviny (*Heimatschutz*), která se povětšinou realizovala prostřednictvím dobrovolné práce různých nestátních organizací, většinou založených na spolkovém základě, které částečně čerpaly prostředky pro svou činnost z veřejných rozpočtů.²⁰⁷ Českoněmecký poslanec Gustaw Nowak na

---

²⁰⁵ Pierre Nora, *Les Lieux de mémoire*, Paris 1984. Idem, Mezi pamětí a historií: problematika míst, in: *Cahiers du CEFRES*, 1998, s. 7-31.

²⁰⁶ V Polsku byl v roce 1980 přijat zákon o ochraně životního prostředí, když již dříve zde existovalo resortní ministerstvo. V Československu v průběhu společenských změn na sklonku roku 1989 dokázali čeští vědci i aktivisté ekologických občanských aktivit přesvědčit staronové mocenské elity o nezbytnosti zřízení samostatného resortu životního prostředí. Při tom bezprostředně po listopadu 1989 se uvažovalo o zřízení nadresortního orgánu řízeného vládou, který by garantoval ochranu a uchovávání vzácných národních statků, a to jak přírodních statků včetně životního prostředí, tak kulturních statků včetně památkového fondu.

²⁰⁷ Theodor Brückler, Zur Geschichte der österreichischen Heimatschutzbewegung, in: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 43, 1989, s. 145-156. Pro

rakouské říšské radě předložil počátkem 20. století osnovu zákona k ochraně a udržování přírodních památek a návrh na zřízení fondu pro ochranu a udržování přírodních památek.

Po vzniku Československa byl skupinou poslanců předložen návrh zákona, který prohlašoval přírodní památky ve veřejném zájmu pod ochranou státu a v jedenácti paragrafech upravoval způsob této ochrany. Pro odmítnutí návrhu sehrál zásadní úlohu negativní postoj ministerstva školství a národní osvěty, resp. odborového rady, historika umění Zdeňka Wirtha, který preferoval vydání vzorové právní normy upravující ochranu všech druhů památek - historických, přírodních i uměleckých.²⁰⁸ Příčinou také mohly být osobní spory Wirtha s právníkem Lubošem Jeřábekem, předsedou Svazu pro okrašlování a ochranu domoviny, o němž Wirth v nekrologu vyslovil tvrdý odsudek, že jeho literární projevy nabývaly formy estetisujících tirád bez podložení fakty a jeho jmenování zemským konservátorem bylo největším omylem, neboť neměl nikdy potřebných vědomostí.²⁰⁹

V Československu počátkem šedesátých let vznikl společný Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, jehož zřízení bylo oficiálně odůvodňováno požadavkem zhospodárnění výkonu státní správy a vyžádalo si i derogaci příslušného ustanovení zákona o ochraně přírody z roku 1956. Přestože zpočátku šlo o neústrojné spojení dvou odlišných agend, vzájemný kontakt uvnitř jedné instituce vedl k lepšímu poznávání problematiky až po spolupráci při ochraně krajinných celků.²¹⁰

Ředitel Mezinárodní organizace muzeí (*ICOM*), francouzský muzeolog Georges-Henri Rivière představil koncept ekomuzea, muzejního prostoru umístěného *in situ* v přirozeném prostředí. Ekomuzeem mělo být prohlášeno místo kulturního dědictví, jehož

Dvořákův vztah k tomuto hnutí: Géza Hajós, Max Dvořák und die Heimatschutzbewegung, in: *Ars* 44, 2011, s. 68-91.

²⁰⁸ „Nedoporučuje se naprosto oddělovat ochranu přírodních památek od ochrany památek historických a uměleckých a vydávati zvláštní zákon na jich ochranu ... Proto musí býti zákon na ochranu přírod. památek součástí generálního zákona na ochranu památek vůbec“. Národní archiv v Praze, fond Ministerstvo školství 1918 – 1949, spis MŠANO čj. 3513/1922 z 4.5.1922.

²⁰⁹ Zdeněk Wirth, JUDr. Luboš Jeřábek, in: *Umění* 11, 1937/1938, s.50

²¹⁰ Vlastimil Kostkan, *Územní ochrana přírody a krajiny v České republice*, Olomouc 1996.

obyvatelé by vystupovali jako jeho dědici a ochránci.²¹¹ Přibližně v téže době definoval nový pojem „památkové krajiny“ (*Denkmallandschaft*) německý historik umění Tilmann Breuer.²¹²

Ekologické přístupy (*heritage ecology*) se silněji prosadily v angloamerickém prostředí, kde jejich prominentním představitelem je britský korunní princ Charles. Jako součást jeho charitativní veřejné činnosti vznikla iniciativa *Regeneration Through Heritage*, pozdější *The Prince's Regeneration Fund*. Pod jeho záštitou pracuje mezinárodní organizace *International Network for Traditional Building, Architecture & Urbanism* (*INTBAU*), která v roce 2001 přijala jako svůj základní dokument Chartu tradičního stavitelství, architektury a urbanismu. Jedna z konferencí byla věnována kritice významného mezinárodního dokumentu, Benátské charty z roku 1964, jejíž přijetí předcházelo ustavení *ICOMOS*.²¹³ Podle představitelů *INTBAU* tento dokument odrážel konkrétní historickou situaci bipolárního světa, kdy byl prosazován modernismus jako produkt svobodného demokratického Západu a proti domněle ahistorickým a falešným rekonstrukcím bylo proklamováno právo na moderní umělecký výraz. Předmětem kritiky se stal negativní vliv Benátské charty na zachování tradice, kulturní kontinuity a kolektivní paměti, prokázaný v jednotlivých státech, kde byl tradicionalismus povrchně spojován s represivní sovětskou ideologií a její estetickou doktrínou socialistického realismu. Výsledkem konference bylo přijetí deklarace o ochraně památek a sídel v 21. století, prezentovaného jako alternativa původního dokumentu. Z postkomunistických států bylo na konferenci zastoupeno vedle pobaltských států jen Polsko.²¹⁴ V českém prostředí se ekologické koncepty na oblast ochrany památek pokusil aplikovat Martin Horáček, který navrhl hodnocení památek

---

²¹¹ Georges Henri Rivière, The ecomuseum – an evolutive definition, in: *Museum*, 37, 1985, s. 182-183. Celé toto číslo 148 časopisu pod podtitulem *Images de l'ecomusée : dédié à la mémoire de Georges Henri Rivière* bylo pak věnováno problematice ekomuzeí.

²¹² Tilmann Breuer, *Denkmallandschaft. Ein Grenzbegriff und seine Grenzen*, in: *Österreichische. Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 27, 1983, s. 75-82. Srovnej Hans-Rudolf Meier, Die kunstgeschichtlichen Werte in Tilmann Breuers Denkmal(werte)theorie, in: *Die Denkmalpflege* 69, 2011, s. 11-16.

²¹³ Matthew Hardy (ed.), *The Venice Charter Revisited: Modernism, Conservation and Tradition in the 21st Century*, Cambridge 2008

²¹⁴ Martin Horáček v referátu o konferenci kriticky poukázal na modernistické památkové „regenerace“, které prováděl v Československu Bohuslav Fuchs pod záštitou Benátské charty a konzumně komunistického politického establishmentu. Martin Horáček, *INTBAU. Benátská deklarace o zachování památek a míst v 21. století: Víтанá redakce Benátské charty*, in: *Zprávy památkové péče* 68, 2008, s. 237-239.

podle poměrování stupně jejich organizované komplexity, analogicky péči moderní ochrany přírody o druhy či ekosystémy.²¹⁵

Krise památkové péče není dávno ojedinělou záležitostí jednotlivých států ani státních zřízení, ale globálním problémem, kde se multiplikují v různých formách závažné hrozby pro další existenci památek. Atomizace oborového společenství vede k nadprodukci programových dokumentů různé kvality, jež, ač často bývají ambiciózně nazývané chartami, na rozdíl od chart přijímaných valným shromážděním *UNESCO* zavazují jen podepsané účastníky a jejich stoupence. 16. generální shromáždění *ICOMOS* ostatně jasně deklarovalo vůli uvalit moratorium na tvoření dalších dokumentů doktrinního charakteru. Reflexe latentní krize však neustále vede k promýšlení alternativních řešení více či méně odmítajících posavadní paradigma.

V posledním období se nové vedení *ICOMOS* jako vrcholné mezinárodní nevládní organizace pokusilo formulovat základy nové teorie schopné řešit aktuální problémy. Řečníkem takovýchto změn se stal nový předseda *ICOMOS* Gustavo F. Araoz, který koncept míst dědictví (*heritage places*) postavil za úhelný bod svého programového projevu předneseného na podzim 2009 v La Valettě s výzvou k interdisciplinárnímu dialogu o toleranci ke změnám v těchto místech. Během pražské konference *ICOMOS* na jaře 2010 mnozí přítomní zpochybnili schopnost nových teoretických přístupů plně nahradit funkce starého paradigmatu a upozornili na hrozící narušení kontinuity oboru. Opětovná volba Araoze prezidentem *ICOMOS* nicméně naznačila vůli k proměnám teorie památkové péče. Změny mají svůj rozměr generační, teritoriální (nezápadní civilizace proti europocentristickému pojetí) i oborový. Nejenom v čele *ICOMOS* historici umění přenechávají prostor památkovým architektům, teoretikům architektury nebo nové vrstvě „manažerů kulturního dědictví“.²¹⁶

Jejich kontroverzní a polemické příspěvky představují relevantní součást globální diskuze, jejíž ohlasy jen zprostředkovaně pronikají mezi tuzemské profesionální pracovníky památkové péče.²¹⁷ Na poslední konferenci mezinárodního vědeckého výboru

---

²¹⁵ Martin Horáček, Poznámky k historikům umění a jejich hodnocení architektury, in: *Věstník Uměleckohistorické společnosti*, 2011, č.2, s.12.

²¹⁶ Kubánsko-americký architekt Araoz nahradil ve funkci německého historika umění Michaela Petzeta. Také další středoevropský historik umění, Wilfried Lipp, žák Hanse Sedlmayera, neobhájil ve volbách v roce 2011 post viceprezidenta *ICOMOS*.

²¹⁷ Výjimku z pravidla představuje referát předsedy českého výboru *ICOMOS*. Josef Štulc. Mezinárodní společenství památkářů na rozcestí, in: *Zprávy památkové péče*, 2012, s. 68-71. Štulc zde zmiňuje každodenní nerovný boj památkářů s nositeli globalizačních změn a

ICOMOS pro teorii konzervace a restaurování ve Florencii roku 2011 pronesl předseda českého výboru ICOMOS Josef Štulc referát *Sic et non* s podtitulem *Some Selected Cases of the Tolerance to Changes from Czechia*.²¹⁸ Parafráze názvu spisu středověkého francouzského scholastika Pierra Abelarda paradoxně odráží současný stav oboru, na němž se obecně podílí malý zájem o hlubší promyšlení filozofických, metodologických a teoretických otázek.

Bohužel souhrnně nebyly publikovány výsledky grantového průzkumu teorie památkových hodnot, které na územním odborném pracovišti Národního památkového ústavu v Brně koordinoval historik umění Petr Kroupa.²¹⁹ Pokus Tomáše Hájka o analýzu filozofických aspektů památkové péče se svého času setkal s apriorním odmítnutím či povzneseným mlčením, ačkoliv představoval vhodnou příležitost k otevření diskuze.²²⁰

Iniciativu převzala česká Uměleckohistorická společnost, v jejímž rámci se v roce 2000 ustavila samostatná památková sekce. Na prvním sjezdu historiků umění v září 2003 v bloku věnovaném památkové péči prezentovali své názory Ivo Hlobil, Mojmír Horyna, Martin Mádl a Daniela Vokolková.²²¹ Na čtvrtém sjezdu historiků umění

---

jejich destruktivního dopadu na celosvětový a národní památkový fond, nebezpečí nahodilého laického vkusu, generačního sobectví lokálních komunit a jejich představitelů a konečně nebezpečí proměny památkové ochrany v matoucí bezbřehou směsici.

²¹⁸ *Conservation Turn - Return to Conservation. Paradigm Shift in Heritage Conservation? Proceedings of the International Conferences of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restoration. 5-9 May 2010 Prague, Czech Republic. 3-6 March 2011 Florence, Italy, Firenze 2012.*

²¹⁹ Dílčím výstupem byly studie: Petr Kroupa, *Základní principy památkové péče? (Detektivní pátrání)*, in: *Zprávy památkové péče* 61, 2001, s. 301-313. Idem, *Čas a autenticita památky*, in: *Zprávy památkové péče* 64, 2004, s. 431-442.

²²⁰ Tomáš Hájek, *Zánik a vznik památkových péčí. Filozofie památkové péče*, Praha 2005

²²¹ Ivo Hlobil, *Samostatná teorie památkové péče-neuralgický bod dějin umění*, in: Milena Bartlová (ed.), *Dějiny umění v české společnosti: Otázky, problémy, výzvy. Příspěvky přednesené na Prvním sjezdu českých historiků umění*, Praha 2004, s. 242-247. Mojmír Horyna, *Úvod*, in: *Ibidem*, s. 239-241. Martin Mádl, *Památková péče v období "konce dějin umění"*. Ke vztahu teorie umění k praxi památkové péče, in: *Ibidem*, s. 248-256. Josef Štulc, *Úspěchy a prohry památkové péče v obnovené demokracii*, in: *Ibidem*, s. 257-260. Daniela Vokolková, *Neholme se sami aneb výzva k odpovědnému přístupu ke kulturnímu dědictví*, in: *Ibidem*, s. 266-269.

v roce 2012 pak blok věnovaný památkám měl již podobu kulatého stolu, kde teoretické otázky ustoupily aktuálním příkladům památkové praxe.

Naproti tomu v rámci polského výboru *ICOMOS* je ustavena samostatná sekce pro otázky teorie památkové péče, jejíž členové již připravili reprezentativní sborník příspěvků.²²² Diskuze nad nimi je chápána jako potřebná pro vyjasnění stanovisek, která má umožnit polským zástupcům na mezinárodním fóru předkládat návrhy reprezentativně odrážející názory národního oborového společenství.

Americký kulturní historik Christopher Lasch charakterizuje moderní americkou společnost, která egoisticky žije přítomností bez zájmu o budoucnost jako kulturu narcizmu. Společnost, která ztrácí zájem o budoucnost, pak nemá logicky ani zájem přenést do budoucnosti hodnoty minulosti a tím samým se lehkomyšlně vzdává i své minulosti.²²³ Při zpětném pohledu dnes stejně jako po první světové válce relativizace mravních kritérií, hodnotový chaos a pragmatické přiznávání odvislosti od politického (a ekonomického) establishmentu generuje latentní krizi památkové péče, jež odráží krizi morálky, kterou prochází celá společnost. Dvořákův důraz na étos památkové péče je tak aktualizován. Stačí připomenout jeho slova z nekrologu Franze Wickhoffa, kde historika umění přirovnal k lékaři, při čemž oba podle něj nesou před společností podobnou mravní odpovědnost. Dvořák si byl vědom nepříliš vysokého stupně ztotožnění občanů s památkářskou ideou, ale proti autoritativnímu systému příkazů a zákazů či rigidních akademických postulátů vizionářsky vyzdvihl strategii orientovanou na aktivní participaci občanů na ochraně památek.²²⁴ Státní památková péče neměla být nadále odbývanou šedou popelkou ani oficiální pozlátkovou reprezentací, ale živým kulturním činitelem, jehož odborníci by

---

²²² Bogusław Szmygin (ed.), *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Warszawa 2008

²²³ Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York 1979

²²⁴ Otázkou participace občanů ve smyslu hledání konsenzu všech zúčastněných se nejnověji věnovala Milena Bartlová ve svém diskuzním příspěvku na valné hromadě Uměleckohistorické společnosti v roce 2011. Tamtéž veřejně pojmenovala korupční prostředí v památkové péči a vyslovila se, aby se historici umění vzdali nároku autoritativně rozhodovat co se smí, a transformovali se spíše na poradce, zastánce a obhájce veřejných zájmů ochrany památek v procesu demokratického rozhodování. Milena Bartlová, Kolik paměti je v umělecké památce? *Věstník Uměleckohistorické společnosti*, 2011, č.2, s. 12-14.

houževnatou a odhodlanou činností, prostou kompromisnictví a paktování, dobyli za pomoci kulturní veřejnosti kulturnímu dědictví právo na další existenci. Jakkoliv je Dvořákova koncepce památkové péče nesporně podmíněna dobovými souvislostmi, právě v tomto aspektu památkové péče jako morální povinnosti je nesporně nadčasová. Etický rozměr odpovědnosti za zachování životního prostředí v nejširším slova smyslu pro budoucí generace koncem 20. století pojednala i současná západní filozofie.²²⁵

---

²²⁵ Dieter Birnbacher, *Verantwortung für zukünftige Generationen*, Stuttgart 1988. Hans Jonas, *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation* Frankfurt am Main, 1979. Česky: Idem, *Princip odpovědnosti*. Praha 1997

7. Seznam pramenů a literatury

Prameny:

Archiv Masarykova ústavu a Akademie věd ČR v Praze:

fond Vojtěch Birnbaum

fond Ústav teorie a dějin umění ČSAV

Archiv Semináře dějin umění Masarykovy univerzity v Brně:

Sbírka diplomových prací a dizertací

Archiv Univerzity Karlovy v Praze

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

IDO Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej

Instytut Filozofii a Sociologii Polskiej Akademii Nauk

Spuścizna Mieczysława Wallisa

Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk

Zbiory Specjalne

Národní archiv v Praze:

fond Ministerstvo školství 1918 – 1949

fond Státní památková správa.

fond Ministerstvo školství a kultury

fond Památkový úřad/Rakousko

Literatura:

A

Acte final de la conference internationale des fouilles, Cairo 1937

Wilhelm Ambros, Das Gesetz über die Inlandsveräußerungen und über die Ausfuhr von Kunstwerken, *Mitteilungen des Statsdenkmalamtes II-III*, 1920/1, s.45-47.

Anonymus, *La missione militare italiana per l'armistizio: dicembre 1918 gennaio 1920*, Bologna 1928

Anonymus, *Les Allemands destructeurs de cathédrales et de trésors du passé*, Paris 1915

Anonymus, K referátu Zd. Wirtha o článku O.Kletzla o Čečovicích, in: *Umění* 11, 1938, s. 294

Sabine Arend, Die (kultur-)politische Instrumentalisierung von Veit Stoss im Nationalsozialismus, in: *Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Narodowym w Krakowie 10-22 maja 2005*, Kraków 2006, s. 396-405

Sabine Arend: Die Kunsthistorische Sektion am Institut für Deutsche Ostarbeit im besetzten Krakau (1940–1945). In: Wojciech Bałus, Joanna Wolańska (eds.): *Die Etablierung und Entwicklung des Faches Kunstgeschichte in Deutschland, Polen und Mitteleuropa*. Warszawa 2010, s. 491-519.

Jan Assmann, *Kultura a paměť*, Praha 2001.

Jan Assmann, *Pamięć kulturowa*, Warszawa 2008

Aleida Assmann, *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 1999

Aleida Assmann, Rekonstruktion – Die zweite Chance. oder: Architektur aus dem Archiv, in: Winfried Nerdinger (ed.): *Geschichte der Rekonstruktion. Konstruktion der Geschichte*, München 2010, s. 16-23.

Hans Aurenhammer (ed.), Max Dvořák, Tintoretto und die Moderne. Kunstgeschichte „vom Standpunkt unserer Kunstentwicklung“ betrachtet, in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 49, 1996, s. 9–39, 289–294.

Hans Aurenhammer (ed.), Max Dvořák, Die letzte Renaissance. Vortrag, gehalten am 22. Februar 1912 im Österreichischen Museum für Kunst und Industrie, in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 50, 1997, s. 9–22, 325–330.

Hans Aurenhammer, Max Dvořák über Oskar Kokoschka: eine handschriftliche Fassung des Vorworts zu 'Variationen über ein Thema' (1920/21), in: Patrick Werkner (ed.), *Oskar Kokoschka - aktuelle Perspektiven*, Wien 1998, s. 34–40.

Hans H. Aurenhammer, Neues Quellenmaterial zum Kunstgeschichte-Programm im „Kriegseinsatz der Geisteswissenschaften“ (1941), in: Jutta Held – Martin Papenbrock, (eds.): *Kunstgeschichte an den Universitäten im Nationalsozialismus*, Göttingen 2003 (Jahrbuch der Guernica Gesellschaft. Kunst und Politik 5), s. 321-242

Avant-projet de Convention internationale pour la protection des monuments et oeuvres d'art au cours des conflits armés, Geneve 1938

B

Ernst Bacher (ed.), *Kunstwerk oder Denkmal?*, Alois Riegls Schriften zur Denkmalpflege, Wien 1995

Ernst Bachmann, *Spätstaufige Baugruppe in Mittelböhmen*, Prag 1940

- Ernst Bachmann (ed.), *Romanik in Böhmen. Geschichte, Architektur, Malerei, Plastik und Kunstgewerbe*, München 1977
- Hilde Bachmann, Schlesien und die böhmische Plastik des 14. Jahrhunderts, in: *Zeitschrift für Ostforschung* 2, 1953, s. 518-529
- Ján Bákoš, *Štyri trasy metodológie dejín umenia. Viedenská škola dejín umenia, Československý štrukturalizmus, Ikonológia a semiotika, Ruská historiografia umenia*, Bratislava 2000
- Ján Bákoš, Idea východnej strednej Európy ako umeleckého regionu, In: *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*, Bratislava 2002, s. 10-18.
- Alfredo Barbacci, *Konserwacja zabytków we Włoszech*, Warszawa 1966
- Milena Bartlová (ed.), *Dějiny umění v české společnosti: Otázky, problémy, výzvy. Příspěvky přednesené na Prvním sjezdu českých historiků umění*, Praha 2004
- Milena Bartlová – Martina Pachmanová (eds.), *Artemis a dr. Faust: Ženy v českých a slovenských dějinách umění*, Praha 2008.
- Katja Bernhardt, Piotr Piotrowski(eds.), *Grenzen überwindend. Festschrift für Adam S. Labuda zum 60. Geburtstag*, Berlin 2006,
- Dieter Birnbacher, *Verantwortung für zukünftige Generationen*, Stuttgart 1988
- Vojtěch Birnbaum, Nový názor na počátky české křesťanské architektury, in: *Obzor prehistorický* 4, 1925, s. 1-11
- Oldřich J. Blažiček, Jarmila Blažková, Pavel Preiss, *Německý obraz českého baroku. (K publikaci Barock in Böhmen in: Umění* 15, 1967, s. 381–409
- Jonathan Blower, Max Dvořák and Austrian Denkmalpflege at War, in: *Journal of Art Historiography*, 2009
- Jonathan Blower (rec.), Theodor Brückler, Thronfolger Franz Ferdinand als Denkmalpfleger. Die Kunstakten der Militärkanzlei im österreichischen Staatsarchiv (Kriegsarchiv), *Umění*, 58, 2010, s. 169-172.
- Jonathan Blower, Max Dvorak, Franz Ferdinand and the Katechismus der Denkmalpflege, *Umění*, 58, 2010, s. 433-444.
- Jonathan Blower, Max Dvořák, Wilhelm von Bode and The Monuments of German Art, in: *Ars* 44, 2011, s. 92–124.
- П. В. Боярский, *Введение в памятниковедение*, Moskva 1990
- Cesare Brandi, *Teoria del restauro*, Roma 1963
- Tilmann Breuer, Denkmallandschaft. Ein Grenzbegriff und seine Grenzen, in: *Österreichische. Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 27, 1983, s. 75-82
- Theodor Brückler, Zur Geschichte der österreichischen Heimatschutzbewegung, in: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 43, 1989, s. 145-156.
- Miroslav Burian, K problematice státní památkové péče, in: *Zprávy památkové péče* 16, 1956, s. 113
- Theodor Brückler, Entstehung und Wirkung des österreichischen Ausfuhrverbotgesetzes 1918-1923, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XLVIII, 1994, s. 1-10
- Theodor Brückler, T Theodor Brückler - Ulrike Nimeth, *Personenlexikon zur Österreichischen Denkmalpflege (1850-1990)*, Wien 2001
- Theodor Brückler, *Thronfolger Franz Ferdinand als Denkmalpfleger. Die "Kunstakten" der Militärkanzlei im Österreichischen Staatsarchiv (Kriegsarchiv)*, Wien 2009.
- Theodor Brückler, Die österreichische Denkmalpflege 1945-1947: „Resurrectio“ oder „Reanimatio“?, in: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 58, 2004, s. 390-443
- Miroslav Burian, K problematice státní památkové péče, in: *Zprávy památkové péče* 16, 1956, s. 113.

Adrian Buttlar - Gabi Dolff-Bonekämper - Michael Falser - Achim Hubel - Georg Mörsch (eds.), *Denkmalpflege statt Attrappenkult. Gegen die Rekonstruktion von Baudenkmalern - eine Anthologie*, Gütersloh 2011

C

Sigrid Canz, Karl Maria Swoboda (1889-1977) Kunsthistoriker. Wissenschaftler zwischen Wien und Prag, in: Monika Glettler, Alena Míšková (eds.), *Prager Professoren 1938-1948: zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen 2001, s. 175-190

Renzo Casetti, Vom Nutzen und Nachteil der Historie im modernen Denkmalkultus. Der Einfluss von Friedrich Nietzsche auf Alois Riegl, in: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 52, 2008, s. 111- 113.

Ingrid Ciulisová, *Dejepis umenia na Slovensku: vybrané kapitoly*, Bratislava 2011.

G. Chklaver, *Le „Pacte Roerich“ et la Société des Nations*, in: *La Revue de Droit International*, 1930, s. X.

Paul Clemen, *Zerstörte Kulturdenkmäler an der Westfront*, Berlin 1917

Paul Clemen, *Kunstschutz im Kriege. Die Kriegsschauplätze in Italien, im Osten und Südosten*, Leipzig 1919

Compte-rendu de l'Assemblée Constitutive tenue à Varsovie les 21 et 22 juin 1965 / Report on the Constitutive Assembly held in Warsaw the 21st and 22nd June 1965.

Conservation Turn - Return to Conservation. Paradigm Shift in Heritage Conservation? Proceedings of the International Conferences of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restoration. 5-9 May 2010 Prague, Czech Republic. 3-6 March 2011 Florence, Italy, Firenze 2012

Moritz Csáky (ed.), *Die Erfindung der Authentizität*, Wien 2009

Olgierd Czerner, Wartość autentyzmu w zabytkach, in: *Ochrona Zabytków*, 1971

D

Norman Davies, *Microcosm: Portrait of a Central European City*, London 2002

Norman Davies, *Mikrokosmos. Portrét jednoho stredoevropského mesta*, Praha 2006.

Paweł Detloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918-1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006

Dokumenty dotyczące delegacji polskiej w Komisjach Mieszanych - Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. T. 1-8, Warszawa 1922-24

Petr Doležal, Gegenwärtige Gedankenregungen für die Denkmalpflege, in: *Sborník prací FF brněnské univerzity, řada uměnovědná*, F 14-15, 1971, s. 47-61

Gabi Dolff-Bonekämper, Gegenwartswerte. Für eine Erneuerung von Alois Riegls Denkmalwerttheorie, in: Hans-Rudolf Meier - Ingrid Scheurmann (eds.).

DENKmalWERTE. Beiträge zur Theorie und Aktualität der Denkmalpflege. Georg Mörsch zum 70. Geburtstag. Berlin, München 2010

- Soňa Dorotíková, Teoretická východiska hodnocení v oblasti památkové péče, in: *Památky a příroda* 41, 1981, s. 398-407
- Soňa Dorotíková, *Filosofie hodnot: problémy lidské existence, poznání a hodnocení*, Praha 1998
- Max Dvořák: Alois Riegl. Nachruf. in: *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission*, F III., Bd.4, 1905, s. 255 -262
- Max Dvořák, Restaurationsfrage, in: *Kunstgeschichtliches Jahrbuch*, 1907, s 1-6
- Max Dvořák (ed.), *Österreichische Kunsttopographie. Bd. I Die Denkmale des politischen Bezirkes Krems in Niederösterreich*. Wien 1907
- Max Dvořák, Ein Denkmalzerstörungsgesetz, *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k.k. Zentralkommission, Beiblatt für Denkmalpflege*, III, 1909, s.173-175
- Max Dvořák, Österreichisches Denkmalschutzgesetz, *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k.k. Zentralkommission, Beiblatt für Denkmalpflege*, IV, 1910, s.161-164
- Max Dvořák, Denkmalschutzgesetz, *Neue Freie Presse*, 26.11.1910
- Max Dvořák, Denkmalkultus und Kunstentwicklung, in: *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k.k. Zentralkommission IV, 1910, Beiblatt für Denkmalpflege*, s. 1-4
- Max Dvořák, *Katechismus der Denkmalpflege*, Wien 1916
- Max Dvořák, Ausfuhrverbot für alte Kunstwerke. *Neues Wiener Tagblatt*, 27.2.1918
- Max Dvořák, Einrichtungen des Kunstschutzes in Österreichs, in: Paul Clemen, *Kunstschutz im Kriege. Die Kriegsschauplätze in Italien, im Osten und Südosten*, Leipzig 1919, s. 1-10
- Max Dvořák – Hans Tietze, *Die Entführung von Wiener Kunstwerken nach Italien. Eine Darlegung unseres Rechtsstandpunktes. Mit einem offenen Brief an die italienischen Fachgenossen von Max Dvorak*, Wien 1919
- Max Dvořák, Die Verpfändung der Gobelinsammlung. *Neue Freie Presse*, 4.1.1920
- Max Dvořák, Die Balkanisierung Wiens. *Wiener Mittag*, 13.12.1920
- Max Dvořák, in: *Dritte Gemeinsame Tagung für Denkmalpflege und Heimatschutz, Eisenach 23.-24.9.1920 Stenographische Berichte*, s.157-161

E

- Ingeborg Eckert, Die Fresken des schlesisch-mährischen Malers Franz Anton Sebastini, in: *Zeitschrift für Ostforschung* 2, 1953, s. 530-545
- Christian von Ehrenfels, *System der Werttheorie I-II*, Leipzig 1897-1898
- Gerhard Eimer - Ernst Gierlich (eds.), *Kunsthistoriker und Denkmalpfleger des Ostens. Der Beitrag zur Entwicklung des Faches im 19. und 20. Jahrhundert* (Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bd. 5), Bonn 2007
- Robert Eisler, Zur Erkenntnistheorie der ästhetischen Kritik, in: *Wissenschaftliche Beilage zum 15. Jahresbericht der Philosophischen Gesellschaft an der Universität Wien*, Leipzig 1902.
- Robert Eisler, *Studien zur Werttheorie*, Leipzig 1902

F

- Götz Fehr, *Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen*. München 1961.
- Euripide Foundoukidis, L'Office International des Musées et la protection monuments et des œuvres d'art en temps de guerre, in: *Museion* 35-36, 1936, s. 187-200.
- Pierre Francastel, *L'histoire de l'art. Instrument de la propagande germanique*, Paris 1945
- Heinrich Gerhard Franz, *Die Deutsche Barockbaukunst Mährens*, München 1943

Heinrich Gerhard Franz, *Studien zur Barockarchitektur in Böhmen und Mähren*, Brünn/München/Wien 1942
Dagobert Frey, *Bramantes St. Peter-Entwurf und seine Apokryphen*, Wien 1915
Dagobert Frey, Der Dom von Sebenico und sein Meister Giorgio Orsini, in: *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes/Bundesdenkmalamt Wien*, 7, 1913, s. 1-169
Dagobert Frey, Ein unbekannter Entwurf K.I. Dientzenhofers, in: *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 1921
Dagobert Frey, Kunstdenkmäler im besetzten Polen, in: *Deutsche Kunst und Denkmalpflege* 1939/1940, s. 98-103
Eva Frodl-Kraft, *Gefährdetes Erbe. Österreichs Denkmalschutz und Denkmalpflege 1918-1945 im Prisma der Zeitgeschichte*, Wien-Köln-Weimar 1997
Walter Frodl, *Pojęcia i kryteria wartościowania zabytków*, Warszawa 1966.
Walter Frodl, Max Dvořáks Katechismus der Denkmalpflege, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 38, 1974, s. 90-105

G

Anton Gnirs, Die Denkmalpflege an der österreichischen Isonzofront in der Zeit des italienischen Feldzuges 1915-8, in: Paul Clemen, *Kunstschutz im Kriege. Die Kriegsschauplätze in Italien, im Osten und Südosten*, Leipzig 1919, s. 11-22
Monika Glettler, Alena Míšková (eds.), *Prager Professoren 1938-1948: zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen 2001, s. 175-190
Otto Grautoff, *Kunstverwaltung in Frankreich und Deutschland*, Bern 1915
Andrzej Gruszecki – Waldemar Łysiak, Propozycja nowej wersji Karty Weneckiej, in: *Architektura* 1974, s. 234-236

H

Frank Hadler (ed.), *Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas in vergleichender Absicht*, Leipzig 1998
Tomáš Hájek, *Zánik a vznik památkových péčí. Filozofie památkové péče*, Praha 2005
Géza Hajós, Max Dvořák und die Heimatschutzbewegung, in: *Ars* 44, 2011, s. 68-91.
Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris 1939

Maurice Halbwachs, *Společné ramy paměti*, Warszawa 1979

Maurice Halbwachs, *Kolektivní paměť*, Praha 2010.

Matthew Hardy (ed.), *The Venice Charter Revisited: Modernism, Conservation and Tradition in the 21st Century*, Cambridge 2008
Ivo Hlobil, *Teorie městských památkových rezervací*, Praha 1985

Ivo Hlobil (ed.), Alois Riegl, *Moderní památková péče*, Praha 2003.
Ivo Hlobil, *Na základech konzervativní teorie české památkové péče. Výbor z textů*, Praha 2008
Ivo Hlobil, K otázce teorie památkové péče v systému kultury České socialistické republiky řízené státem, in: *Umění* 37, 1979, s. 207 - 214.

- Ivo Hlobil, Vojtěch Birnbaum - život a dílo v dobových souvislostech, in: Vojtěch Birnbaum, *Vývojové zákonitosti v umění*, Praha 1987, s.379-411.
- Ivo Hlobil, Teze k teorii památkové péče ze současného stavu oboru, in: *Bulletin sekce památkové péče vedoucího pracoviště vědeckotechnického rozvoje* 5, Praha 1988, s. 138 – 141.
- Ivo Hlobil, Kulturní dědictví a monumentika, in: *Bulletin Státní ústav památkové péče* 7, 1991, s. 34 – 36.
- Ivo Hlobil – Rostislav Švácha, Alois Riegl, "konzervace" památek a rozklad ideje stylové jednoty, in: *Umění* 42, 1994, s. 239-244
- Ivo Hlobil, Skrytá polemika Vojtěcha Birnbauma s českými funkcionalisty a rieglovskou teorií památkové péče, in: *Zprávy památkové péče* 55, 1995, s.1-14.
- Ivo Hlobil, Monumentita a autentická funkce architektonických a urbanistických památek. Teoretická úvaha s praktickými důsledky, in: *Zprávy památkové péče* 60, 2000, s. 295 – 296.
- Ivo Hlobil, Samostatná teorie památkové péče-neuralgický bod dějin umění, in: Milena Bartlová (ed.), *Dějiny umění v české společnosti: Otázky, problémy, výzvy. Příspěvky přednesené na Prvním sjezdu českých historiků umění*, Praha 2004, s. 242-247
- Ivo Hlobil, Městské památkové rezervace v padesátých letech, in: Rostislav Švácha - Marie Platovská (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění V, 1939/1958*, Praha 2005, s. 329 – 339.
- Michael Ann Holly, Melancholické umenie: Viedenská škola dejín umenia, in: *Minulosť v prítomnosti: súčasné umenie a umeleckohistorické mýty*, Bratislava 2002
- Rudolf Hönigschmid, Museen und Heimatschutz, in: *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 61, 1932, s. 57- 60.
- Rudolf Hönigschmid, Fünfzehn Jahre Verband der deutschen Museen, in: *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 75, 1937, s. 30.
- Martin Horáček, INTBAU. Benátská deklarace o zachování památek a míst v 21. století: Vítaná redakce Benátské charty, in: *Zprávy památkové péče* 68, 2008, s. 237-239.
- Martin Horáček, Poznámky k historikům umění a jejich hodnocení architektury, in: *Věstník Uměleckohistorické společnosti*, 2011, č.2, s.12.
- Mojmír Horyna, Tři poznámky k problémům památkové péče, in: *Bulletin sekce památkové péče vedoucího pracoviště vědeckotechnického rozvoje* 5, Praha 1988, s. 90-95
- Mojmír Horyna, Památka a její autenticita ve světle teorie Aloise Riegla, in: *Zprávy památkové péče* 56, 1996, s. 207-208
- Mojmír Horyna, Úvod, in: Milena Bartlová (ed.), *Dějiny umění v české společnosti: Otázky, problémy, výzvy. Příspěvky přednesené na Prvním sjezdu českých historiků umění*, Praha 2004 s. 239-241
- Mojmír Horyna, O smyslu památek a péče o ně, in: Alexandra Brabcová (ed.), *Brána muzea otevřená*, Praha 2008, s. 42-51
- Mojmír Horyna, Pojem ceny stáří a teorie památkové péče vídeňské školy. In: *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti? Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 28. února - 1. března 2008.*
- Jiřina Hořejší, Na okraj Fehrovy knihy o Benediktu Riedovi, in: *Umění* 14, 1966, s. 181–182
- Sonja Anna Hoyer, Stegenškova in Steletova interpretacija Rieglovega vrednostnega sistema, in: *Studia Historica Slovenica*, 7, 2007, s. 743-755.
- Pawel Huelle, *Davídek Weiser*, Praha 2006

CH

Rudolf Chadraba, Max Dvořák a vídeňská škola dějin umění, in: *Kapitoly z českého dějepisumu umění II*, Praha 1987, s.9-70

I

J

Hans Jonas, *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation* Frankfurt am Main, 1979

Hans Jonas, *Princip odpovědnosti*. Praha 1997.

K

Lech Kalinowski, *Max Dvořák i jego metoda badań nad sztuką*, Warszawa 1974.

Lech Kalinowski (ed.), *Max Dvořák i jego teoria dziejów sztuki*, Warszawa 1974.

Kapitoly z českého dějepisumu umění I-II, Praha 1987

Ryszard Kasperowicz (ed.), *Georg Dehio i Alois Riegl – kult zabytków. Antologia tekstów*, Warszawa 2001.

Gottfried Kiesow, *Památková péče v Německu*, Brno 2012

Otto Kletzl, *Titel und Namen von Baumeistern deutscher Gotik*, München 1935

Otto Kletzl, *Peter Parler. Der Dombaumeister von Prag*, Leipzig 1940

Otto Kletzl, *Deutsche Kunst in Böhmen und Mähren*, Prag 1940

Otto Kletzl, Wartheländisch wehrhafte Baukunst, in: H.Tintelnot (ed.),

Kunstgeschichtliche Studien, Festschrift für Dagobert Frey zum 23.4.1943, Breslau 1943, s. 158-178

Vlastimil Kostkan, *Územní ochrana přírody a krajiny v České republice*, Olomouc 1996

Viktor Kotrba, Jaromír Homolka, Karel Stejskal, Jaroslav Pešina, Josef Krása, in: *Umění* 19, 1971, s. 358–40

František Kovárna, Budování našich výtvarných tradic, in: *Volné směry* 38, Praha 1942-44, s. 5-6.

Janusz Krawczyk, Teoria Aloisa Riegla i jej polska recepcja a problemy konserwatorstwa, in: *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Warszawa 2008.

Petr Kroupa, Základní principy památkové péče? (Detektivní pátrání), in: *Zprávy památkové péče* 61, 2001, s. 301-313.

Petr Kroupa, Čas a autenticita památky, in: *Zprávy památkové péče* 64, 2004, s. 431-442

Karl Kühn, *Die schöne Altstadt. Ihr Schutz, ihr Umbau, ihre Verkehrsverbesserung. Eine Untersuchung zur praktischen Auswertung der Erkenntnis vom Wesen der alten Stadt*, Berlin 1932.

Eugene M. Kulischer, *Europe on the Move. War and Population Changes, 1917-1947*, New York 1947

Michael Kummer, *Denkmalschutzrecht als gestaltendes Baurecht*, München 1981

L

La conservation des monuments d'art et d'histoire (Travaux de la Conférence d'Athènes), 1933

La protection des monuments et œuvres d'art en temps de guerre, Paris 1939

La Protection des collections nationales d'art et d'histoire. Essai de réglementation internationale, Paris 1939

Adam S. Labuda, Die Ostsiedlung und die gotische Kunst. Begriffe und Realitäten, in: Thomas W. Gaehtgens (ed.), *Künstlerischer Austausch, Artistic Exchange. Akten des XXVIII. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte*, Berlin, 15.–20. Juli 1992, II. Band, Berlin 1993, s. 31–38

Adam S. Labuda, „... eine von sinnvollen Zweckgefühlen erfüllte, herbe und großartige Kolonialkunst...“ Zum kunsthistorischen Diskurs über Ostmitteleuropa. In: *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 1993, s. 1-17.

Adam S. Labuda (ed.): *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*, Poznań 1996

Adam S. Labuda, Kunst und Kunsthistoriographie im deutschpolnischen Spannungsverhältnis – eine vernachlässigte Forschungsaufgabe, in: Hans-Jürgen Karp (ed.), *Deutsche Geschichte und Kultur im heutigen Polen. Fragen der Gegenstandsbestimmung und Methodologie* (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung, Bd. 2), Marburg 1997, s. 119-135

Marian Lalewicz, *Sprawozdanie z Międzynarodowej konferencji w Atenach w sprawie ochrony i konserwacji zabytków sztuki i historii, odczytane dn. 18 marca 1932 r. na posiedzeniu Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej w Warszawie*, Warszawa 1933.

Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York 1979

Vojtěch Láška, Hodnota, autenticita a integrita stavebního díle minulosti - teorie a praxe, in: *Památky středních Čech* 14, 2000, s. 1-27.

Dobroslav Líbal, Památková péče je samostatná vědní disciplína, in: *Bulletin sekce památkové péče vedoucího pracoviště vědeckotechnického rozvoje* 5, Praha 1988, s. 45 – 47.

David Lowenthal, Changing Criteria of Authenticity, in: K.E. Larsen (ed.), *Nara Conference on Authenticity. Japan 1994. Proceedings UNESCO*, Trondheim, 1995, s. 121-135.

David Lowenthal, Authenticity? The dogma of self-delusion, in: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge 1998, s. 184-192.

M

Martin Mádl, Památková péče v období "konce dějin umění". Ke vztahu teorie umění k praxi památkové péče, in: Milena Bartlová (ed.), *Dějiny umění v české společnosti: Otázky, problémy, výzvy. Příspěvky přednesené na Prvním sjezdu českých historiků umění*, Praha 2004, s. 248-256.

Claudio Magris, *Mikrokosmy*, Praha 2000

Ewa Manikowska, Działalność moskiewskiego Wydziału Zabytków, in: *Spotkania z zabytkami*, 2007, č.1, s. 8-10

Bohumil Markalous, Ochrana památek, in: *Lidové noviny*, 11.7.1922, s. 7.

Ernö Marosi, Josef Strzygowski als Entwerfer von nationalen Kunstgeschichten, in: Ruth Heftrig, Olaf Peters, Barbara Schellewald (eds.), *Kunstgeschichte im „Dritten Reich“, Theorien, Methoden, Praktiken*, Berlin, 2008, s. 103-113

Peter J. Martyn, Urbanity on the Fringes of Polish Statehood. A Celebration of the Unique Cities of Vraetslav and Leopoldis, in: *Umění* 51, 2003, s. 406-420

Julian Marquard-Twarowski, *Dagobert Frey als kunsthistorischer Ostforscher*, Berlin 2008

Hans-Rudolf Meier, Die kunstgeschichtlichen Werte in Tilmann Breuers Denkmal(werte)theorie, in: *Die Denkmalpflege* 69, 2011, s. 11-16.

Mémoire présenté par le Gouvernement de la République Tchèque pour obtenir, conformément à l'article 195 et annexe 4 du traité de Paix de Saint-Germain, la restitution d'objets artistiques et historiques faisant actuellement partie des collections ci - devant impériales de Vienne, Praha 1921

Memorandum o současném stavu památkové péče v ČSSR, in: *Umění* 16, 1968, s. 327 – 341.

Memorial o stanie zabytków w Polsce, in: *Materiały II. Kongresu Kultury Polskiej*, Warszawa 1982

Václav Mencl (ed.), *Český Krumlov, jeho život a umělecký růst*, Praha 1948.

Metodika průzkumů historických měst socialistických států z hlediska památkové péče, Praha 1985

Alice Mezey-Debreczeni- Edit Szerkeszi, Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853-1860), in: István Bardoly -Andrea Haris (ed.), *A magyar műemlékvédelem korszakai*.Budapest 1996, s. 47-67

Jacek Miler, *Działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości na terenie Rosji*, in: Cenne, bezcenne, utracone, 1998, č.1, s. 10-11.

Vojslav Mole, *Iz knjige spominov*, Ljubljana 1970

N

Raoul Naroy, *Le supplice de Louvain, faits et documents*, Paris 1915.

Winfried Nerdinger (ed.): *Geschichte der Rekonstruktion. Konstruktion der Geschichte*, München 2010

Jaromír Neumann, Dílo Maxe Dvořáka a dnešek, in: *Umění* 9, 1961, s. 525-575

Christian Norberg- Schulz, *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*, New York 1980.

Christian Norberg- Schulz, *Genius loci, k fenomenologii architektury*, Praha 1994.

Pierre Nora, *Les Lieux de mémoire*, Paris 1984

Pierre Nora, Mezi pamětí a historií: problematika míst, in: *Cahiers du CEFRES*, 1998, s. 7-31

O

Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce: 1944-1989 : uwarunkowania polityczne i społeczne, Warszawa 1996

Margaret Olin, Spätromische Kunstindustrie: The Crisis of Knowledge in fin de siècle Vienna, in: *Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte 1, Wien und die Entwicklung der kunsthistorischen Methode*, Wien 1984, s. 29-36

Margaret Olin, The Cult of Monuments as a State Religion in Late 19th Century Austria, in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 38, 1985, s. 177-198

Margaret Olin, *Forms of representation in Alois Riegl's theory of art*, 1992

Margaret Olin, Forms of Respect: Alois Riegl's Concept of Attentiveness, in: *Art Bulletin* 71, 1989, s. 285-299

Margareta Olin, Il culto socialista dei monumenti di Alois Riegl, in: Sandro Scarrocchia (ed.), *Alois Riegl: Teoria e Prassi della Conservazione dei Monumenti*, Bologna 1995, s. 473-486

Josef Opitz, *Sochařství v Čechách za doby Lucemburků*, Praha 1936

P

Памятниковедение. Теория, методология, практика, Moskva 1986;

Jan Patočka, *Umění a čas. Sebrané spisy 4.*, Praha 2004

Jakub Pavel, *Ochrana kulturních památek: Společenská nezbytnost památkové péče*, Praha 1969

Jakub Pavel, *Max Dvořák*, Brno 1971

Jakub Pavel, Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století (Od osvícenství do první světové války), in: *Sborník archivních prací* 25, 1975, s. 143 - 293

Jaromír Pečírka, Odkaz Maxe Dvořáka, in: *Volné směry* 36, 1940/1941, s. 119

Jaroslav Petruš, Jan Patočka a památková péče, in: *Památky a příroda* 1990, 466 - 468

Jaroslav Petruš (ed.), Max Dvořák, *Katechismus památkové péče*, Praha 1991

Jaroslav Petruš, Osobnost konzervátora, in: *Zprávy památkové péče* 55, 1995, s. 211.

Jan Piskorski, Z badań nad historiografią Europy Środkowej i Wschodniej, in: *Przegląd Historyczny* 91, 2000, s. 451-474.

Jan M. Piskorski, Jörg Hackmann, Rudolf Jaworski (eds.), *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich*, Osnabrück/Poznań 2002.

Ksawery Piwocki, *Pierwsza nowoczesna teoria sztuki*, Warszawa 1970.

Jana Poláková (ed.), *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví*, Praha 2007.

Daniel Pommier Vincelli, *La missione Segre (1918-1920). L'Austria e la nuova Europa centro-orientale*, 2011

Damjan Prelovšek, Památková péče a slovinské dějiny umění. In: *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtě Jiřího Kuthana*. Praha 2005, s. 409-423

Premier Congrès International des Architectes et Techniciens des Monuments Historiques, Paris 1957

Programme de la Commission internationale des Monuments historiques, in: *Mouseion*, 25-26, 1934, s. 178-185.

Projet de Convention internationale pour la protection des patrimoine historiques et artistiques nationaux (Nouvelle rédaction 1936), in: *Mouseion* 33-34, 1936, s. 283-289

Jan Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski, jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001

R

Johann Rainer, Die italienische Militärmission in Wien 1918–1920. In: Alexander Novotny –

Othmar Pickl (ed.), *Festschrift Hermann Wiesflecker zum sechzigsten Geburtstag*, Graz 1973, s. 267–280

Johann Rainer, Il ricupero dei beni culturali dall'Austria dopo la Prima Guerra Mondiale. In: *Studi Trentini di Scienze Stioriche*, 1988, s. 237–250

- Mathew Rampley, Max Dvorak: Art History and Crisis of Modernity, in: *Art History*, 2003, s. 214-237
- Jerzy Remer, Geneza i problematyka nowej dyscypliny - zabytkoznawstwa i konserwatorstwa, in: *Z dziejów nauki polskiej*, Warszawa 1975, s. 33 – 48
- Réplique de la République Tchèque à la réponse de l'Autriche: Questions de droit et de fait*, Praha 1921
- Alois Riegl, *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung. Einleitung zum Denkmalschutzgesetz*, Wien 1903
- Alois Riegl, Neue Strömungen in der Denkmalpflege, *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission*, F.III, Bd. IV, s.85 -104
- Alois Riegl, The modern cult of monuments: its character and origin, in: *Oppositions* 25, 1982, s. 20-51
- Alois Riegl, *Le culte moderne des monuments. Son essence et sa genèse*, Paris 1984
- Alois Riegl: Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak, in: *Anatomija povjesnog spomenika*, Zagreb 2006, s. 349-412.
- Franz Anton Richard, *Pressburg: die ehemalige Hauptstadt Ungarns, die Hauptstadt der Slowakei, eine alte deutsche Stadt*, Berlin/Stuttgart 1935
- Václav Richter, Památka, in: *Monumentorum tutela* 6, 1970, s. 5-21
- Václav Richter, Péče o památky, in: *Muzeologické sešity* 3, 1971, s. 1 - 32.
- Václav Richter, *Památka a péče*, Praha 1993
- Fritz K. Ringer. *Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890 – 1933*. Stuttgart 1983
- Georges Henri Rivière, The ecomuseum – an evolutive definition, in: *Museum*, 37, 1985, s. 182-183.
- Michael Rössler - Heidemarie Uhl (eds.), *Renaissance der Authentizität? Über die neue Sehnsucht nach dem Ursprünglich*, Bielefeld 2012.
- H. Roth (ed.), *Geschichte Ostmittel- und Südosteuropas*, Köln 1999. Andrew C. Janos. *East Central Europe in the Modern World: The Politics of the Borderlands From Pre- to Postcommunism*, Stanford 2000
- Hans Rothfels, Frontiers and Mass-Migrations in Eastern-Central Europe, in: *Review of Politics* 8, 1946, s.37-67
- Bogumiła J. Rouba, Autentyczność i integralność zabytków, in: *Ochrona zabytków*, 2008, s. 37-56
- Rainer Rudolf - Eduard Ulreich, *Karpatendeutsches biographisches Lexikon*, Stuttgart 1988.
- Anetta Rybicka, *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Institut für Deutsche Ostarbeit Kraków 1940-1945*, Warszawa 2002
-
- Bohdan Rymaszewski, Refleksje o rieglowskiej wartości zabytkowej, in: *Conservatio est aeterna creatio: księga dedykowana prof. Janowi Tajchmanowi*, Toruń 1999
- Bohdan Rymaszewski, Uwagi o niektórych historycznych krajobrazach w kontekście rieglowskich wartości zabytków, in: *Hortus Vitae. Księga pamiątkowa dedykowana Andrzejowi Michałowskiemu*, Warszawa 2001

S

- Volodymyr Sas Zaloziieckyj, *Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart*, Münster 1930
- Sandro Scarrocchia, *Oltre la storia dell'arte: Alois Riegl, vita e opere di un protagonista della cultura viennese*, Milano 2006.

- Sandro Scarrocchia, *Max Dvořák: conservazione e moderno in Austria, 1905-1921*, Milano 2009
- Sandro Scarrocchia (ed.), *Alois Riegl: Teoria e Prassi della Conservazione dei Monumenti*, Bologna 1995
- Sandro Scarrocchia (ed.), *Max Dvořák, Schriften zur Denkmalpflege*, Wien 2012
- Joseph B. Schechtman, *European Population Transfers 1939-1945*, New York 1946,
- Joseph B. Schechtman, *Postwar Population Transfers in Europe 1945-1955*, Philadelphia 1962
- Julius von Schlosser, Die Wiener Schule der Kunstgeschichte. Rückblick auf ein Säkulum deutscher Gelehrtenarbeit in Österreich. Nebst einem Verzeichnis der Mitglieder, bearbeitet von H. Hahnloser, in: *Mitteilungen des Österreichische Instituts für Geschichtsforschung*, Erg.-Bd. 13, H. 2, Innsbruck 1934, s.141-2281
- Oskar Schürer, *Die Doppelkapelle der Kaiserpfalz Eger*, Eger 1929.
- Oskar Schürer, Romanische Doppelkapellen. Eine typengeschichtliche Untersuchung, in: *Marburg Jahrbuch* 1929, s.99-192.
- Oskar Schürer, *Die Kaiserpfalz Eger*, 1934.
- Oskar Schürer – Erich Wiese, *Deutsche Kunst in der Zips*, Brünn 1938
- Volodymyr Sičynskij, *Dřevěné stavby v karpatské oblasti*, Praha 1940.
- Statut der Zentralkommission*
- Oldřich Stefan, Římská fóra, in: *Volné směry* 1926, s. 163-165 a 205-207.
- Oldřich Stefan, Mussoliniho projekty vybudování Říma a Praha, in: *Národní listy*, 14.2.1926, vzdělávací příloha s.1
- Oldřich Stefan, O regulačních otázkách vnitřního Říma, in: *Architekt SIA* 28, 1929, s. 146 - 163.
- Beate Störckuhl, Historia sztuki w służbie "niemieckich badań wschodnich, in: *Rocznik Historii Sztuki* 26, 2001, s. 31-43
- Josef Strzygowski, *Der Dom zu Aachen und seine Entstellung: Ein Kunstwissenschaftlicher Protest*, Berlin 1904
- Josef Strzygowski, Der vorromanische Kirchenbau der Westslawen, in: *Slavia* 3, 1924, s. 392 – 446.
- Joseph Strzygowski, *Altslawische Kunst*, Augsburg 1929.
- Józef Strzygowski, Północ i południe w sztuce plastycznej, in: *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności* 31, 1926, nr 8, s. 7–9.
- Joseph Strzygowski, *Die Holzkirchen in der Umgebung von Bielitz-Biala*, Posen, 1927.
- Joseph Strzygowski, Die mit Flechtbändern verzierte Platte auf dem Wavel, in: *Seminarium Kondakovianum. Recueil d'études. Archéologie, histoire de l'art, études byzantines* 2, 1928, s. 55-59.
- Józef Strzygowski, Odkrycia na Wavelu i porównawcze badania sztuki, in: *Pamiętnik Warszawski* 1, 1929, s. 19-41.
- Joseph Strzygowski, Zur Mittlerrolle Osteuropas in der bildenden Kunst Nord- und Westeuropas, in: *L'art byzantin chez les slaves. Premier recueil dédié à la mémoire de Théodore Uspenskij*, Paris 1930, s.66-71
- Stručný slovník památkové péče, Praha 1983
- John Stubbs- Emily G. Makaš, *Architectural Conservation in Europe and the Americas*, New Jersey 2011
- Jaroslav Svatoň, *Prognóza rozvoje státní památkové péče do roku 2000 (2010)*, Praha 1989.
- Karl M. Swoboda–Johannes Wilde (eds.), *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. Studien zur abendländischen Kunstentwicklung von Max Dvořák*, München 1924

Karl M. Swoboda, *Zum deutschen Anteil an der Kunst der Sudetenländer* (Beiträge zur Geschichte der Kunst im Sudeten- und Karpathenraum 1), Brünn 1938

Karl M. Swoboda – Ernst Bachmann – Erich Hubala – Hermann Fillitz – Erwin Neumann, *Barock in Böhmen*. München 1964

Karl Maria Swoboda, Karl Schwarzenberg, Ferdinand Seibt, Erich Bachmann, Gerhard Schmidt, Götz Fehr, Christian Salm, *Gotik in Böhmen*, München 1969

Bogusław Szmygin (ed.), *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Warszawa 2008

Tadeusz Szydlowski, O Józefie Strzygowskim i jego walce z humanizmem, in: *Przegląd Współczesny* 1924, s. 231-256, 407-434.

Š

Eva Šamánková, Götz Fehr, Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen. München 1961, in: *Umění* 11, 1963, s. 310–315.

Břetislav Štorm: mezi žitní budoucnosti a trýzní minulosti: výběr z textů k architektuře, umění a památkové péči, Brno 2008.

Josef Štulc, K současnému stavu metodologie údržby a obnovy stavebních památek, in: *Památky a příroda*, 1987, s. 129-149.

Josef Štulc, Úspěchy a prohry památkové péče v obnovené demokracii, in: Milena Bartlová (ed.), *Dějiny umění v české společnosti: Otázky, problémy, výzvy. Příspěvky přednesené na Prvním sjezdu českých historiků umění*, Praha 2004, s. 257-260

T

Moritz Thaussing, *Wiener Kunstbriefe*, Wien 1884.

H.Tintelnot (ed.), *Kunstgeschichtliche Studien, Festschrift für Dagobert Frey zum 23.4.1943*, Breslau 1943

The 1st Heritage Forum of Central Europe, Kraków 2012

U

V

Vlastimil Vinter, *Úvod do dějin a teorie památkové péče I., Nástin základních ideových otázek památkové péče v socialismu*, Praha 1964

Vlastimil Vinter, *Úvod do dějin a teorie památkové péče II., Teoretické otázky hodnot a hodnocení, zachování a kulturně výchovného uplatnění památek*, Praha 1971

Charles de Visscher, *La protection internationale des monuments historiques et des oeuvres d'art en temps de guerre*, in: *Mouseion* 1936, s.181

Charles de Visscher, *La protection internationale des monuments historiques et des œuvres d'art en temps de guerre*, in: *Mouseion* 35-36, 1936, s. 177-185

Charles de Visscher, *La Protection des patrimoines artistiques et historiques nationaux. Nécessité d'une réglementation internationale*, in: *Mouseion* 43-44, 1938, s. 7-33.

Daniela Vokolková, Neholme se sami aneb výzva k odpovědnému přístupu ke kulturnímu dědictví, in: Milena Bartlová (ed.), *Dějiny umění v české společnosti: Otázky, problémy*,

výzvy. *Příspěvky přednesené na Prvním sjezdu českých historiků umění*, Praha 2004, s. 266-269

W

Václav Wagner, *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*, Praha 2005.

Wien und die Entwicklung der kunsthistorischen Methode, Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte Wien 1983, 1/1, Wien-Köln-Graz 1984

Zdeněk Wirth, JUDr. Luboš Jeřábek, in: *Umění* 11, 1937/1938, s.50

Zdeněk Wirth, Furor teutonicus, in: *Umění* 17, 1945-1949, s. 5.

Zdeněk Wirth, Ochrana památek v SSSR, in: *Zprávy památkové péče* 11, 1952, s. 38 -44

Teresa Wróblewska, *Die Reichsuniversitäten Posen, Prag und Strassburg als Modell nationalsozialistischer Hochschulen in den von Deutschland besetzten Gebieten*, Toruń 2000

Z

Pavel Zahradník, Na okraj působení Josefa Mockera na svatovítské katedrále. (Ke vzájemným vztahům Josefa Mockera a Friedricha von Schmidta), *Zprávy památkové péče* 61, 2001, č. 2, s. 24-27.

Jan Zachwatowicz, Nouveaux aspects de la théorie de conservation des monuments historiques, in: *Il monumento per l'uomo: Atti del II Congresso Internazionale del Restauro*, Venezia 1965

Jan Zachwatowicz, *Wybór prac*, Warszawa 1981

Florian Zapletal, *Horjanská rotunda*, Olomouc 1923

Závěry aktivu odborných pracovníků památkové péče, Praha 1990.

Osobní rejstřík

A

Araoz, Gustavo F. 94, 95
Assmann, Jan 90
Assmann, Aleide 89, 90
Aurenhammer, Hans 78
Axthelm, Dieter Hoffmann 85

B

Bachmann, Ernst 40
Bachmann, Hilde 40
Bartlová, Milena 72, 77, 90
Behrens, Ewald 47
Benesch, Otto 68
Birnbaum, Vojtěch 44, 45, 46, 63, 70, 71, 73
Blower, Jonathan 79
Bošković, Đurdje 34
Brackmann, Albert 36
Brandi, Cesare 81
Breuer, Tilmann 93
Brückler, Theodor 79
Burian, Miroslav 60

C

Casetti, Renzo 77
Cibulka, Josef 40
Clemen, Paul 15
Czoernig Karl.....6

D

Davies, Norman 52
Dehio, Georg 8, 67, 71
Dercsényi, Dezső 35
Doležal, Petr 63, 64
Dvořák, Max 11, 12, 13, 15, 16, 17, 20, 22, 37, 56, 61, 64, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 96, 97

E

Eckert, Ingeborg 39
Eisler, Robert 77

F

Fehr, Gottfried 40
Feilden, Bernard Melchior 84
Fleischer, Julius 38
Focillon, Henri 25, 26

Franz, Heinrich Gerhard 39
Franz Ferdinand 12, 24, 79
Frey, Dagobert 37, 38, 39, 68
Frodl, Walter 35

G

Gazzola, Piero 33, 34
Gerevich, Tibor 55
Giovannini, Gustavo 26
Gnirs, Anton 16
Goll, Jaroslav 71
Grisebach, August 37
Grün, Leo 46
Grundmann, Günther 38
Gundelach, Haide 40
Güttler, Jerzy 51

H

Hájek, Tomáš 95
Halbwachs, Maurice 90
Hamann, Richard 37
Hartel, Wilhelm 81
Hedicke, Robert 68
Helfert, Joseph Alexander 4,5, 10
Hewison, John 85
Hlobil, Ivo 59, 64, 65, 70, 75, 86, 95
Hönigschmid, Rudolf 43
Horáček, Martin 93
Hormayer, Joseph 4

Ch

Chmel Joseph 4
Chytil, Karel 18, 44, 70

J

Janitschek, Hubert 36
Jelenjev, Nikolaj 38
Jeřábek, Luboš 91
John, Jaromír vide Markalous, Bohumil

K

Kalinowski, Lech 72
Karaman, Ljubo 45
Kletzl, Otto 41, 42
Kondakov, Nikodem Pavlovič 44
Kopera, Feliks 24, 38

Kopitar, Jernej 4
Koula, Jan 68
Kovárna, František 76
Kreuz, Gottfried 40
Kroupa, Petr 95
Kühn, Karl 59
Kulischer, Evžen Michajlovič 48
Kummer, Michael 85
Kurzątkowski, Mieczysław 85
Kybal, Vlastimil 18

L

Lanckorońska Karolina 72
Lanckoroński, Karol 72
Landsberger, Franz 38
Lasch, Christopher 96
Lemaire, Raymond 88
Líbal, Dobroslav 83
Lipp, Wilfried 88, 94
Loos, Adolf 80
Lorentz, Stanisław 35, 55

M

Mádl, Karel B. 18
Mádl, Martin 95
Magris, Claudio 52
Makaš, Emily 82
Markalous, Bohumil 74
Markus, Antonín 19
Martyn, Peter 52
Melly, Eduard 4
Mencl, Václav 43, 58
Mole, Vojeslav 44, 45
Morelowski, Marjan 24, 38, 39

N

Neumann, Jaromír 78
Nietzsche, Friedrich 77
Nissen, Johanna 40
Norberg-Schulze, Christian 90
Novotný, Vladimír 35

O

Olin, Margareta 75
Opitz, Josef 44
Oprescu, Georges 25

P

Pane, Roberto 33
Patočka, Jan 63
Pavel, Jakub 33, 34, 64, 66
Petrů, Jaroslav 36
Petzet, Michael 88, 94
Pilz, Václav 86
Piwocki, Ksawery 75
Pruszyński, Jan 84

R

Rampley, Matthew 80
Redlich, Oswald 22
Ricci, Corrado 27
Riegl, Alois 7, 8, 10, 11, 37, 70, 71, 72, 75, 76, 80, 87
Richter, Václav 63, 65, 76, 86
Ringer, Fritz 80
Rivière, Georges Henri 91
Roerich, Nikolaj Konstantinovič 27, 28, 29
Rokyta, Hugo 64
Rothfels, Hans 48
Rücker, Elisabeth 40
Rudkowski, Tadeusz 62
Rymaszewski, Bohdan 76

S

Sas Zalozieckyj, Volodymyr 46
Scarrocchia, Sandro 80, 81,
Sedlmayer, Hans 39, 94
Segre, Roberto 21, 22
Schlosser, Julius 77
Schmidt, Friedrich 7
Schulz, Alwin 36
Schürer, Oskar 43, 44
Schütz, Otakar 59
Schweinfurth, Philipp 38
Sičynskyj, Volodymyr 46
Skirpan, Hans 46
Sokol, Jan 33
Stackelberg, Maria 38
Stefan, Oldřich 27, 28, 29, 56, 60, 63, 65, 73, 74, 86
Stele, France 77
Strzygowski, Joseph 44, 45, 70, 71
Stubbs, John 82
Swoboda, Karl Maria 38, 39
Szydłowski, Tadeusz 45

Š

Šechtman, Josif Ber 48
Štorm, Břetislav 62
Štulc, Josef 95
Šusta, Josef 34

T

Thausing, Moritz 7
Tietze, Hans 22
Tomaszewski, Andrzej 35, 89

V

Vacková, Růžena 74
Vinter, Vlastimil 65
Vokolková, Daniela 95

W

Wagner, Václav 59
Wagner, Vladimír 71
Walis, Mieczysław 72
Weyda, Gisela 72
Wickhoff, Franz 70, 80, 96
Wiese, Erik 43
Wilde, Johannes 68
Wirth, Zdeněk 18, 20, 41, 55, 56, 57, 71, 92
Woltmann, Alfred 36

Z

Zachwatowicz, Jan 33, 34, 35, 60, 62
Zapletal, Florian 46
Zuman, František 71

Abstrakt

Český historik Max Dvořák je znám jako jeden z hlavních představitelů moderní památkové péče ve středo-východní Evropě. Podobně jako jeho mentor Alois Riegl, formuloval své názory na základech vídeňské školy dějin umění.

Hlavní cíl a přínos studie spočívá v porovnání některých jevů, stejně jako recepce Dvořákových a Rieglových myšlenek v zemích středo-východní Evropy, to jest bývalého Československa, Polska, Maďarska a Slovinska od počátků organizované státní památkové péče v habsburské monarchii do současnosti.

V někdejší Československu se Dvořákovy zásady ochrany památek prosadily jako univerzální. bohužel v praxi tento dominantní teoretický diskurz byl pozměněn památkovou praxí, projevující se pragmatickou konformitou v konfliktu s politickou realitou. Poválečná léta na jedné straně přinášejí rozmach státní památkové péče, který je trpce vykoupen ještě výraznějším podřízením odborných hledisek politickým. Vším tím podstatně utrpěl morální étos oboru, kdy převládl byrokratický formalismus nad věcným řešením problémů, kompromisnictví a neochota riskovat vlastním postavením kvůli řešení zásadních otázek ochrany památek, stejně jako nezáměr o metodologickou a teoretickou reflexi oboru. Jenom historici umění Oldřich Stefan (s holistickým sociologickým pojetím památky), Václav Richter (silně ovlivněný filozofií Martina Heideggera a Jana Patočky) a později Ivo Hlobil a Mojmir Horyna projeví vážný zájem o teorii památkové péče, když se pokusili definovat úlohu památek v moderní společnosti a jejich hodnoty.

Politický vývoj v první polovině 20.století přispěl k vytváření nacionálně zaměřených diskurzů kulturního dědictví. Památky na něž kritéria národního umění nemohly být aplikovány stály stranou zájmu společnosti, ba dokonce byly i ničeny. Tyto procesy se v po druhé světové válce výrazně projeví v regionech, kde v důsledku změny hranic došlo k celkové výměně obyvatelstva jako v Slezsku, Sudetech nebo východním Prusku.

Během 20.století se ochrana památek stále více prosazovala na mezinárodní úrovni. Po první světové válce v rámci Společnosti národů vznikla Mezinárodní komise intelektuální spolupráce a později Mezinárodní muzejní úřad, který v roce 1931 uspořádal konferenci v Aténách, kde byla přijata Aténská charta. Dalším významným dokumentem se stala Benátská charta v roce 1964. Významným vítězstvím polské kulturní diplomacie bylo svolání ustavujícího kongresu Mezinárodní rady pro památky a sídla do Varšavy a

Krakova. Také v současnosti se řada polských vědců aktivně zapojila do současné diskuze o metodologických a teoretických otázkách památkové péče. Andrzej Tomaszewski byl předsedou mezinárodního vědeckého výboru ICOMOS pro teorii konzervace a restaurování a Bogusław Szmygin tajemníkem téhož výboru.

Památková péče se nevyvíjela ve vzduchoprázdnu, ale je odvislá od celé řady objektivních i subjektivních faktorů. Velmi podstatně se proměnilo chápání ochrany památek. Probíhá diskuze nad novými koncepty kulturního dědictví (např. nová kategorie nehmotného dědictví přijatá UNESCO, environmentální památková péče, historická městská krajina, místa s kulturním významem, hermeneutické a sémiotické přístupy). Tradiční přístupy založené na autenticitě formy i hmoty byly zpochybněny přijetím pod patronací ICOMOS konvence v Nara a chartě v Burry, které nově přiznaly relativitu konceptu autenticity.

Vědomí současné relativity hodnot vede u řady odborníků k zvýšenému zájmu o tradiční evropské koncepty památkové péče formulované vídeňskou školou dějin umění. Alois Riegl i Max Dvořák řešili podobné problémy s jakými se dnes střetává památkové péče. Jejich práce sdílením zkušenosti nabízejí příležitost pro nové reinterpretace. V posledních desetiletích bylo mnoho napsáno o obou historických umění, kdy dokonce někteří hledali jejich inspirační zdroje ve filozofii Friedricha Nietzsche nebo socialistickém hnutí.

Nejnovější edice Dvořákových textů připravená italským historikem umění Sandro Scarrocchiou ukazuje inspirativní bohatství jeho odkazu. Dvořák varoval před přeceňováním sil individua a přílišnou vírou v technický pokrok. Dvořák také dobře vystihl význam památkové osvěty.

Současné výzvy před nimiž stojí památková péče aktualizují odkaz Maxe Dvořáka, především pokud jde o jeho důraz na etické aspekty památkové péče. Dvořák srovnával etickou odpovědnost historika umění při vědecké péči o památkový fond s léčením lékaře. V obou případech omyl nese nezvratné a osudové následky. Odborně připravení historici umění však musí mít možnost osvědčit se v památkové teorii i praxi.

Abstract

Czech born art historian Max Dvořák is known as one of the leading persons of modern heritage protection in Central-East Europe. He formulated, similarly as his own teacher Alois Riegl, position in manner of science work typical for Vienna School of Art History. Main purpose and contribution of this work lies in a comparison of some parallels of phenomena including reception of his ideas in other states of Central-East Europe: former Czechoslovakia, Poland, and Hungary or Slovenia from the early organized conservation efforts in former Austrian Empire in 19th century to present.

On a theoretical level, in former Czechoslovakia, the Dvořák's modern conservation principles were accepted as universal. Unfortunately, in practice, this dominant discourse was changed by conformity in a conflict with political reality. The 1950's mean a stage of expansion of the state heritage protection, but a bitter price was paid by superordination of the political criteria to the professional ones. The moral ethos suffered also a lot of injuries. This resulted in preferring bureaucratic formalism over factual approaches, voluntarism, in compromise ability and in unwillingness to risk one's position for getting involved in fundamental questions of the preservations of monuments without any deeper interests in methodological and theoretical reflections. Only some art historians: Oldřich Stefan (with holistic understanding of the monument), Václav Richter (heavily influenced by philosophers Martin Heidegger and Jan Patočka) and later Ivo Hlobil and Mojmír Horyna demonstrated a serious interest towards the conservation theories trying to define the role that monuments plays in modern society and their effective values.

Since 1900, politics contributed to the construction of strong nationalistic discourses of heritage. On the other hand, the monuments for which the national principles cannot be used were depreciated, even destroyed. This process was strongly observed in the regions whose populations have completely changed due to post war shifted borders in Central-East Europe (East Prussia, Silesia, Sudetenland).

In the course of the 20th century, the protection of monuments has proved still more of a necessity at an international level. Since First World War within the League of Nations were created *Commission internationale de coopération intellectuelle*, and finally

L'Office international des musées which organized in 1931 Athens Conference where Athens Charter on the Restoration of Monuments was adopted. Next doctrinal document was Venice Charter of 1964. The victory of Polish cultural diplomacy in 1960's was the fact that International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) was officially founded at the first congress held in Cracow and Warsaw. In presence many Polish scientists involved in current discussion about methodological and theoretical issues of conservation. Andrzej Tomaszewski was chairman and secretary of ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restoration and Bogusław Szmygin, the secretary of the same committee.

Heritage preservation does not exist separately from a society, depending on many objective and subjective circumstances. The understanding of heritage has been rapidly changed. New concepts of heritage (f.e. the UNESCO's new category of immaterial heritage, environmental conservation, historic urban landscapes, places of cultural significance, hermeneutic and semiotic approaches), are recently discussed. Traditional approaches based on preserving the authentic form and substance of monuments were questioned by the Nara declaration and the Burra Charter adopted under auspices ICOMOS, which recognized that authenticity is a relative concept.

Consciousness of the relativism of values among some professionals has led to increasing interest on traditional, European conception of heritage based on the ideas of Vienna School of Art History. Alois Riegl, respectively Max Dvořák, solved the same problems which modern conservation is faced with. Their studies through sharing experiences offer an opportunity for current interpretations. In last decades much has been written about both art historians, where even some found their inspiration in the philosophy of Friedrich Nietzsche or socialist movement.

Recent publication of Dvořák's text edited by Italian art historian Sandro Scarrocchia showed inspiring wealth of his legacy. Dvořák warned against over-emphasis of individualism and technical progress. Also educational aims of heritage preservation were well reflected by Dvořák.

Present new heritage challenges make Dvořák's legacy once again relevant, first of all towards of his ethics of conservation. Dvořák further compared the ethic responsibility of historian of art to sustain a scientific treatment of the monuments corpus and medical treatment of doctors. The errors in their discipline are practically irreversible. The professional art historians can prove their role as leader in the understanding and protection of cultural heritage.

Doslov

V popředí pozornosti v České republice je otázka památkového zákona, který by nahradil dosavadní zákon z roku 1987, který dosud prošel dílčími novelizacemi. Téměř každý ministr kultury polistopadového období vytvořil pracovní tým (bohužel s více jak sporadickým zastoupením historiků umění), aby na počátku svého funkčního období v médiích ohlašoval přípravu nového zákona. Politik vlastně vycházel vstříc obecně rozšířené optimistické představě, že nový a moderní památkový zákon může jako *deus ex machina* rozřešit nahromaděné problémy oboru. Již v textu dizertace bylo s odvoláním na J.Pruszyńského naznačeno, že zásadním problémem není zastaralost či modernost zákona, ale nedostatečné naplňování všech funkcí stanovených platným zákonem.

Skutečnost, že žádný návrh památkového zákona prozatím nevykročil příliš vně stadia připomínkového řízení, může být omlouván obtížemi legislativního procesu stejně jako získávání většiny ve vládě a v zákonodárných sborech. Možná, že příčina tkví i v pojmání zákona jako bodu předvolebního programu, za jehož splnění může (ale i nemusí) politik nebo jeho strana získat přízeň potenciálních voličů. O významu přikládanému přípravě zákona svědčí, že téměř vždy nebyla od samého počátku koordinována s oborovým společenstvím historiků umění, ale prováděna namnoze anonymním týmem, který bez hlubší orientace v problematice nesl odpovědnost za nejasná a bezobsažná ustanovení návrhů.

Dodnes schází objektivní podrobná analýza předcházejícího období tak, aby nová právní úprava mohla zachovat pozitivní výsledky a pokusit se odstranit negativní jevy. Může se pak stát, že tvůrci památkového zákona mnohdy nemusí mít ani úplně jasno, jakým směrem by měla nová právní úprava směřovat a čím by se měla vlastně odlišovat od stávající. V tomto směru ostatně nepanuje konsenzus ani v zainteresované odborné veřejnosti, kde se střetávají přístupy architektů, historiků umění, nové elity manažerů kulturního dědictví, právníků a dalších profesí. Historici umění by mělo trvat na tom, aby podmínkou účinnější péče o památkový fond se stalo vytvoření předpokladů pro objektivní vědecké poznání památkového fondu.

Demokratizace památkové péče je ponejvíce spojována s decentralizací rozhodování z ústřední úrovně na samosprávu vyšších územně-samosprávných celků a obcí s rozšířenou působností, která, jak se již ukazuje v praxi, vždy nemusí být naplněním požadavkem transparentnosti. Jak napsal Andrzej Tomaszewski, ani představitelé samosprávy nemusí vždy reprezentovat širší potřeby a hodnoty, ale mohou usilovat o realizaci okamžitých partikulárních zájmů, protikladných ochraně kulturních památek.

Ochrana veřejného zájmu, ale i zájmů vlastníků kulturních památek, by mohla být zajištěna podřízením činnosti orgánů památkové péče správnímu řádu, který umožňuje nezávislá správní řízení s právem uplatnění opravných prostředků. V této souvislosti nelze nezmínit, že prakticky mlčky byl politickými stranami opuštěn návrh na přímou účast veřejnosti v řízeních týkajících se veřejného zájmu na ochraně kulturních památek.

Období posledních tří desetiletí, po transformaci politického systému v postkomunistických zemích, v památkové péči bude v budoucnosti, až bude umožněn po uplynutí ochranné lhůty badatelům přístup k archivním materiálům, zajímavým tématem vědeckého výzkumu. Současný stav poznání, který může vycházet z publikovaných materiálů úřední proveniencí a sporadických statí v odborném i denním tisku, neumožňuje prozatím nic více než upozornit na určité problémové okruhy.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

Praha 1.6.2013

Marek Krejčí

Obsah

- s. 2 Úvod
- s. 4 1. kapitola Zrození památkové péče
- s. 15 2. kapitola Internacionalizace památkové péče
- s. 37 3.kapitola Památky středo-východní Evropy jako politikum
- s. 55 4.kapitola Osudy památkové péče v lidově-demokratických státech
- s. 68 5.kapitola Odkaz Maxe Dvořáka
- s. 82 Závěr
- s. 98 Seznam pramenů a literatury
- s.113 Osobní rejstřík
- s. 118 Abstrakt
- s. 120 Abstract
- s.122 Doslov
- s. 123 Prohlášení
- s. 124 Obsah